

BBF00022

ปฏิสัมพันธ์ตามวรรค และ สัทธรรมปกาสินี
ของ ฮานาปานสยีกกา
(บาลี - ไทย)

มูลนิธิพิไลวิทยุ
เนื่องในงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช อภิเษมมหาสังฆปริณายก
๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นายวิบูลย์ สงวนพงศ์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย
ประธานกรรมการจัดงาน
และคณะผู้มีเกียรติจัดทำบุญผ้าป่าสามัคคีมูลนิธิพิไลวิทยุ ปี ๒๕๕๖
จัดสร้างฯ กวายน

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิพิไลวิทยุ
ISBN 974-8295-45-1

ปฏิสัมพันธ์ตามวรรค และ สัทธรรมปกาสินี
ตอน ขานาปานสังกกา
(บาลี - ไทย)

มูลนิธิหอสมุดไทย

เนื่องในงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นายวิบูลย์ สงวนพงศ์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย

ประธานกรรมการจัดงาน

และคณะผู้มีเกียรติรับทราบขุณยปาสาณ์คคีมุสนธิฎุมิยโสภิกขุ ปี ๒๕๕๖

จัดสร้างฯ กววย

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิหอสมุดไทย

ISBN 974-8295-45-1

พระบรมราชาโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

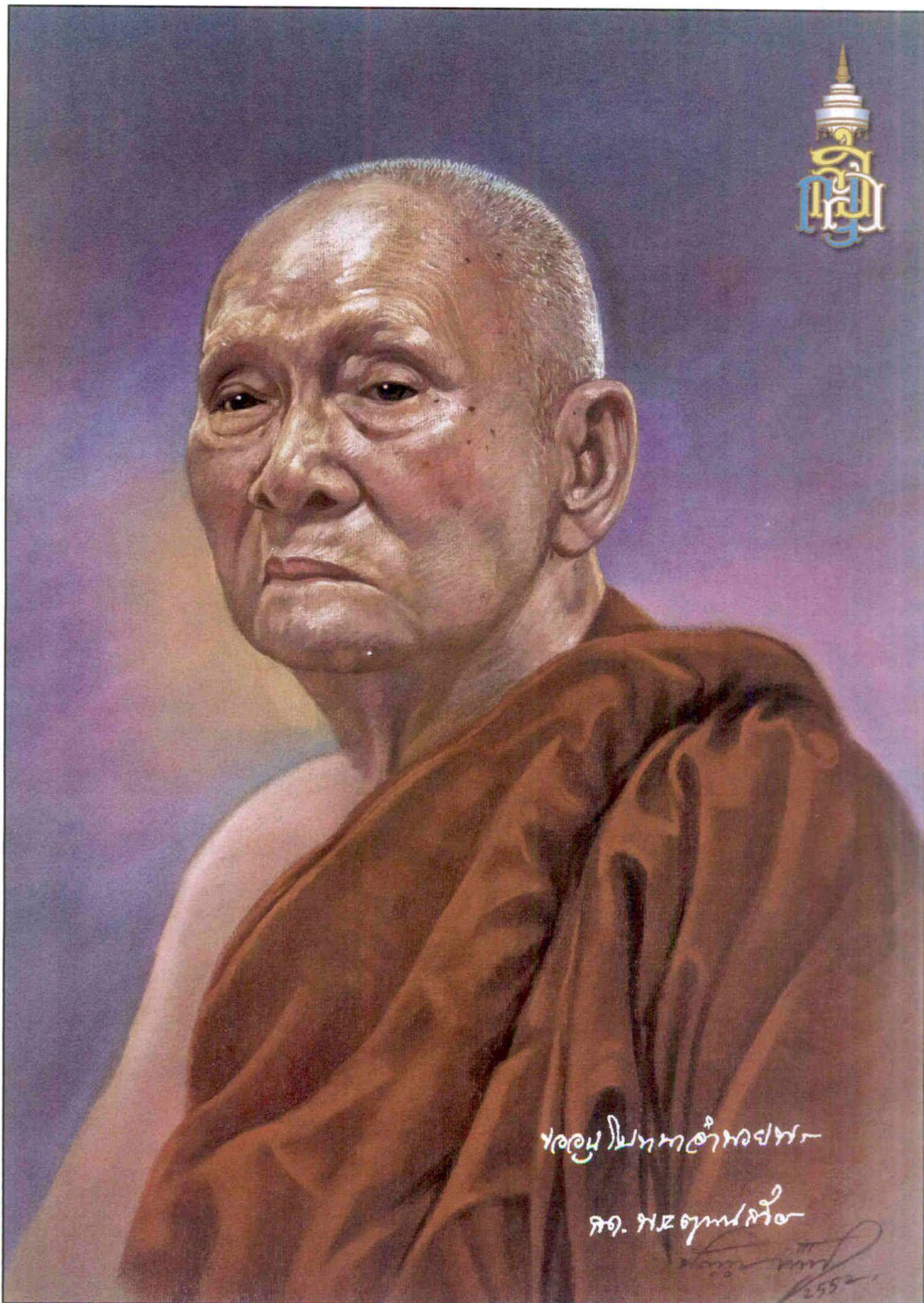
การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปภายหน้า ที่ใดสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโกศลมหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐรสาลินีแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕)

ตราฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เนื่องในงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นายวิบูลย์ สงวนพงศ์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย

ประธานกรรมการจัดงาน

และคณะผู้มีจิตศรัทธาทำบุญผ้าป่าสามัคคีมูลนิธิการกุศลโลกิยกุ ปี ๒๕๕๖

จัดสร้างฯ ถวาย

พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรม และ สัทธรรมปกาสินี

ตอน อานาปานสติกถา

บาลี-ไทย

ฉบับภูมิพโลกิยกุ

เพื่อเฉลิมฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระสังฆราช

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อรรถฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัทททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระอุปการคุณแก่มูลนิธิภูมิพลโลกเป็นอเนกประการ คือทรงมีพระเมตตาอนุเคราะห์ให้มูลนิธิฯ ยืมพระคัมภีร์โบราณต้นฉบับบาลีอักษรขอม มาปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทย ตรวจชำระและแปลพระคัมภีร์ที่ตรวจชำระแล้วเป็นภาษาไทย นอกจากนี้ ในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ พระองค์ท่านก็ทรงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลก

ในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๑๐๐ พรรษา ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ อันเป็นอภิลักขิตสมัยมงคลพิเศษ มูลนิธิภูมิพลโลกจึงจัดพิมพ์พระคัมภีร์ปฏิสมภิตามรรค ตอนอานาปานสติกถา พร้อมทั้งสังฆธรรมปกาสินี อรรถกถา บาลี-ไทย เพื่อถวายเป็นพระกุศล และเพื่อแสดงกตัญญูกตเวทิตาคุณ.

พระสัมโมทนียกถา

ศก. พระพุทธเจ้า

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ประทานเนื่องในวโรกาสจัดพิมพ์พระคัมภีร์ฉบับภูมิพลโลกิขุ
วันที่ ๑๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๕๖

ขอพระราชทานถวายพระพร สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช บรมธรรมิกมหาราช ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ไพศาล
เป็นอเนกประการ แก่พสกนิกรชาวไทยและพระบวรพุทธศาสนา โดยเฉพาะได้เสด็จ
ออกทรงบำเพ็ญพระอภิเนษกรรมณ ทรงแผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๙ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
วชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชฌายะ ประทานพระราชฉายาว่า "ภูมิพล" ในวโรกาสหนึ่ง
มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ได้รับพระบรมราชานุญาตให้อัญเชิญพระราชฉายามาตั้ง
เป็นนามของมูลนิธิ ได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและ
แปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ประทานนามพระคัมภีร์
ชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกิขุ" เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
โดยการเผยแพร่พระสัทธรรมทั่วโลกต่อไป

บัดนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุจะได้พิมพ์พระคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและสัทธรรมปาสนี
ตอนอานาปานสติ บาลี-ไทย เป็นภาษาบาลีและเป็นภาษาไทยในหน้าเดียวกัน
และรวมทั้งพระคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา
ปกรณ์พิเศษ และสัททวิเสส ตามที่ได้ปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสืบไป

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และเทวานุภาพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ถวาย
พระพรชัยมงคล ขอสมเด็จพระบรมบพิตรธรรมิกมหาราช พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จงทรงพระเจริญในมหิศจรรยาริปัตย์ มีพระชนมายุยืนนาน
เป็นมิ่งขวัญของพสกนิกรชาวไทย ตลอดกาลนานเทอญ.

ขอพระราชทานถวายพระพร

ที่ พ ๐๕๕๘/๒๕๕๖

สำนักเลขานุการสมเด็จพระสังฆราช
วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

๑๑ มิถุนายน ๒๕๕๖

เรื่อง ประทานพระสัมโมทนียกถา

เจริญพร นายระพีพันธ์ จารุกุล กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลศึกษา

อ้างถึง หนังสือที่ มก.๐๐๕๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๖
สิ่งที่ส่งมาด้วย พระสัมโมทนียกถา ๑ แผ่น

ตามหนังสือที่อ้างถึง กราบทูลสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา
สังฆปริณายก ขอประทานพระสัมโมทนียกถา เพื่อเชิญไปพิมพ์ลงในหน้าพระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ธรรม
และสัทธรรมปกาสินี ตอนอานาปานสติ บาลี - ไทย และรวมทั้งพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ตามที่ได้ปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น เพื่อถวายเป็นพระกุศลเนื่องในงานฉลอง
พระชันษา ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ
เป็นสรรพสิริมงคลสืบต่อไป รายละเอียดแจ้งแล้วนั้น

ได้นำความขึ้นกราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาทแล้ว ทรงอนุโมทนาและประทาน
พระสัมโมทนียกถา ดังกล่าว ตามที่ส่งมาพร้อมนี้

จึงเจริญพรมาเพื่อโปรดทราบ.

ขออำนาจพร

(พระเทพสารเวที)

ผู้ปฏิบัติหน้าที่เลขานุการสมเด็จพระสังฆราช

โทร. ๐-๒๒๘๑-๒๘๓๑-๓

โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๐๓๔๓

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก
และองค์ราชูปถัมภ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช	กรรมการ
๔. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๕. คุณหญิงวรรณิ วิฑยะสิรินันท์	กรรมการ
๖. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๗. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์	กรรมการ
๘. ศาสตราจารย์ คุณหญิงแม่นมาส ชวลิต	กรรมการ
๙. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๑๐. คุณหญิงสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ	กรรมการ
๑๑. นางสาวสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๑๒. นางลำยอง หะรินสุต	กรรมการ
๑๓. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๑๔. นางสาววิไลลักษณ์ จารุตุล	กรรมการ
๑๕. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ

(๑๖)

๑๖. นางประสพศรี ประเสริฐสม	กรรมการ
๑๗. นายปราโมทย์ สัชฌุกร	กรรมการ
๑๘. ดร.บุญนาค ศตะภูริ	กรรมการ
๑๙. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ยงยุทธ วัชรดุลย์	กรรมการ
๒๐. นางพงษ์เพ็ญ ดำรงรัตน์	กรรมการ
๒๑. พล.ร.ต.สุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๒๒. นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย	กรรมการ
๒๓. นาวาเอกวินัย ตะเภาพงษ์	กรรมการ
๒๔. พันเอกณรงค์ ครอบแก้ว	กรรมการ
๒๕. นายสุวรรณ์ จินต์ประชา	กรรมการ
๒๖. ดร.วิเศษ แสงกาญจนวิชัย	กรรมการ
๒๗. นางสุนีย์ คุรุจิต	กรรมการ
๒๘. นายชาครีย์ สิริสุนทรานนท์	กรรมการ
๒๙. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๓๐. นางสาวณัฐนิชา มานะวนิชย์	กรรมการ
๓๑. นายประสิทธิ์ พงกษาจารย์ศิริ	กรรมการ
๓๒. พลเอกอุดมชัย องคสิงห์	กรรมการ
๓๓. นายวีระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๓๔. นายพีระพันธุ์ สุนทรสารทูล	กรรมการ
๓๕. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๓๖. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๓๗. นางสาวพิมพ์พิมพ์ งามบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๓๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๓๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบุญ	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๔๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

**คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ**

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘,พ.ม.,M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘,พ.ม.
๖. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘
๗. นายทวีพัฑฒ์ นวลศรี ป.ธ.๗,พ.ม.,พธ.บ.,ค.บ.(มธ.)
๘. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๙. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖
๑๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล

๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๔. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๓. ฝ่ายตุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางรัตยา สาคร

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวฉรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นายจิรายุ สิงห์นวน
๓. นางสาวพัชรา สาคร
๔. นางสาวจิตาภา กล้าผ่องศรี
๕. นางบุศรา ขวัญดี
๖. นางรักชนก ศรีสุขสด
๗. อุบาสิกาชัยสมร ทัดทอง
๘. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม
๙. อุบาสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๑๐. นางวรียา รักดนตรี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณทำงถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
มูลนิธิภูมิปัญญา

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม
และ
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๒๐)

พิมพ์ครั้งที่ ๓ : ๒๕๕๖

Third published : 2013

ISBN 974-8295-45-1

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกัน
พระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อัญญิกา ปกรณ์วิเสส และสังฆททวิเสส
เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน
อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะ
ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราช-
ปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก
ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปใน
วัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ
พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจาก
อักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่าง
ทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา
ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมา
การทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐
ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไป
ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕
จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์
ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความ
เห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่
๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุน
เป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์
ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลี ได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปล
เป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

(๒๔)

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค และ สัทธรรมปกาสินี ตอน อานาปานสติกถา พากย์คู่ภาษาบาลี-ไทย นี้ คณะผู้มีจิตศรัทธาทำบุญผ้าป่าสามัคคี มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ปี ๒๕๕๖ ซึ่งมี นายวิบูลย์ สงวนพงศ์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานจัดงาน ได้มีจิตศรัทธาจัดสร้าง เนื่องในงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ นับว่าได้สร้างผลงานอันทรงคุณค่าสูงยิ่งไว้ในพระบวรพุทธศาสนา เป็นการช่วยจรรโลงอายุพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงต่อไปด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขออนุโมทนาทุกศุลาไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศลอันบังเกิดจากการสร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดดลบันดาลให้ คณะผู้มีจิตศรัทธาทำบุญผ้าป่าสามัคคีมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ปี ๒๕๕๖ ซึ่งมี นายวิบูลย์ สงวนพงศ์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานจัดงาน ประสบความสุข ความเจริญรุ่งเรือง มีความเกษมศานต์ยินดียิ่ง ในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า **พระธรรมวินัย** ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติสังฆธรรม** ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ **พระปฏิบัติสังฆธรรม** ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิบัติสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่ **พระวินัยปิฎก** **พระสุตตันตปิฎก** และ**พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยังยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า **คันถฐานะ** คู่กับ **วิปัสสนาฐานะ** ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า **พระอรรถกถาจารย์** ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรกมีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า **อรรถกถา** มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวีฬาร

(๒๒)

ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นกรยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธรวณะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทโธโฆษะ พระพุทโธทัตตะ และพระธัมมปาละเป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทโธศาสนาได้แพร่หลาย เป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวณะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำข้อขัด ที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คัมภีร์วิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ล้วน เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทโธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทโธมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา อธิบายพระคัมภีร์วิสุทโธมรรคและ คัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวิณี อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธรวณะซึ่งเรียกว่า พระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธรวณะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษาทำความเข้าใจของค่านั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวณะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิภุขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสังคหวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลีภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนาที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ

ศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์
ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับ
ชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็น
พระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน
ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และ
ความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ
การพิมพ์พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ภามรรค และ สัทธรรมปกาสินี ตอน อานาปานสติกา
บาลี-ไทย นี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงใน
หน้าเดียวกันตามคำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนา
ให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย
ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข
ได้ดีมรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแพร่ทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ
อานาปานสติภา
ในปฏิสัมภิทามรรค และ สัทธรรมปกาสินี

ประวัติพระสารีบุตร
ผู้รจนาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค

พระสารีบุตร เป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลันทะ ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อสารี ท่านจึงได้นามว่า สารีบุตร แต่เมื่อยังเยาว์ ชื่อว่าอุปติสสะ มีเพื่อนสนิทชื่อโกลิตะ ต่อมา คือพระมหาโมคคัลลานะ มีน้องชาย ๓ คน ชื่อจุนทะ อุปเสนะ และเรวตะ น้องหญิง ๓ คน ชื่อจาลา อุปจาลา และ สีสุปจาลา ต่อมาได้บวชในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ก่อนที่อุปติสสะและโกลิตะ จะบวชนั้น ทั้งสองคนไปเที่ยวดูมหรสพบนยอดเขาด้วยกัน คราวหนึ่งไปดูแล้วเกิดความ สลดใจ คิดออกแสวงหาโมกขธรรม และต่อมาได้ไปบวชอยู่ในสำนักของสังยุตย์ ปริพาชก แต่ก็ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย จนวันหนึ่ง อุปติสสปริพาชก พบพระอัสสชิเถระ ขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใส ติดตามไปสนทนาขอถามหลักคำสอน ได้ฟัง ความย่อเพียงคาถาเดียวว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้ ดังนี้ (วิ. มหา. ๔/๒๕/๗๔) ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม กลับไปบอกข่าวแก่โกลิตะ แล้วพากันไป เฝ้าพระพุทธเจ้า มีปริพาชกที่เป็นศิษย์ตามไปด้วยถึง ๒๕๐ คน ได้รับเอหิภิกขุ-อุปสมบททั้งหมดที่เวฬุวัน เมื่อบวชแล้วได้ ๑๕ วัน พระสารีบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนา เวทนาปริคคหสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่สมณปริพาชก ณ ถ้าสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ ก็ได้บรรลุพระอรหัต ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศกว่า ภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญามาก (อง. เอก. ๒๐/๑๔๖/๓๑.) ท่านได้เป็นกำลังสำคัญของ

พระพุทธเจ้า ในการประกาศพระศาสนา และได้รับยกย่องเป็นพระธรรมเสนาบดี คำสอนของท่าน ปราภฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก เช่นสังคีตีสสูตร และทสุตตรสูตร ที่เป็นแบบอย่างแห่งการสังคายนา เป็นต้น ท่านปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้า เมื่อจวนจะปรินิพพาน ท่านเดินทางไปที่บ้านเกิดโปรดมารดาของท่าน ซึ่งยังเป็น มิจนาทิกฐิ ให้มารดาได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ก็ปรินิพพานด้วยบักขันทิกาพาท หลังจากปลงศพแล้ว พระจุนทะน้องชายของท่าน ก็นำอัฐิธาตุไปถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์รับสั่งให้ก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี

พระสารีบุตร มีคุณธรรมและจริยาวัตร ที่เป็นแบบอย่างหลายประการ เช่น เป็นผู้มีกตัญญูสูง ดังได้แสดงออกเกี่ยวกับพระอัสสชิ คือเมื่อท่านทราบว่า พระอัสสชิ พำนักอยู่ทางทิศใด ก็นอนหันศีรษะไปทางทิศที่พระอัสสชิพำนักอยู่ และ ราชพราหมณ์ คือท่านระลึกถึงบิดนทบาทหนึ่งทัฬพี ที่ราชพราหมณ์ถวาย จึงรับ เป็นอุปัชฌาย์แก่ราชพราหมณ์ สมบูรณ์ด้วยขันติธรรมต่อคำว่ากล่าว คือยอมรับ คำแนะนำแม่ของสามเณร ๗ ขวบ เป็นผู้เอาใจใส่อนุเคราะห์เด็ก เช่น ช่วยเอาเด็ก ยากไร้มาบรรพชา มีสามเณรอยู่ในความปกครองดูแลหลายรูป และเอาใจใส่คอยดูแล ภิภษุอาพาธ เป็นต้น

ประวัติพระมหานามเถระ

ผู้รจนาคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี

ท่านผู้รจนาคัมภีร์นี้ คือ พระมหานามเถระ เป็นชาวลังกา สำนักมหาวิหาร สำนักเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาผู้มีชื่อเสียง ท่านได้กล่าวไว้ในตอนท้ายแห่งพระคัมภีร์นี้ว่า ท่านอุตตรมณตีอุบาสก ได้สร้างบริเวณะ คือเสนาสนะขึ้นไว้ในสำนักมหาวิหาร ท่านได้พำนักอยู่ในอุตตรมณตีบริเวณะนี้ และได้แต่งอรรถกถาสังฆธรรมปกาสินีสำเร็จในปีที่ ๓ หลังจากการสิ้นพระชนม์ของ พระเจ้าโมคคัลลานะกษัตริย์ลังกาทวีป ได้ตรวจสอบดูรายพระนามกษัตริย์ของลังกา

มีพระเจ้าโมคคัลลานะชื่อเดียวกันในกรุงอนุราชบุรี ๒ พระองค์ องค์ที่ ๑ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๑๐๓๘ องค์ที่ ๒ สิ้นพระชนม์ พ.ศ.๑๐๙๐ ไม่ทราบว่างค์ใดแน่ ถ้าเป็น องค์ที่ ๑ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๔๑ ถ้าเป็นองค์ที่ ๒ ก็เป็นในปี พ.ศ.๑๐๙๓ จึงควร สันนิษฐานรวม ๆ ไปว่า พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีนี้อุบัติเป็นวรรณกรรมขึ้นมา ใน พุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือประมาณ ๑,๔๐๐ ปีเศษมาแล้ว เป็นการแต่งขึ้นภายหลัง พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้ามahanamakษัตริย์แห่งลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ.๙๕๓ นับว่าพระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีนี้ มีอายุมากพอสมควร

ในคัมภีร์จุฬาคันถวงศ์ยังได้กล่าวไว้ว่า พระคัมภีร์สังฆธรรมปกาสินีอรรถกถา ปฏิสัมภิตามรรค นี้ พระมหานามเถระแต่ง โดยได้รับอาราธนาจากอุบาสกชื่อมหานาม ชื่อเดียวกับท่านผู้แต่งด้วย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เพื่อการค้นคว้าและเผยแพร่ทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์ อานาปานสติกถา ซึ่งได้พิมพ์แยกเป็นเล่มพิเศษจาก พระคัมภีร์ ปฏิสัมภิตามรรค ในส่วนมหาวรรค พร้อมด้วยวัฒนธรรม ในสังฆธรรมปกาสินี อันเป็นอรรถกถาปฏิสัมภิตามรรค

คัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรคก็ดี คัมภีร์สังฆธรรมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิตามรรคก็ดี ได้แนะนำไว้แล้วในคัมภีร์นั้นๆ เพราะฉะนั้น ในที่นี้จะแนะนำเฉพาะ อานาปานสติกถาเท่านั้น

อานาปานสติกถา ได้แก่ เรื่องที่แสดงถึงการเจริญสมาธิโดยใช้สติกำหนด ลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ เป็นสมาธิภาวนาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่ผู้ปฏิบัติ จะต้องปฏิบัติให้ดี เพื่อความหยั่งรู้ตามเป็นจริง เพราะบรรดาการเจริญสมาธิทุกอย่าง อานาปานสติสมาธินี้ นับว่าเป็นประธาน ด้วยว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เมื่อครั้ง ยังเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ล้วนแต่มีพระหฤทัยตั้งมั่น ด้วยอานาปานสติสมาธินี้แหละ ณ คเวศน์พระศรีมหาโพธิพฤกษ์ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้า ทุกพระองค์และพระสาวกทั้งหลาย ก็ล้วนแต่ได้ผ่านอานาปานสติสมาธินี้มาด้วยกัน เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระจึงได้นำเอา อานาปานสติสมาธิ นี้ มากกล่าวไว้ใน ลำดับต่อจาก **ทิวฏฐิกถา**

เนื้อหาของอานาปานสติกถา

สำหรับเนื้อหาในอานาปานสติกถานี้ ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงถึง ญาณ คือ ความหยั่งรู้จำนวน ๒๐๐ เศษ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญอานาปานสติสมาธิ มี ๖ ตอนด้วยกัน คือ ๑. คณนวาร ๒. โสฬสญาณนิตเทศ ๓. อุปกิเลสญาณนิตเทศ ๔. โวทานญาณนิตเทศ ๕. สโตการญาณนิตเทศ ๖. ญาณราสีฉกกนิตเทศ

ตอนที่ ๑ คณนวาร นั้น ว่าด้วยจำนวนญาณ ๒๐๐ เศษ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญอานาปานสติสมาธิ ซึ่งมีวัตถุ ๑๖ ดังนี้

๑. ญาณหยั่งรู้ในอันตรายของสมาธิ	๑
๒. ญาณหยั่งรู้ในอุปการะของสมาธิ	๑
๓. ญาณหยั่งรู้ธรรมอันเป็นอุปกิเลส	๑๗
๔. ญาณหยั่งรู้ในความผ่องแผ้ว	๑๓
๕. ญาณหยั่งรู้ของสโตการี	๓๒
๖. ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยสมาธิ	๒๔
๗. ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยวิปัสสนา	๗๒
๘. นิพพิทาญาณ	๑
๙. นิพพิทานุโลมญาณ	๑
๑๐. นิพพิทาปฏิบัติสัทธินิญาณ	๑
๑๑. ญาณหยั่งรู้ในวิมุตติสุข	<u>๒๑</u>
รวมเป็นญาณ	<u>๒๒๐</u>

ในคณนวารนี้ เมื่อได้แสดงญาณ ๒๒๐ แล้ว ได้แสดงรายละเอียดของ ญาณในญาณหยั่งรู้อันตรายของสมาธิ ๘ กับญาณหยั่งรู้ในอุปการะของสมาธิ ๘ รวมเป็น ๑๖ ญาณ

ตอนที่ ๒ โสฬสญาณนิตเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ ๑๖ ตามที่จิตอันตั้งอยู่ในอุปจารสมาธิ ซึ่งมีความคั่นเคยด้วยญาณ ๑๖ ทั้ง ๒ ฝ่าย ดังกล่าวมา

จิตก็ตั้งอยู่ในความเป็นหนึ่ง บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย ในตอนนี้ท่านแสดงความหมายของคำและอธิบายธรรมตั้งแต่เบื้องต้นจนสูงขึ้นไปตามลำดับ

ตอนที่ ๓ อุปกิเลสญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ธรรมอันเป็นอุปกิเลส ๑๘ ประการ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เจริญอานาปานสติสมาธิอันมีวัตถุ ๑๖ ประการ ผู้มีจิตบริสุทธิ์จากนิวรณ์แล้ว เพราะอุปกิเลสจะประชุมรวมกันเกิดขึ้นได้ทุกขณะจิต ตอนที่ ๓ นี้ ได้แสดงอุปกิเลสหมวดละ ๖ อย่าง ๓ หมวดด้วยกัน อย่างพิสดาร

ตอนที่ ๔ โวทานญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ในความผ่องแผ้ว ๑๓ อย่าง ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงอรหัตมรรค

ตอนที่ ๕ สโตการญาณนิเทศ แสดงถึงญาณหยั่งรู้ของสโตการีบุคคล ผู้มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ไม่ละสติเลยหายใจเข้าหายใจออก หายใจเข้าสั้นก็มีสติ หายใจออกสั้นก็มีสติ หายใจเข้ายาวก็มีสติ หายใจออกยาวก็มีสติ ญาณหยั่งรู้ของสโตการีบุคคลมี ๓๒ ประการ คือ อนุปัสนาญาณ ๘ อุပ္ปฐานานุสติ ๘ รวม ๑๖ ญาณ กับเรื่องที่มาในพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อีก ๔ จตุกกะ จึงเป็น ๑๖ ญาณ รวมเป็น ๓๒ ญาณด้วยกัน

ตอนที่ ๖ ญาณราสีฉกกนิเทศ แสดงกลุ่มของญาณ ๖ หมวดด้วยกัน คือ หมวดที่ ๑ ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยสมาธิ ๒๔ ญาณ หมวดที่ ๒ ญาณหยั่งรู้เนื่องด้วยวิปัสนา ๗๒ ญาณ หมวดที่ ๓ นิพพิทาญาณ ๘ ญาณ หมวดที่ ๔ นิพพิทานุโลมญาณ ๘ ญาณ หมวดที่ ๕ นิพพิทาปฏิบัติสัทธินิญาณ ๘ ญาณ และหมวดที่ ๖ ญาณหยั่งรู้ในวิมุตติสุข ๒๑ ญาณ กลุ่มญาณหมวดที่ ๖ นี้ เป็นขั้นสูงสุดในชั้นอริยมรรคอริยผล

ท่านผู้เจริญอานาปานสติสมาธิอันมีวัตถุ ๑๖ ย่อมเกิดญาณ ๒๐๐ เศษ ดังกล่าวมา

อานาปานสติกถานี้ ท่านพระสารีบุตรเถระอัครสาวกได้ภาษิตไว้ เพื่อแสดงการปฏิบัติธรรมเกี่ยวกับการเจริญสมาธิ มีลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์

(๓๒)

ซึ่งการเจริญสมาธินี้ ย่อมจะเกิดญาณต่าง ๆ ในขณะที่ปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงมรรคผลเป็นที่สุด ญาณนั้นก็คือปัญญาหยั่งรู้เกิดแก่ผู้ปฏิบัติโดยตรง ผู้ปฏิบัติถ้าได้ศึกษาอานาปานสติกถานี้ทั้งในพระบาลีพร้อมทั้งอรรถกถา ย่อมจะเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง สามารถที่จะกำหนดรู้ผลของการปฏิบัติได้ด้วยตนเอง ตามหลักแห่งสวากขาตธรรมอันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

อานาปานสติกถาฉบับภูมิพโลภิกขุ

สำหรับอานาปานสติกถา ที่พิมพ์แยกจากปฏิสัมภิทามรรค และสังฆธรรมปกาสินี มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้พิมพ์ไว้เป็นส่วนเฉพาะต่างหาก เพื่อใช้เป็นคู่มือการศึกษาปฏิบัติธรรมแก่ผู้สนใจ และเพื่อถวายเป็นพระกุศล แต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในโอกาสทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปี ในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๕๖

เพื่อให้การดำเนินงานสร้างพระคัมภีร์ของมูลนิธิฯ ได้สำเร็จตามปฏิญญาที่ได้ตั้งไว้ โดยจัดให้มีพระคัมภีร์ที่เป็นพากย์คู่ คือ ภาษาบาลีด้านหนึ่งและภาษาไทยอีกด้านหนึ่ง มูลนิธิฯ จึงได้จัดแปลอานาปานสติกถาในปฏิสัมภิทามรรคและสังฆธรรมปกาสินี มาพิมพ์รวมกันกับภาษาบาลีเป็นพากย์คู่ เพื่อให้สะดวกแก่การอ่านและการค้นคว้าของผู้สนใจใคร่รู้ต่อไป.

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ได้รับแต่ความสุขโดยทั่วกัน เทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ามรรค และ สัทธรรมปกาสินี

ตอน อานาปานสติกถา

บาลี-ไทย

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๓. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๕. รองศาสตราจารย์ศรีกาญจน์ สุจินดา	ปริวรรตจากอักษรโรมัน
๖. นางสาววัฒนา สุภวัน ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๗. นางสาวปรางทิพย์ แยมเพกา ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๘. นางสาวศิริกุล เอกศาสตร์ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๙. นายอารมณ สุุดใจ ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๐. นางสาวเกษสุดา สุประดิษฐ์ ปกศ.สูง	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๑. นายประยุทธ์ สาธรสุด ศศ.บ. (โบราณคดี)	ปริวรรตจากอักษรขอม
๑๒. นายทองพูล แส่นบุญศรี ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๓. นายวิรัตน์ อุณาทรรวรางกูร ป.ธ.๙	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๔. นายช่วงชัย เวียงสิงห์กอ ป.ธ.๙, พ.ม.	อ่านทานกับอักษรขอม
๑๕. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๖. นายประกวด พุฒเนียม ป.ธ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๗. นายบุญเตือน ชาวเอี่ยม ป.ธ.๖	ตรวจทานตามต้นฉบับ
๑๘. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖, พก.ศ.	ตรวจทานตามต้นฉบับ

(๓๔)

๑๙. นายประเสริฐ กลิ่นสง ป.ธ.๖
๒๐. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘
๒๑. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจ่าย บ.ศ.๘
๒๒. นายกวีพัชต์ นวลศรี ป.ธ.๗
๒๓. นางทองดี พันโน ป.ธ.๘
๒๔. นายภิญโญ ล่องสกุล ป.ธ.๘
๒๕. นางชลอ วรรณจันทร์

๒๖. นายเฉลิมชัย ทองมี

ตรวจทานตามต้นฉบับ
ตรวจทานตามต้นฉบับ
ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
และดำเนินการจัดพิมพ์
ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
ปฏิสัมภิตามรรค และ สัทธรรมปกาสินี
ตอน อานาปานสติกถา
บาลี-ไทย

PATISAMBHIDĀMAGGA and SADDHAMMAPPAKĀSINĪ
ĀNĀPĀNASATIKATHĀ

Pāli - Thai

ฉบับปฐมโลก

พุทธศักราช ๒๕๕๖

สารบัญ

พระคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มรรค และ สัทธรรมปกาสินี

ตอน อานาปานสติกถา

ปฏิสัมพันธ์มรรค

เรื่อง	หน้า
๑. คณนวาระ	๑
๒. โสฬสญาณนิตเทศ	๓
๓. อุปกิเลสญาณนิตเทศ	๗
ปฐมฉกกะ	๗
ทุติยฉกกะ	๙
ตติยฉกกะ	๑๐
๔. โวทานญาณนิตเทศ	๑๕
๕. สโตการญาณนิตเทศ	๓๕
นิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๑	๔๐
นิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๒	๖๗
นิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๓	๗๖
นิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๔	๘๔
๖. ญาณราสีฉกกนิตเทศ	๙๗

สัทธรรมปกาสินี

เรื่อง	หน้า
๑. พรรณนาคณนวาระ (วาระแห่งการนับ)	๑๐๙
๒. พรรณนาโสฬสญาณนิตเทศ	๑๑๖
๓. พรรณนาอุปกิเลสญาณนิตเทศ	๑๒๐
ปฐมฉักกะ	๑๒๐
ทุติยฉักกะ	๑๒๓
ตติยฉักกะ	๑๒๕
๔. พรรณนาโฆทานญาณนิตเทศ	๑๒๙
๕. พรรณนาสโตการญาณนิตเทศ	๑๗๒
พรรณนานิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๑	๒๑๘
พรรณนานิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๒	๒๕๘
พรรณนานิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๓	๒๖๒
พรรณนานิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๔	๒๗๑
๖. พรรณนาญาณราสีฉักกนิตเทศ	๒๗๘

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพลโลก

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลขนฺธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ส. ส.	สังยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ส. นิ.	สังยุตฺตนิกาย	นิตานวคฺค
ส. ขนฺธ.	สังยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ส. สฬา.	สังยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
ส. มหา.	สังยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	ทุกนิปาต
องฺ. ดิก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	ดิกนิปาต
องฺ. จตฺกุก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	จตฺกุกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกุก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	ฉกุกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคฺตฺตฺรนิกาย	นวกนิปาต

คำย่อ

คำเต็ม

อง. ทสก.	องคฺตุตฺตริกกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคฺตุตฺตริกกาย	เอกาทสกนิปาต
ช. ช.	ชฺชุตฺตริกกาย	ชฺชุตฺตปาส
ช. ฐ.	ชฺชุตฺตริกกาย	ธมฺมปทคาถา
ช. อุ.	ชฺชุตฺตริกกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ชฺชุตฺตริกกาย	อิตฺตฺตฺตก
ช. สุ.	ชฺชุตฺตริกกาย	สุตฺตนิปาต
ช. วิ.	ชฺชุตฺตริกกาย	วิมานวตฺถุ
ช. เปต.	ชฺชุตฺตริกกาย	เปตวตฺถุ
ช. เถร.	ชฺชุตฺตริกกาย	เถรคาถา
ช. เถรี.	ชฺชุตฺตริกกาย	เถรีคาถา
ช. ชา.	ชฺชุตฺตริกกาย	ชาตก
ช. มหา.	ชฺชุตฺตริกกาย	มหานิทฺเทศ
ช. จุฬ.	ชฺชุตฺตริกกาย	จุฬนิตฺเทศ
ช. ป.	ชฺชุตฺตริกกาย	ปฏิสมฺภิตามคฺค
ช. อ.	ชฺชุตฺตริกกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชฺชุตฺตริกกาย	พุทฺธวํส
ช. จรียา.	ชฺชุตฺตริกกาย	จรียาปิฎก
อภ. สั.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺตกา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺญตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ		คำเต็ม
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรุมไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฺจสงคีติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิญฺคสิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตฺถจิปไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

(๔๒)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a ำ ā ิ i ี ī , u , ū ะ e ो o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ria
จ ca	ช cha	ช ja	ฉ jha	ฌ ña
ฎ ṭa	ฏ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ฝ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ม̐ ṃ	

FIGURES

๑1 ๒2 ๓3 ๔4 ๕5 ๖6 ๗7 ๘8 ๙9 ๐0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กู ku	กู kū	เก ke	โก ko

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิตามรรค

๑. มหาเวค

๓. อานาปานสุสติกถา

๑. คณนวาร

๑๕๒. โสฬสวตถุกัม อานาปานสุ-
สติสมาธิ ภาวยโต สมธิกานิ เทว
ฌานสตานิ อูปปชฺชนติ, อญฺจ
ปริปนุเถ^๑ ฌานานิ, อญฺจ จ อูปกาเร
ฌานานิ, อญฺจารส อูปกุกิเลส
ฌานานิ, เตรส โวทาน ฌานานิ,
พตฺตีส^๒ สโตการิสฺส^๓ ฌานานิ,
จตุวิสฺติ สมာธิวเสน ฌานานิ,
เทวสตตฺติ วิปฺสฺสนาวเสน ฌานานิ,
อญฺจ นิพพิทาฌานานิ, อญฺจ
นิพพิทานุโลมฌานานิ, อญฺจ
นิพพิทาปฏิบัติปฺปสุสฺสทธิฌานานิ, เอกวิสฺติ
วิมุตฺติสฺสฺเช ฌานานิ.

๑. มหาวรรค

๓. อานาปานสติกถา

๑. คณนวาระ

๑๕๒. เมื่อโยคีบุคคลเจริญ อานา-
ปานสติสมาธิ อันมีวัตถุ ๑๖ ญาณ ๒๐๐
กว่า ย่อมเกิดขึ้น คือ

ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย	๘
ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ	๘
ญาณในอุปกิเลส	๑๘
ญาณในโงทธาน	๑๓
ญาณของสโตการีบุคคล	๓๒
ญาณเกี่ยวกับสมาธิ	๒๔
ญาณเกี่ยวกับวิปัสสนา	๗๒
นิพพิทาญาณ	๘
นิพพิทานุโลมญาณ	๘
นิพพิทาปฏิบัติสัสทธิญาณ	๘
ญาณในวิมุตตีสุข	๒๑.

^๑ ม. ปริพนุเถ.

^๒ ฉ. พตฺตีส.

^๓ ขุ. ป. ๓๑/๒๔๔ สโตการิสฺส.

กตมานิ อฏฺฐ ปริปนฺเถ ฌานานิ,
 อฏฺฐ ๑ อุปกาเร ฌานานิ ?
 กามจฺจนฺโท สมานิสฺส ปริปนฺเถ,
 เนกขมฺมํ สมานิสฺส อุปการํ. พยาปาโท
 สมานิสฺส ปริปนฺเถ, อพฺยาปาโท
 สมานิสฺส อุปการํ. ถีนมิตฺถํ สมานิสฺส
 ปริปนฺเถ, อาโลกสญฺญา สมานิสฺส
 อุปการํ. อุตฺถจฺจํ สมานิสฺส ปริปนฺเถ,
 อวิกฺเขโป สมานิสฺส อุปการํ. วิจิกิจฺฉา
 สมานิสฺส ปริปนฺเถ, ฌมฺมวตฺถานํ
 สมานิสฺส อุปการํ. อวิชฺชา สมานิสฺส
 ปริปนฺเถ, ฌานํ สมานิสฺส อุปการํ.
 อรติ สมานิสฺส ปริปนฺเถ, ปามุชฺชํ^๑
 สมานิสฺส อุปการํ. สพฺเพปิ อกฺุสลา
 ฌมฺมา สมานิสฺส ปริปนฺเถ, สพฺเพปิ
 กุสลา ฌมฺมา สมานิสฺส อุปการา.
 อิมานิ อฏฺฐ ปริปนฺเถ ฌานานิ,
 อฏฺฐ ๑ อุปกาเร ฌานานิ.

คณนวาโร ปจโม.

ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘
 และญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ ๘ เป็น
 ไฉน ? กามฉันทะเป็นอันตรายแก่สมาธิ,
 เนกขัมมะเป็นอุปการะแก่สมาธิ. พยาบาท
 เป็นอันตรายแก่สมาธิ, ความไม่พยาบาท
 เป็นอุปการะแก่สมาธิ. ถีนมิตถะเป็น
 อันตรายแก่สมาธิ, อาโลกัสญญาเป็น
 อุปการะแก่สมาธิ. อุตฺถจฺจจะเป็นอันตราย
 แก่สมาธิ, ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นอุปการะแก่
 สมาธิ. วิจิกิจฉาเป็นอันตรายแก่สมาธิ,
 ความกำหนดธรรมเป็นอุปการะแก่สมาธิ.
 อวิชชาเป็นอันตรายแก่สมาธิ, ญาณเป็น
 อุปการะแก่สมาธิ. อรติเป็นอันตราย
 แก่สมาธิ, ความปราโมทย์เป็นอุปการะ
 แก่สมาธิ. อกุศลธรรมแม้ทั้งปวง เป็น
 อันตรายแก่สมาธิ, กุศลธรรมแม้ทั้งปวง
 เป็นอุปการะแก่สมาธิ. เหล่านี้ ชื่อว่า
 ญาณในธรรมอันเป็นอันตราย ๘ และ
 ญาณในธรรมอันเป็นอุปการะ ๘.

คณนวาระ ที่ ๑ จบ.

^๑ อ. ปาโมชฺชํ, เหวมฺปริปี.

๒. โสฬสญาณนิตเทศ

๑๕๓. อิมะหิ โสฬสหิ อากาเรหิ
 อุทฺถจิตฺ ๑ จิตฺตํ สมุทฺถจิตฺ ๑ จิตฺตํ^๑ เอกตฺเต
 สนฺตฺติภูจฺติ, นีวรณฺเหหิ วิสุทฺถมฺติ. กตเม
 เต เอกตฺตา ? เนกขมฺมํ เอกตฺตํ,
 อพฺยาปาโท เอกตฺตํ, อาโลกสฺสญฺญา
 เอกตฺตํ, อวิกฺเขโป เอกตฺตํ,
 ฌมฺมวตฺถุถานํ เอกตฺตํ, ฌานํ เอกตฺตํ,
 ปามุชฺชํ เอกตฺตํ, สพฺเพ^๒ กุสลา
 ฌมฺมา เอกตฺตา.

นិรฺรณฺาติ กตเม เต นีวรณฺา ?
 กามจฺจนฺุโท นีวรณํ พฺยาปาโท นีวรณํ,
 ถีนมิทฺธํ นีวรณํ, อุทฺถจฺจกุกฺกจฺจํ นีวรณํ,
 วิจิกิจฺจนา นีวรณํ, อวิชฺชา นีวรณํ,
 อรติ นีวรณํ, สพฺเพ^๒ อกุสลา ฌมฺมา
 นีวรณฺา.

นិรฺรณฺาติ เกณฺภูเจเน นีวรณฺา ?
 นิยฺยานาวรณฺภูเจเน นีวรณฺา. กตเม
 เต นิยฺยานา ? เนกขมฺมํ อริยานํ
 นิยฺยานํ, เตเน จ เนกขมฺเมเน อริยา
 นิยฺยนฺติ,^๓ กามจฺจนฺุโท นิยฺยานาวรณํ,

๒. โสฬสญาณนิตเทศ

๑๕๓. จิตฺที่สังสมฺขึ้นสูงขึ้น จิตฺที่
 สังสมฺขึ้นสูงขึ้นโดยชอบ ย่อมดำรงอยู่ใน
 เอกตฺตเต (ในความเป็นธรรมเอก), ย่อม
 หมดจดจากนิรฺรณฺด้วยอาการ ๑๖ เหล่านี้
 เอกตฺตเตเหล่านั้นเป็นไฉน ? เนกขมฺมะ
 ความไม่พยาบาท อาโลกสฺสญฺญา ความ
 ไม่ฟุ้งซ่าน ความกำหนดธรรมญาณ
 ความปราโมทย์, กุศลธรรมทั้งปวง (แต่
 ละอย่าง) เป็นเอกตฺตเต.

บทว่า **นិรฺรณฺา** ความว่า นิรฺรณฺ
 เหล่านั้นเป็นไฉน ? คือ กามจฺจนฺุ
 พยาบาท ถีนมิทฺธะ อุทฺถจฺจกุกฺกจฺจ
 วิจิกิจฺจนา อวิชฺชา อรติ, อกุศลธรรม
 ทั้งปวง (แต่ละอย่าง) เป็นนิรฺรณฺ.

บทว่า **นិรฺรณฺา** ความว่า ชื่อว่า
 นิรฺรณฺ เพราะอรรถว่าอะไร ? ชื่อว่า
 นิรฺรณฺ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องกั้นธรรม
 เครื่องนำออก (จากกิเลส). ธรรมเครื่อง
 นำออกเหล่านั้นเป็นไฉน ? คือ เนกขมฺมะ

^๑ ส. อุทฺถตฺ จิตฺตํ สมุทฺถจิตฺตํ จิตฺตํ,

อ. อุทฺถตฺ จิตฺตํ สมุทฺถจิตฺตํ จิตฺตํ.

^๒ ฉ. สพฺเพปี.

^๓ ฉ. นิยฺยนฺติ, เหวมฺปรปี.

เตน ๑ กามจฺจนฺเทน นินฺุตตฺตา
เนกขมฺมํ อริยานํ นิยุยานํ นปฺปชานาตีติ
กามจฺจนฺโท นิยุยานาวรณํ.

อพฺยาปาโท อริยานํ นิยุยานํ, เตน ๑
อพฺยาปาเทน อริยา นียนฺติ, พฺยาปาโท
นิยุยานาวรณํ, เตน ๑ พฺยาปาเทน
นินฺุตตฺตา อพฺยาปาทํ อริยานํ นิยุยานํ
นปฺปชานาตีติ พฺยาปาโท นิยุยานาวรณํ.
อาโลกสฺสญฺญา อริยานํ นิยุยานํ, ตาย
๑ อาโลกสฺสญฺยาย อริยา นียนฺติ,
ถีนมิทฺธํ นิยุยานาวรณํ, เตน ๑
ถีนมิทฺเธน นินฺุตตฺตา อาโลกสฺสญฺญํ
อริยานํ นิยุยานํ นปฺปชานาตีติ ถีนมิทฺธํ
นิยุยานาวรณํ.

(การออกจากกาม)เป็นธรรมเครื่องนำออก
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมออกด้วยเนกขัมมะนั้น
กามฉันทะเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก
และบุคคลไม่รู้จักเนกขัมมะ อันเป็นธรรม
เครื่องนำออก ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
เพราะเป็นผู้ถูกกามฉันทะนั้นกั้นไว้ เพราะ
เหตุนั้น กามฉันทะจึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้น
ธรรมเครื่องนำออก.

ความไม่พยายาม เป็นธรรมเครื่องนำออก
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย และพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมออกด้วยความไม่พยายาม
นั้น, ความพยายามเป็นเครื่องกั้นธรรม
เครื่องนำออก, และบุคคลไม่รู้ชัดความ
ไม่พยายามอันเป็นธรรมเครื่องนำออก
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูก
ความพยายามนั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนั้น
ความพยายามจึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้นธรรม
เครื่องนำออก. อาโลกสัจญญาเป็นธรรม
เครื่องนำออก ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย,
และพระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมออกด้วย
อาโลกสัจญญานั้น, ถีนมิทฺธะเป็นเครื่อง
กั้นธรรมเครื่องนำออก, และบุคคลไม่รู้ชัด
อาโลกสัจญญา อันเป็นธรรมเครื่องนำออก
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ถูก

อวิกุเขโป อริยานิ นิยุยานิ, เตน จ
 อวิกุเขเปน อริยา นิยุนติ, อุทฺธจฺจ
 นิยุยานาวรณิ, เตน จ อุทฺธจฺเจน
 นิวุตตฺตา อวิกุเขปิ อริยานิ นิยุยานิ
 นปฺปชานาตีติ อุทฺธจฺจ นิยุยานาวรณิ.
 ธมฺมวตฺถานิ อริยานิ นิยุยานิ, เตน
 จ ธมฺมวตฺถาเนน อริยา นิยุนติ,
 วิจิกิञฺชา นิยุยานาวรณิ, ตาย จ
 วิจิกิञฺชาย นิวุตตฺตา ธมฺมวตฺถานิ
 อริยานิ นิยุยานิ นปฺปชานาตีติ วิจิกิञฺชา
 นิยุยานาวรณิ.

ญาณิ อริยานิ นิยุยานิ, เตน จ
 ญาณเนน อริยา นิยุนติ, อวิชฺชา
 นิยุยานาวรณิ, ตาย จ อวิชฺชาย
 นิวุตตฺตา ญาณิ อริยานิ นิยุยานิ

ถีนมิตฺถะนัณกัณไว้ เพราะเหตุนั้น ถีนมิตฺถะ
 จิงชื่อว่าเป็นเครื่องกัณธรรมเครื่องนำออก.

ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นธรรมเครื่องนำออก
 ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย, และพระ-
 อริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมออกด้วยความ
 ไม่ฟุ้งซ่านนั้น อุทฺธจฺจะ เป็นเครื่องกัณ
 ธรรมเครื่องนำออก, และบุคคลไม่รู้ชัด
 ความไม่ฟุ้งซ่าน อันเป็นธรรมเครื่องนำ
 ออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็น
 ผู้ถูกอุทฺธจฺจะนั้นกัณไว้ เพราะเหตุนั้น
 อุทฺธจฺจะ จิงชื่อว่าเป็นเครื่องกัณธรรม
 เครื่องนำออก. การกำหนดธรรมเป็น
 ธรรมเครื่องนำออก ของพระอริยเจ้า
 ทั้งหมด, และพระอริยเจ้าทั้งหมด
 ย่อมนำออก ด้วยการกำหนดธรรมนั้น
 วิจิกิञฺชาเป็นเครื่องกัณธรรมเครื่องนำออก,
 และบุคคลไม่รู้ชัดการกำหนดธรรม อัน
 เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยเจ้า
 ทั้งหมด เพราะเป็นผู้ถูกวิจิกิञฺชานั้นกัณไว้
 เพราะเหตุนั้น วิจิกิञฺชาจิงชื่อว่าเป็น
 เครื่องกัณธรรมเครื่องนำออก.

ญาณเป็นธรรมเครื่องนำออก ของพระ-
 อริยเจ้าทั้งหลาย. และพระอริยเจ้าทั้งหลาย
 ย่อมออกด้วยญาณนั้น, อวิชฺชาเป็น
 เครื่องกัณธรรมเครื่องนำออก, และบุคคล

นปฺปชานาตีติ อวิชา นียฺยานาวรณํ.
ปามุชฺชํ อริยานํ นียฺยานํ, เตน ๑^๑
ปามุชฺเชน อริยา นียฺนุติ, อรติ
นียฺยานาวรณํ, ตาย ๑ อรติยา
นิวุตตฺตา ปามุชฺชํ อริยานํ นียฺยานํ
นปฺปชานาตีติ อรติ นียฺยานาวรณํ.

สพฺเพปิ กุสลา ธมฺมา อริยานํ
นียฺยานํ, เตหิ ๑^๑ ธมฺเมหิ อริยา
นียฺนุติ, สพฺเพปิ อกุสลา ธมฺมา
นียฺยานาวรณา, เตหิ ๑ อกุสเลหิ
ธมฺเมหิ นิวุตตฺตา กุสเล ธมฺเม
อริยานํ นียฺยานํ นปฺปชานาตีติ สพฺเพปิ
อกุสลา ธมฺมา นียฺยานาวรณา. อิมหิ
๑ ปน นีวรณฺเหหิ วิสุทฺตจิตฺตสฺส
โสฬสวตฺตูกํ อานาปานสฺสติสมาธิ
ภาวยโต ขณิกสโมธานา.

ไม่รู้ชัดญาณ อันเป็นธรรมเครื่องนำออก
ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเป็น
ผู้ถูกอวิชชานั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนั้น
อวิชาจึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่อง
นำออก. ความปราโมทย์เป็นธรรมเครื่อง
นำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย, และ
พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมออกด้วย
ความปราโมทย์นั้น, อรติเป็นเครื่องกั้น
ธรรมเครื่องนำออก, และบุคคลไม่รู้ชัด
ความปราโมทย์ อันเป็นธรรมเครื่องนำ
ออก ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะ
เป็นผู้ถูกอรตินั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนั้น อรติ
จึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก.

กุศลธรรมแม้ทั้งปวง ก็เป็นธรรมเครื่อง
นำออกของพระอริยเจ้าทั้งหลาย, และ
พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมออกด้วย
ธรรมเหล่านั้น, อกุศลธรรมแม้ทั้งปวง
ก็เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก, และ
บุคคลไม่รู้ชัดกุศลธรรม อันเป็นธรรม
เครื่องนำออก ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
เพราะเป็นผู้ถูกอกุศลธรรมเหล่านั้นกั้นไว้
เพราะเหตุนั้น อกุศลธรรมแม้ทั้งปวง
จึงชื่อว่า เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก.
ก็แล เมื่อโยคีบุคคลผู้มีจิตหมดจดจาก

^๑ ก. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

นิวรรณเหล่านี้ เจริญอานาปานสติสมาธิ
อันมีวัตถุ^๑ ๑๖ การประชุมแห่งอุปกิเลส
ซึ่งมีชั่วขณะก็จะมีได้.

โสฬสญาณนิเทศ ทุติโย.

โสฬสญาณนิเทศ ที่ ๒ จบ.

๓. อุปกิเลสญาณนิเทศ

ปรมจจก

๑๕๔. กตเม อฏฐารส อุปกิเลส
อุปุปชชนุติ ? อสสุสาธาติมชฺชมปริโยสานัน
สตียา อนุคฺจฺจโต อชฺชตตวิกุเขปคตฺ
จิตฺตํ สมานิสฺส ปรีปนุโถ, ปสฺสุสาธา-
ติมชฺชมปริโยสานัน สตียา อนุคฺจฺจโต
พหิทฺธาวิกุเขปคตฺ จิตฺตํ สมานิสฺส
ปรีปนุโถ, อสฺสุสาสปฏิกฺขณา นิกนฺตติ-
ตณฺหาจริยา สมานิสฺส ปรีปนุโถ,
ปสฺสุสาสปฏิกฺขณา นิกนฺตติตณฺหาจริยา
สมานิสฺส ปรีปนุโถ, อสฺสุสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส
ปสฺสุสาสปฏิลาภา มุจฺจนา^๑ สมานิสฺส
ปรีปนุโถ, ปสฺสุสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส อสฺสุสา-
สปฏิลาภา มุจฺจนา สมานิสฺส ปรีปนุโถ.

๓. อุปกิเลสญาณนิเทศ

ปฐมฉก

๑๕๔. อุปกิเลส ๑๘ เป็นไฉน
ย่อมเกิดขึ้น ? เมื่อโยคีบุคคลมีสติ
ไปตามต้นลมกลางลมและปลายลม แห่ง
ลมหายใจเข้า จิตที่พุ่งชานไปในภายใน
ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาธิ, เมื่อโยคีบุคคล
มีสติไปตามต้นลมกลางลม และปลายลม
แห่งลมหายใจออก จิตที่พุ่งชานไปใน
ภายนอก ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาธิ,
ความเป็นไปด้วยตัณหา คือความพอใจ
หวังเฉพาะซึ่งลมหายใจเข้า ย่อมเป็น
อันตรรายแก่สมาธิ, ความเป็นไปแห่ง
ตัณหา คือความพอใจ หวังเฉพาะซึ่ง
ลมหายใจออก ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาธิ,
ความยินดีในการได้เฉพาะลมหายใจออก

^๑ ส. สมุจฺจินฺนา, เอวมุปริปี.

^๑ คำว่า วัตถุ หมายถึงที่ตั้งคืออารมณ์.

แห่งบุคคลผู้ถูกลมหายใจเข้าเสียดแทง
 ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาธิ, ความยินดี
 ในการได้เฉพาะลมหายใจเข้า แห่งบุคคล
 ผู้ถูกลมหายใจออกเสียดแทง ย่อมเป็น
 อันตรรายแก่สมาธิ.

อนุคจฺจนา ๑ อสฺสาสํ
 ปสฺสาสํ อนุคจฺจนา
 สติ อชฺฌตฺตวิกฺเขปา-
 กงฺขนา พหิทฺธา-
 วิกฺเขปปตฺถนา^๑

อสฺสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส
 ปสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺจนา
 ปสฺสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส
 อสฺสาสปฏิลาเภ มุจฺจนา

ฉ เอเต อุกฺกิลเสสา
 อานาปานสฺสตีสมาธิสฺส
 เยหิ วิกฺขิปปมานสฺส^๒
 โน เจ^๓ จิตฺตํ วิมฺุจฺจติ
 วิโมกฺข์ อปฺปชานนฺตา
 เต โหนฺติ ปรรตฺตียาติ.

สติที่ไปตามลมหายใจเข้า ๑ ที่ไป
 ตามลมหายใจออก ๑ ความหวัง
 ลมหายใจเข้า ที่มีความฟุ้งซ่านไป
 ในภายใน ๑ ความปรารถนา
 ลมหายใจออก ที่มีความฟุ้งซ่านไป
 ในภายนอก ๑ ความยินดีในการ
 ได้เฉพาะซึ่งลมหายใจออก ของผู้
 ที่ถูกลมหายใจเข้าเสียดแทงแล้ว ๑
 ความยินดีในการได้เฉพาะ ซึ่ง
 ลมหายใจเข้า ของผู้ที่ถูกลมหายใจ
 ออกเสียดแทงแล้ว ๑

ถ้าจิตของผู้ที่ถูกอาการทั้ง ๖ ซึ่ง
 เป็นอุปกิเลสแก่อานาปานสติสมาธิ
 ให้ฟุ้งซ่านอยู่ย่อมไม่พ้น (จากธรรม
 ที่เป็นข้าศึก) บุคคลเหล่านั้น ผู้ไม่
 รู้ความหลุดพ้น (วิโมกข์) ย่อมจะ
 เชื้อผู้อื่นแล.

^๑ ก. ... ปนฺถนา.

^๒ อ. วิกฺเขปิยมานสฺส, ก. วิกฺกมฺปมานสฺส, เหวมฺปริปิ.

^๓ ฉ. ๑.

ทุติยจจนุก

๑๕๕. นิมิตต์ อวชฺชโต อสุสาเส
จิตฺตํ วิกรมฺปติ, สมานิสฺส ปริปนฺนโถ.
อสุสาสํ อวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ
วิกรมฺปติ, สมานิสฺส ปริปนฺนโถ. นิมิตฺตํ
อวชฺชโต ปสุสาเส จิตฺตํ วิกรมฺปติ,
สมานิสฺส ปริปนฺนโถ. ปสุสาสํ อวชฺชโต
นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกรมฺปติ, สมานิสฺส
ปริปนฺนโถ. อสุสาสํ อวชฺชโต ปสุสาเส
จิตฺตํ วิกรมฺปติ, สมานิสฺส ปริปนฺนโถ.
ปสุสาสํ อวชฺชโต อสุสาเส จิตฺตํ
วิกรมฺปติ, สมานิสฺส ปริปนฺนโถ.

นิมิตฺตํ อวชฺชมานิสฺส
อสุสาเส วิกุชิปเต^๑ มโน
อสุสาสํ อวชฺชมานิสฺส
นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกรมฺปติ.

นิมิตฺตํ อวชฺชมานิสฺส
ปสุสาเส วิกุชิปเต มโน
ปสุสาสํ อวชฺชมานิสฺส
นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกรมฺปติ.

ทุติยจกฺกะ

๑๕๕. เมื่อโยคีบุคคลค้ำนั่งถึงนิมิต^๑
จิตย่ออมกวัดแกว่งไปในลมหายใจเข้า, นี้
เป็นอันตรายแก่สมาธิ. เมื่อค้ำนั่งถึง
ลมหายใจเข้า จิตย่ออมกวัดแกว่งไปใน
นิมิต, นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ. เมื่อค้ำนั่ง
ถึงนิมิต จิตย่ออมกวัดแกว่งไปในลมหายใจ
ออก, นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ, เมื่อค้ำนั่ง
ถึงลมหายใจออก จิตย่ออมกวัดแกว่งไปใน
นิมิต, นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ. เมื่อค้ำนั่ง
ถึงลมหายใจเข้า จิตย่ออมกวัดแกว่งไปใน
ลมหายใจออก, นี้เป็นอันตรายแก่สมาธิ.
เมื่อค้ำนั่งถึงลมหายใจออก จิตย่ออม
กวัดแกว่งไปในลมหายใจเข้า, นี้เป็น
อันตรายแก่สมาธิ.

เมื่อค้ำนั่งถึงนิมิต จิตย่ออมกวัดแกว่ง
ไปในลมหายใจเข้า เมื่อค้ำนั่งถึง
ลมหายใจเข้า จิตย่ออมกวัดแกว่งไป
ในนิมิต.

เมื่อค้ำนั่งถึงนิมิต จิตย่ออมกวัดแกว่ง
ไปในลมหายใจออก เมื่อค้ำนั่งถึง
ลมหายใจออก จิตย่ออมกวัดแกว่ง
ไปในนิมิต.

^๑ ฉ. ก. วิกุชิปปเต, เอวมุปริปิ.

^๑ คำว่า นิมิต ได้แก่ ที่ที่ลมหายใจเข้า
ลมหายใจออกกระทบ.

อสุสาส์ อาวชฺชมานสุส
 ปสุสาเส วิกุชิปเต มโน
 ปสุสาส์ อาวชฺชมานสุส
 อสุสาเส จิตฺตํ วิกรมฺปติ.

ฉ เอเต อุกฺกิลเสสา
 อานาปานสุสตีสมานิสฺส
 เยหิ วิกรมฺปมานสุส^๑
 โน เจ^๒ จิตฺตํ วิมฺจุจติ.
 วิโมกฺขํ อปฺปชานนฺตา
 เต โหนฺติ ปรปตฺติยาติ.

เมื่อคำนึงถึงลมหายใจเข้า จิตย่อม
 กวัดแกว่งไปในลมหายใจออก เมื่อ
 คำนึงถึงลมหายใจออก จิตย่อม
 กวัดแกว่งไปในลมหายใจเข้า.

ถ้าจิตของผู้ที่ถูกอาการทั้ง ๖ ซึ่งเป็น
 อุกกิลเสแก่อานาปานสติสมาธิ ให้
 ฟุ้งซ่านอยู่ย่อมไม่พ้น (จากธรรมที่
 เป็นข้าศึก) บุคคลเหล่านั้นผู้ไม่รู้
 ความหลุดพ้น (วิโมกข์) ย่อมจะ
 เชื้อผู้อื่นแล.

ตติยจฺจนฺก

๑๕๖. อตีตานุธาวนํ จิตฺตํ
 วิกุเชปานุปตฺติํ สมานิสฺส ปริปนฺโถ.
 อนาคตปฏิกกฺขณํ จิตฺตํ วิกรมฺปิตํ
 สมานิสฺส ปริปนฺโถ. ลีนํ จิตฺตํ
 โกสชฺชานุปตฺติํ สมานิสฺส ปริปนฺโถ.
 อติปกฺคหิตํ จิตฺตํ อุตฺถจฺจานุปตฺติํ
 สมานิสฺส ปริปนฺโถ. อภินตํ^๓ จิตฺตํ
 ราคานุปตฺติํ สมานิสฺส ปริปนฺโถ.
 อปนตํ^๔ จิตฺตํ พฺยาปาทานุปตฺติํ

ตติยจฺกฺกะ

๑๕๖. จิตที่แล่นไปตามอดีตารมณ
 ตกไปตามความฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตราย
 แก่สมาธิ. จิตที่หวังเฉพาะอนาคตารมณ
 ที่ฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ.
 จิตที่หดหู่ ตกไปตามความเกียจคร้าน
 ย่อมเป็นอันตรายแก่สมาธิ. จิตที่ประคอง
 เกินไป ตกไปตามความฟุ้งซ่าน ย่อมเป็น
 อันตรายแก่สมาธิ. จิตที่โน้มไปอย่างยิ่ง
 ตกไปตามความกำหนัด ย่อมเป็นอันตราย

^๑ ฉ. วิกุชิปฺปมานสุส.

^๒ ฉ. จ.

^๓ ก. อภินฺนตํ.

^๔ ก. อปฺปณฺนตํ.

สมาธิสูส ปริปนฺโน.

แก่สมาธิ. จิตที่ถูกกระทบตกไปตาม พยาบาท ย่อมเป็นอันตรรายแก่สมาธิ.

อดีตานุชาวนํ จิตฺตํ
อนาคตปฏิกิจฺชนํ^๑ ลีนํ
อดีตคฺคหิตํ อภินตํ
อปนตํ จิตฺตํ น สมาธิยตี.

จิตที่แล่นไปตามอดีตารมณํ ๑ ที่หวังเฉพาะอนาคตารมณํ ๑ ที่หุดหู่ ๑ ที่ประคองเกินไป ๑ ที่โน้มไปอย่างยิ่ง ๑ ที่ถูกกระทบ ๑ ย่อมไม่ตั้งมั่น.

ฉ เอเต อุปกิเลส
อานาปานสูสตีสมาธิสูส
เยหิ อุปกิสิฏฺฐสงฺกปโป
อธิจิตฺตํ นปฺปชานาตีตี.

อาการทั้ง ๖ เหล่านี้ เป็นอุปกิเลสแก่อานาปานสติสมาธิ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีความดำริเศร้าหมอง ไม่รู้ชัด อธิจิตแล.

๑๕๗. อสุสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ
สตียา อนุคฺจฺจโต อชฺฌตฺตํ
วิกฺเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ
ผนฺทิตา จ, ปสุสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ
สตียา อนุคฺจฺจโต พหิทฺธา วิกฺเขปคเตน
จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา
จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ผนฺทิตา
จ, อสุสาสปฏิกิจฺชนาย นิกนฺตียา
ตณฺหาจริยาย กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ
ผนฺทิตา จ, ปสุสาสปฏิกิจฺชนาย

๑๕๗. เมื่อโยคีบุคคลมีสติไปตามต้นลม กลางลม และปลายลม แห่งลมหายใจเข้า ทั้งกาย ทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ณ ภายใน, เมื่อมีสติไปตามต้นลม กลางลม และปลายลม แห่งลมหายใจออกทั้งกาย ทั้งจิตย่อมมีความกระวนกระวาย หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ณ ภายนอก, ทั้งกายทั้งจิตย่อมมีความกระวนกระวาย หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความเป็นไปแห่งตณฺหา คือความ

ปฏ. อานาปานสติ. ๑-๗. ๑

^๑ ฉ. อนาคตปฏิกิจฺชนํ.

นิกนุติยา ตณฺหาจริยาย กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา ๑ โหนฺติ อិณฺชิตา
๑ ฆนฺทิตา ๑, อสฺสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส
ปสฺสาสปฏิลาภ มุจฺฉิตตฺตา^๑ กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา ๑ โหนฺติ อิณฺชิตา
๑ ฆนฺทิตา ๑. ปสฺสาเสนาภิตฺตุนฺนสฺส
อสฺสาสปฏิลาภ มุจฺฉิตตฺตา^๑ กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา ๑ โหนฺติ อิณฺชิตา
๑ ฆนฺทิตา ๑.

นิมิตฺตํ อวชฺชโต อสฺสาเส จิตฺตํ
วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา
๑ โหนฺติ อิณฺชิตา ๑ ฆนฺทิตา ๑,
อสฺสาสํ อวชฺชโต นิมิตฺเต จิตฺตํ
วิกมฺปิตตฺตา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา
๑ โหนฺติ อิณฺชิตา ๑ ฆนฺทิตา ๑.
นิมิตฺตํ อวชฺชโต ปสฺสาเส จิตฺตํ
วิกมฺปิตตฺตา^๒ กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา ๑ โหนฺติ อิณฺชิตา ๑
ฆนฺทิตา ๑, ปสฺสาสํ อวชฺชโต
นิมิตฺเต จิตฺตํ วิกมฺปิตตฺตา^๒ กาโยปิ

พอใจ อันหวังเฉพาะซึ่งลมหายใจเข้า,
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย
หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความเป็นไป
แห่งตณฺหา คือความพอใจอันหวังเฉพาะ
ซึ่งลมหายใจออก, ทั้งกายทั้งจิตย่อมมี
ความกระวนกระวาย หวั่นไหวและดิ้นรน
เพราะความที่โยคีบุคคลผู้ถูกลมหายใจเข้า
เสียดแทง เป็นผู้ปรารถนาในการได้เฉพาะ
ซึ่งลมหายใจออก, ทั้งกายทั้งจิตย่อมมี
ความกระวนกระวาย หวั่นไหวและดิ้นรน
เพราะความที่โยคีบุคคลผู้ถูกลมหายใจออก
เสียดแทง เป็นผู้ปรารถนาในการได้เฉพาะ
ซึ่งลมหายใจเข้า.

เมื่อโยคีบุคคลค้ำนั่งถึงนิมิต ทั้งกาย
ทั้งจิตย่อมมีความกระวนกระวาย หวั่นไหว
และดิ้นรน เพราะความที่จิตกวัดแกว่งไป
ในลมหายใจเข้าเมื่อค้ำนั่งถึงลมหายใจเข้า
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย
หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความที่จิต
กวัดแกว่งไปในนิมิต. เมื่อค้ำนั่งถึงนิมิต
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย
หวั่นไหวและดิ้นรน เพราะความที่จิต
กวัดแกว่งไปในลมหายใจออก, เมื่อ
ค้ำนั่งถึงลมหายใจออก ทั้งกายทั้งจิต

^๑ ส. มุจฉนตฺตา.

^๒ ส. วิกขมภิตตฺตา.

จิตตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อិณฺชิตา
จ ฆนฺทิตา จ.

อสุสาสํ อาวชฺชโต ปสุสาเส จิตฺตํ
วิกฺขมฺปิตฺตตา^๑ กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา จ โหนฺติ อิณฺชิตา จ
ฆนฺทิตา จ, ปสุสาสํ อาวชฺชโต
อสุสาเส จิตฺตํ วิกฺขมฺปิตฺตตา กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิณฺชิตา
จ ฆนฺทิตา จ.

อตีตานุทฺทาวเนน จิตฺเตน วิกฺเข-
ปานุปฺติตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา
จ โหนฺติ อิณฺชิตา จ ฆนฺทิตา จ,
อนาคตปาฏิกงฺขเน^๒ จิตฺเตน วิกฺขมฺปิเตน^๓
กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ
อิณฺชิตา จ ฆนฺทิตา จ. ลีเนน
จิตฺเตน โภสชฺชานุปฺติตฺเตน กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิณฺชิตา
จ ฆนฺทิตา จ, อตีปคฺคหิตฺเตน จิตฺเตน
อุทฺทจฺจานุปฺติตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา จ โหนฺติ อิณฺชิตา จ
ฆนฺทิตา จ. อภินฺเตน^๔ จิตฺเตน

ย่อมมีความกระวนกระวาย ห้วนไหว
และดิ้นรน เพราะความที่จิตกวัดแกว่ง
ไปในนิมิต:

เมื่อคำนึงถึงลมหายใจเข้า ทั้งกายทั้งจิต
ย่อมมีความกระวนกระวาย ห้วนไหวและ
ดิ้นรน เพราะความที่จิตกวัดแกว่งไปใน
ลมหายใจออก, เมื่อคำนึงถึงลมหายใจออก
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย
ห้วนไหวและดิ้นรน เพราะความที่จิต
กวัดแกว่งไปในลมหายใจเข้า.

ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวน-
กระวาย ห้วนไหวและดิ้นรน เพราะ
จิตแล่นไปตามอดีตารมณฺ์ ตกไปตาม
ความฟุ้งซ่าน, ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความ
กระวนกระวาย ห้วนไหวและดิ้นรน
เพราะจิตหวังเฉพาะซึ่งอนาคตารมณฺ์
ทำให้ฟุ้งซ่าน. ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมี
ความกระวนกระวาย ห้วนไหวและดิ้นรน
เพราะจิตหลุดตกไปตามความเกียจคร้าน,
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมมีความกระวนกระวาย
ห้วนไหวและดิ้นรน เพราะจิตประคอง
เกินไป ตกไปตามความฟุ้งซ่าน. ทั้งกาย

^๑ ลี. วิกฺขมฺภิตฺตตา. ^๒ ฉ. ... ปฏิกงฺขเนน.

^๓ ลี. อี. วิกฺขมฺภิตฺเตน.

^๔ ลี. อภินฺเตน, ก. อภินฺตนาเตน.

ราคานุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
 สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ฆนฺทิตา
 จ, อปนฺเตน^๑ จิตฺเตน พฺยาปาทา-
 นุปติเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ
 โหนฺติ อิญฺชิตา จ ฆนฺทิตา จ.

อานาปานสฺสติ ยสฺส
 ปริปฺนุณา อภาวิตา
 กาโยปิ อิญฺชิตฺโต โหติ
 จิตฺตมฺปิ โหติ อิญฺชิตํ
 กาโยปิ ฆนฺทิตฺโต โหติ
 จิตฺตมฺปิ โหติ ฆนฺทิตํ.

อานาปานสฺสติ ยสฺส
 ปริปฺนุณา สุภาวิตา
 กาโยปิ อนิญฺชิตฺโต โหติ
 จิตฺตมฺปิ โหติ อนิญฺชิตํ
 กาโยปิ อฆนฺทิตฺโต โหติ
 จิตฺตมฺปิ โหติ อฆนฺทิตนฺตติ.

อิมฺเห จ ปน นีวรณฺเห
 วิสุทฺถจิตฺตสฺส โสฬสวตฺตํ อานา-
 ปานสฺสติสฺมาธิ ภาวยโต ขณิกสโมธานา
 อิม อฏฺฐารส อุกฺกิลเสสา อูปฺชฺชุนฺติ.

อูปฺกิลเสสญาณนิตฺเตโส ตติโย.

ทั้งจิตย่อมนีความกระวนกระวาย หวั่นไหว
 และตั้งมั่นเพราะจิตย่อมนำไปอย่างยิ่งตกไปตาม
 ความกำหนด, ทั้งกายทั้งจิตย่อมนีความ
 กระวนกระวาย หวั่นไหวและตั้งมั่น เพราะ
 จิตถูกกระทบตกไปตามความพยายาม.

ผู้ใด ไม่เจริญอานาปานสติให้
 บริบูรณ์ ทั้งกายทั้งจิตของผู้นั้น
 ย่อมหวั่นไหวตั้งมั่น.

ผู้ใด เจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์
 ดี ทั้งกายทั้งจิตของผู้นั้น ย่อมไม่
 หวั่นไหว ไม่ตั้งมั่น ฉะนั้นแล.

ก็แลเมื่อโยคีบุคคล ผู้มีจิตหมดจด
 จากนิวรรณ์เหล่านี้ เจริญอานาปานสติ-
 สมาธิ มีวตฺต ๑๖ เพราะประชุมแห่ง
 อุกฺกิลเสสซึ่งมีชั่วขณะ อุกฺกิลเสส ๑๘ เหล่านี้
 ก็ย่อมเกิดขึ้น.

อูปฺกิลเสสญาณนิตฺเตโส ที่ ๓ จบ.

^๑ ส. อปนฺเตน, ก. อปญฺญาเตน.

๔. โวทานญาณนิตเทศ

๑๕๘. กตมานิ เตรส โวทาน
 ญาณานิ ? อตีตานุชาวนิ จิตตํ
 วิกุเขปานุปตติตํ, ตํ วิวชชยิตฺวา
 เอกภูจฺจเน สมหตฺติ, เอวมฺปิ จิตตํ
 น วิกุเขเปี คจฺจติ. อนาคตปฏิกฺกขณํ
 จิตตํ วิกมฺปิตํ,^๑ ตํ วิวชชยิตฺวา
 ตตฺถเว อธิโมกฺเขตฺติ,^๒ เอวมฺปิ จิตตํ
 น วิกุเขเปี คจฺจติ. ลีนํ จิตตํ
 โกสชฺชานุปตติตํ, ตํ ปคฺคณฺหิตฺวา
 โกสชฺชํ ปชฺหติ, เอวมฺปิ จิตตํ น
 วิกุเขเปี คจฺจติ.

อติปคฺคหิตํ จิตตํ อุตฺตจฺจานุปตติตํ, ตํ
 วินิคฺคณฺหิตฺวา อุตฺตจฺจํ ปชฺหติ, เอวมฺปิ
 จิตตํ น วิกุเขเปี คจฺจติ. อภินตํ
 จิตตํ ราคานุปตติตํ, ตํ สมฺปชาโน
 หุตฺวา ราคํ ปชฺหติ, เอวมฺปิ จิตตํ
 น วิกุเขเปี คจฺจติ. อปนตํ จิตตํ
 พฺยาปาทานุปตติตํ, ตํ สมฺปชาโน
 หุตฺวา พฺยาปาทํ ปชฺหติ, เอวมฺปิ
 จิตตํ น วิกุเขเปี คจฺจติ. อิมเหิ

๕. โวทานญาณนิตเทศ

๑๕๘. โวทานญาณ ๑๓ เป็นไฉน?
 จิตแล่นไปตามอดีตารมณ์ ตกไปตาม
 ความฟุ้งซ่าน, โยคีบุคคลเว้นจิตนั้นเสีย
 ตั้งจิตไว้ในฐานะอันหนึ่ง, จิตย่อมนำไม่ถึง
 ความฟุ้งซ่าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.
 จิตที่หวังเฉพาะอนาคตารมณ์ย่อมนำถึงความ
 กวัดแกว่ง, โยคีบุคคลเว้นจิตนั้นเสีย ย่อม
 นำอมจิตไปในฐานะอันหนึ่งนั้นนั่นแหละ,
 จิตย่อมนำไม่ถึงความฟุ้งซ่าน แม้ด้วย
 อาการอย่างนี้. จิตหลุดตกไปตามความ
 เกียจคร้าน, โยคีบุคคลประคองจิตนั้นไว้
 แล้ว ละความเกียจคร้าน, จิตย่อมนำไม่ถึง
 ความฟุ้งซ่านแม้ด้วยอาการอย่างนี้.

จิตที่ประคองเกินไป ย่อมตกไปตาม
 ความฟุ้งซ่าน, โยคีบุคคลข่มจิตนั้นเสีย
 แล้ว ละความฟุ้งซ่าน, จิตย่อมนำไม่ถึง
 ความฟุ้งซ่าน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.
 จิตที่นำอมไปยิ่งตกไปตามความกำหนัด,
 โยคีบุคคลรู้ทันจิตนั้น ละความกำหนัด
 เสีย, จิตย่อมนำไม่ถึงความฟุ้งซ่าน แม้ด้วย
 อาการอย่างนี้. จิตที่ถูกระทบตกไปตาม
 ความพยาบาท, โยคีบุคคลรู้ทันจิตนั้น

^๑ ส. อ. วิกขมภิตํ, เอวมฺปริปี.

^๒ อ. อ. อธิโมเจติ.

ฉหิ จาเนหิ ปริสุทฺธํ จิตฺตํ ปริโยทาทํ
เอกตฺตคตฺตํ โหติ.

ละความพยายามเสีย, จิตย่อมนำไม่ถึง
ความพุ่งชาน แม้ด้วยอาการอย่างนี้.
จิตบริสุทธิ์ด้วยฐานะ ๖ ประการนี้ ย่อม
แผ้วถางถึงความเป็นอย่างหนึ่ง.

กตเม เต เอกตฺตา ? ทานุสฺสคฺค-
ปฏฺฐาเนกตฺตํ^๑, สมณินิมิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ,
วยลกฺขณฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ, นิโรธฺตฺต-
ตฺตฺตฺตฺตํ. ทานุสฺสคฺคฺตฺตฺตฺตฺตํ^๒
จาตฺตมุตฺตํ. สมณินิมิตฺตฺต-
ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ อธิจิตฺตมฺนุญฺตฺตํ.
วยลกฺขณฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ วิปสฺสกาณํ.
นิโรธฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ อริยปฺคฺคฺลาณํ.
อิเมหิ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ จาเนหิ เอกตฺตคตฺตํ
จิตฺตํ ปฏิปทาวิสุทฺธิปฏฺฐาเนกตฺตํ โหติ,
อุเปกฺขานุพฺพุตฺตฺตฺตํ ฅาณนํ จ
สมฺปหฺสิตฺตํ.

ความเป็นหนึ่งเหล่านี้นั้นเป็นไหน ?
ความเป็นหนึ่งในความปรากฏแห่งความ
บริจาทาน, ความเป็นหนึ่งในความ
ปรากฏแห่งสมณินิมิต, ความเป็นหนึ่ง
ในความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม,
ความเป็นหนึ่งในความปรากฏแห่งนิโรธ.
ความเป็นหนึ่งในความปรากฏ แห่งการ
บริจาทาน ของบุคคลผู้น้อมใจไปใน
จาคะทั้งหลาย ๑ ความเป็นหนึ่งในความ
ปรากฏแห่งสมณินิมิต ของบุคคลผู้ประกอบ
เนื่องๆ ในอธิจิตทั้งหลาย ๑ ความเป็น
หนึ่งในความปรากฏแห่งลักษณะ ความ
เสื่อม ของบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย
๑ ความเป็นหนึ่งในความปรากฏแห่งนิโรธ
ของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ๑. จิตที่ถึง
ความเป็นหนึ่งโดยฐานะ ๔ นี้ ย่อมเป็น
จิตแล่นไปสู่ความหมดจดแห่งปฏิบัติ
อันอุเบกขาเพิ่มพูนแล้ว และอันญาณให้
รำเริงแล้ว.

^๑ ก. ทานวิสสุคฺคฺตฺตฺตฺตํ,
ข. ทานวิสคฺคฺตฺตฺตฺตํ.

วิสุทธํ จิตตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ
 สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ
 เอกตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ อชฺฌุเปกฺขติ, ปจฺมชฺช-
 ฌมานสฺส อฺเปกฺขานุพฺรหฺณา มชฺฌเณ,
 มชฺฌสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ,
 เตน วุจฺจติ ปจฺมชฺชฌมานํ มชฺฌเณ-
 กลฺยาณญฺเจะ โหติ ลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ.

ปจฺมชฺชฌมานสฺส สมฺปหฺสฺสนา
 ปรีโยสํ. ปรีโยสํสฺส กติ ลกฺขณานิ ?
 ปรีโยสํสฺส จตฺตารี ลกฺขณานิ, ตตฺถ
 ชาตานิ ฐมฺมานํ อนตฺตวตฺตนฺนุจฺเณ
 สมฺปหฺสฺสนา, อีนฺทฺริยานํ เอกฺรสฺสุจฺเณ
 สมฺปหฺสฺสนา, ตตฺถปคฺวีรียวาทนฺนุจฺเณ
 สมฺปหฺสฺสนา, อาเสวณฺนุจฺเณ สมฺปหฺสฺสนา,
 ปจฺมชฺชฌมานสฺส สมฺปหฺสฺสนา ปรีโยสํ,
 ปรีโยสํสฺส อิมานิ จตฺตารี ลกฺขณานิ,

เตน วุจฺจติ ปจฺมชฺชฌมานํ ปรีโยสํ-
 กลฺยาณญฺเจะ โหติ ลกฺขณสมฺปนฺนญฺจ,

๑ ย่อมวางเฉย ความปรากฏโดยความ
 เป็นอันเดียวกัน ๑ ข้อที่โยคีบุคคลวางเฉย
 จิตที่บริสุทธิ์ ๑ วางเฉยจิตที่ดำเนินไป
 สู่สมณะ ๑ วางเฉย ความปรากฏโดย
 ความเป็นหนึ่ง ๑ ความพอกพูนอุเบกขา
 เป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน, ลักษณะ
 แห่งท่ามกลาง ๓ ประการนี้, เพราะ
 เหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานเป็น
 ฌาน มีความงามในท่ามกลาง และถึง
 พร้อมด้วยลักษณะ (๓).

ความร่าเริง เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน.
 ลักษณะแห่งที่สุดมีเท่าไร ? ลักษณะแห่ง
 ที่สุดมี ๔ คือความร่าเริง ด้วยอรรถว่า
 ธรรมทั้งหลายที่เกิดในปฐมฌานนั้น ไม่
 ล่วงเลยกัน ๑ ความร่าเริงด้วยอรรถว่า
 อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑
 ความร่าเริงด้วยอรรถว่า นำไปซึ่งความ
 เพียร สมควรแก่ความที่ธรรมทั้งหลายไม่
 ล่วงเลยกัน และความที่อินทรีย์ทั้งหลาย
 มีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ ความร่าเริง
 ด้วยอรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ ความร่าเริง
 เป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน, ลักษณะแห่งที่สุด
 ๔ ประการนี้,

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌาน
 มีความงามในที่สุด และถึงพร้อมด้วย

เอวํ ติวตตคตํ จิตตํ ติวริทกขุยาณกํ
 ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ วิตกฺกสมฺปนฺนญฺเจว
 โหติ วิจาร์สมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ
 สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสุส อธิจฺ्ञาน-
 สมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ
 วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ
 สมาริสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

ทุดิยชฺฌมานสุส โโก อาทิ, ก็
 มชฺฌเม, ก็ ปรีโยสํนํ ? ทุดิยชฺฌมานสุส
 ปฏฺิพทาวิสุทฺธิ อาทิ, อุกฺเขขานุกฺขุหนฺนา
 มชฺฌเม, สมฺปหิสนา ปรีโยสํนํ ฯเปฯ
 เอวํ ติวตตคตํ จิตตํ ติวริทกขุยาณกํ
 ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ^(๑) ปีติสมฺปนฺนญฺเจว
 โหติ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสุส
 อธิจฺ्ञานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ
 วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาริ-
 สมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

ตติยชฺฌมานสุส โโก อาทิ, ก็
 มชฺฌเม, ก็ ปรีโยสํนํ ฯเปฯ เอวํ
 ติวตตคตํ จิตตํ ติวริทกขุยาณกํ
 ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ^(๒) สุขสมฺปนฺนญฺเจว

ลักษณะ (๔), จิตอันถึงความ เป็นไป ๓
 ประการ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อม
 ด้วยลักษณะ ๑๐ ประการ อย่างนี้ ย่อม
 เป็นจิตถึงพร้อมด้วยวิตก ... วิจาร...
 ปีติ... สุข... การอธิษฐานจิต... ศรัทธา ...
 วิริยะ... สติ... สมาริ... และถึงพร้อม
 ด้วยปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง,
 เป็นที่สุดแห่งทุดิยฉมาน ? ความหมัดจด
 แห่งปฏิพทาเป็นเบื้องต้น, ความพอกพูน
 อุกเขขานเป็นท่ามกลาง, ความร่าเริงเป็น
 ที่สุดแห่งทุดิยฉมาน ฯลฯ จิตอันถึงความ
 เป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง
 ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการ
 อย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยปีติ ...
 สุข... การอธิษฐานจิต... ศรัทธา ... วิริยะ...
 สติ... สมาริ... และถึงพร้อมด้วยปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง,
 เป็นที่สุดแห่งตติยฉมาน ฯลฯ จิตอันถึงความ
 เป็นไป ๓ ประการ มีความงาม
 ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐

^๑ ก. () เขตฺถนฺตเร "วิจาร์สมฺปนฺนญฺจา"ติ อัย
 ปาโจ ทิสฺสติ.
^๒ ก. () เขตฺถนฺตเร "ปีติสมฺปนฺนญฺจา"ติ อัย
 ปาโจ ทิสฺสติ.

ปญฺ. ข. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๒.

โหติ จิตตสุส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญจ
 สทฺธาสมฺปนฺนญจ วิริยสมฺปนฺนญจ
 สติสมฺปนฺนญจ สมาธิสมฺปนฺนญจ
 ปญฺญาสมฺปนฺนญจ.

จตุตฺถฌานสุส โภ อาทิ, ก็
 มชฺฌเณ, ก็ ปรีโยสานํ ๔เปฯ เหว
 ติวตฺตคตฺติ จิตฺตํ ติวริทกฺขยาณกํ
 ทสฺสกฺขณสมฺปนฺนํ^๑ อูเปกฺขาสมฺปนฺนญจ
 โหติ จิตตสุส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญจ
 สทฺธาสมฺปนฺนญจ วิริยสมฺปนฺนญจ
 สติสมฺปนฺนญจ สมาธิสมฺปนฺนญจ
 ปญฺญาสมฺปนฺนญจ.

อากาसानญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา
 ๔เปฯ วิญฺญาณญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา...
 อากิณฺญญฺจายตนสมฺมาปตฺติยา... เนว-
 สญฺญานาสญฺญายตนสมฺมาปตฺติยา โภ
 อาทิ, ก็ มชฺฌเณ, ก็ ปรีโยสานํ ๔เปฯ
 เหว ติวตฺตคตฺติ จิตฺตํ ติวริทกฺขยาณกํ
 ทสฺสกฺขณสมฺปนฺนํ อูเปกฺขาสมฺปนฺนญจ
 โหติ จิตตสุส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญจ
 ๔เปฯ ปญฺญาสมฺปนฺนญจ.

อนิจฺจานุสฺสณาย โภ อาทิ, ก็
 มชฺฌเณ, ก็ ปรีโยสานํ ๔เปฯ เหว

ประการ อย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อม
 ด้วยสุข... การอธิษฐานจิต... ศรัทธา ...
 วิริยะ... สติ... สมาธิ... และถึงพร้อมด้วย
 ปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง,
 เป็นที่สุดแห่งจตุตถฌาน ฯลฯ จิตอันถึง
 ความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม
 ๓ อย่าง ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐
 ประการ อย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อม
 ด้วยอุเบกขา... การอธิษฐานจิต... ศรัทธา
 ... วิริยะ... สติ... สมาธิ... และถึงพร้อม
 ด้วยปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง,
 เป็นที่สุดแห่งอากาสนัญฺจายตนสมฺมาปตฺติ
 ฯลฯ วิญฺญาณัญฺจายตนสมฺมาปตฺติ... อากิณฺญ-
 จัญฺจายตนสมฺมาปตฺติ... เนวสฺสญฺญานา-
 สฺสญฺญายตนสมฺมาปตฺติ ฯลฯ จิตอันถึงความ
 เป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ อย่าง
 ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้
 ย่อมเป็นจิตถึงพร้อมด้วยอุเบกขา การ
 อธิษฐานจิต ฯลฯ และถึงพร้อมด้วยปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง,
 เป็นที่สุดแห่งอนิจฺจานุสฺสณา ฯลฯ จิตอัน

^๑ ฉ. ... สมฺปนฺนญจ.

ติวตตคตฺ จิตฺตํ ติวิธกถุยาณกํ
 ทสสกฺขณสมฺปนฺนํ วิตกฺกสมฺปนฺนญฺเจว
 โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ
 สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส อธิฏฺฐาน-
 สมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ
 วิริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ
 สมาริสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

ทุกขานุปลฺลสฺสนาย ฯเปฯ อนตฺตานุปลฺลสฺสนาย
 ... นิพฺพิทานุปลฺลสฺสนาย... วิราคานุปลฺลสฺสนาย
 ... นิโรธานุปลฺลสฺสนาย... ปฏฺินิสฺสคฺคานุ-
 ปลฺลสฺสนาย... ขยานุปลฺลสฺสนาย... วยานุ-
 ปลฺลสฺสนาย... วิปริณามานุปลฺลสฺสนาย...
 อนิมิตฺตานุปลฺลสฺสนาย... อปฺปณฺนิหิตานุ-
 ปลฺลสฺสนาย... สฺญญตานุปลฺลสฺสนาย...
 อธิปญฺญาธรรมวิปลฺลสฺสนาย... ยถาภูต-
 ญาณทสฺสนาย... อาทีนวานุปลฺลสฺสนาย...
 ปฏิสงฺขานุปลฺลสฺสนาย... วิวฏฺฏฺานานุ-
 ปลฺลสฺสนาย...

โสตาปตฺติมคฺคสฺส... สกทาคามิ-
 มคฺคสฺส... อนาคามิมคฺคสฺส. อรหตฺต-
 มคฺคสฺส โโก อาทิ, กิ มชฺฐเม, กิ
 ปรีโยสํนํ ? อรหตฺตมคฺคสฺส ปฏิปทา-
 วิสุทฺธิ อาทิ, อุเปกฺขานุพฺรุหฺณา มชฺฐเม,
 สมฺปหังสนา ปรีโยสํนํ. อรหตฺตมคฺคสฺส
 ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาทิ. อาทิสฺส กติ

ถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม
 ๓ อย่าง อย่างนี้ ย่อมเป็นจิตถึงพร้อม
 ด้วยลักษณะ ๑๐ ประการ ถึงพร้อม
 ด้วยวิตก... วิจาร... ปีติ... สุข...
 การอธิษฐานจิต... ศรัทธา... วิริยะ... สติ...
 สมาริ... และถึงพร้อมด้วยปัญญา.

อะไรเป็นเบื้องต้น, เป็นท่ามกลาง, เป็นที่สุด
 แห่งทุกขานุปลฺลสฺสนา ฯลฯ อนตฺตานุปลฺลสฺสนา...
 นิพพิทานุปลฺลสฺสนา... วิราคานุปลฺลสฺสนา...
 นิโรธานุปลฺลสฺสนา... ปฏฺินิสฺสคฺคานุปลฺลสฺสนา
 ... ขยานุปลฺลสฺสนา... วยานุปลฺลสฺสนา...
 วิปริณามานุปลฺลสฺสนา... อนิมิตฺตานุปลฺลสฺสนา
 ... อปฺปณฺนิหิตานุปลฺลสฺสนา... สฺญญตานุ-
 ปลฺลสฺสนา... อธิปญฺญาธรรมวิปลฺลสฺสนา...
 ยถาภูตญาณทสฺสนะ... อาทีนวานุปลฺลสฺสนา
 ... ปฏิสงฺขานุปลฺลสฺสนา... วิวฏฺฏฺานา-
 นุปลฺลสฺสนา...

โสตาปตฺติมรรค... สกทาคามิมรรค
 ... อนาคามิมรรค. อะไรเป็นเบื้องต้น,
 เป็นท่ามกลาง, เป็นที่สุดแห่งอรัหตฺตมรรค ?
 ความหมัดจตแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้น,
 ความพอกพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลาง,
 ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งอรัหตฺตมรรค.
 ความหมัดจตแห่งปฏิปทา เป็นเบื้องต้น

ปฏฺิ. อานาปานสติ. ป-ท. ๒

ลกฺขณานิ ? อาทิสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ :
 โย ตสฺส ปรีปนฺนโต, ตโต จิตฺตํ
 วิสุตฺตํ, วิสุตฺตตฺตา จิตฺตํ มชฺฌิมํ
 สมณนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ. ปฏิปนฺนตฺตา
 ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺนทติ, ยญฺจ ปรีปนฺนโต
 จิตฺตํ วิสุตฺตํ, ยญฺจ วิสุตฺตตฺตา จิตฺตํ
 มชฺฌิมํ สมณนิมิตฺตํ ปฏิปชฺชติ, ยญฺจ
 ปฏิปนฺนตฺตา ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺนทติ,
 อรหตฺตมคฺคสฺส ปฏิปทาวิสุตฺติ อาทิ,
 อาทิสฺส อิมานิ ตีณิ ลกฺขณานิ, เตน
 วุจฺจติ อรหตฺตมคฺโค อาทิกุลฺยาโณ เจว
 โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน จ.

อรหตฺตมคฺคสฺส อูปেকฺขานุปฺพหฺนา
 มชฺฌเม. มชฺฌมฺสฺส กติ ลกฺขณานิ ?
 มชฺฌมฺสฺส ตีณิ ลกฺขณานิ : วิสุตฺตจิตฺตํ^๑
 อชฺฌมฺเปกฺขติ. สมถปฺฏิปนฺนํ อชฺฌมฺเปกฺขติ,
 เอกตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ อชฺฌมฺเปกฺขติ, ยญฺจ
 วิสุตฺตํ จิตฺตํ อชฺฌมฺเปกฺขติ, ยญฺจ
 สมถปฺฏิปนฺนํ อชฺฌมฺเปกฺขติ, ยญฺจ
 เอกตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ อชฺฌมฺเปกฺขติ, เตน
 วุจฺจติ อรหตฺตมคฺโค มชฺฌเมกฺกุลฺยาโณ

แห่งอรรหัตตมรรค. ลักษณะแห่งเบื้องต้นมี
 เท่าไร ? ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓ ประการ
 คือจิตหมดจดจากอันตรายแห่งอรรหัตตมรรค
 นั้น เพราะจิตหมดจด จิตก็จะดำเนินไป
 สู่มณนิมิต อันเป็นที่ท่ามกลาง. เพราะจิต
 ดำเนินไปแล้ว จิตก็จะแล่นไปในสมณนิมิต
 นั้น จิตหมดจดจากอันตราย ๑ จิตดำเนิน
 ไปสู่มณนิมิตอันเป็นที่ท่ามกลางเพราะเป็น
 จิตหมดจด ๑ จิตแล่นไปในสมณนิมิตนั้น
 เพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว ๑ ความ
 หมดจดแห่งปฏิบัติ เป็นเบื้องต้นแห่ง
 อรรหัตตมรรค, ลักษณะแห่งเบื้องต้น ๓
 ประการนี้ เพราะเหตุฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่
 อรรหัตตมรรค เป็นธรรมมีความงาม ใน
 เบื้องต้น และถึงพร้อมด้วยลักษณะ (๓).

ความพอกพูนอุเบกขา เป็นท่ามกลาง
 แห่งอรรหัตตมรรค. ลักษณะแห่งท่ามกลาง
 มีเท่าไร ? ลักษณะแห่งท่ามกลาง ๓ คือ
 โยคีบุคคลย่ออมวางเฉยจิตที่บริสุทธิ์แล้ว ๑
 ย่ออมวางเฉยจิตที่ดำเนินไปสู่สมณะ ๑
 ย่ออมวางเฉยความปรากฏ โดยความ
 เป็นหนึ่ง ๑ ข้อที่โยคีบุคคลวางเฉย
 จิตบริสุทธิ์ ๑ วางเฉยจิตที่ดำเนินไปสู่
 สมณะ ๑ วางเฉยความปรากฏโดยความ

^๑ ฉ. วิสุตฺตํ จิตฺตํ.

เจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน จ.

อหตฺตมคฺคสุส สมฺปหึสนา
ปฺริโยसानํ. ปฺริโยसानสุส กติ
ลกฺขณานิ ? ปฺริโยसानสุส จตฺตารี
ลกฺขณานิ : ตตฺถ ชาตานิ ธมฺมานํ
อนตฺวิตฺตณฺเณ สมฺปหึสนา, อินฺทฺริยานํ
เอกรสฺมฺเณ สมฺปหึสนา, ตตฺถปคฺวีริย-
วาหนฺเณ สมฺปหึสนา, อาเสวนฺเณ
สมฺปหึสนา.

อหตฺตมคฺคสุส สมฺปหึสนา ปฺริโยसानํ,
ปฺริโยसानสุส อิมานิ จตฺตารี ลกฺขณานิ,
เตน วุจฺจติ อหตฺตมคฺโค ปฺริโยसान-
กฺลฺยาณเณ เจว โหติ ลกฺขณสมฺปนฺโน
จ. เอวํ ติวตฺตคตฺติ จิตฺตํ ติวริธ-
กฺลฺยาณกํ ทสฺสลกฺขณสมฺปนฺนํ วิตกฺก-
สมฺปนฺนญฺเจว โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ
ปิตฺติสมฺปนฺนญฺจ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสุส
อธิจฺ्ञานสมฺปนฺนญฺจ สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ
วีริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ
สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ.

เป็นอันเดียวกัน ๑ เพราะเหตุนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่ อหัตตมรรคเป็นธรรม มี
ความงามในท่ามกลาง และถึงพร้อม
ด้วยลักษณะ (๓).

ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งอหัตตมรรค
ลักษณะแห่งที่สุดมีเท่าไร ? ลักษณะแห่ง
ที่สุดมี ๔ คือความร่าเริง ด้วยอรรถว่
ธรรมทั้งหลาย ที่เกิดในอหัตตมรรคนั้น
ไม่ล่งเลยกัน ๑ ความร่าเริง ด้วยอรรถ
ว่อินทรีย์ทั้งหลาย มีกิจเป็นอันเดียวกัน
๑ ความร่าเริง ด้วยอรรถว่นำไปซึ่ง
ความเพียร สมควรแก่ความที่ธรรม
ทั้งหลาย ไม่ล่งเลยกัน และความที่
อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น
๑ ความร่าเริงด้วยอรรถว่เป็นที่เสพ ๑.

ความร่าเริง เป็นที่สุดแห่งอหัตตมรรค
ลักษณะแห่งที่สุด ๔ ประการนี้ เพราะ
เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ อหัตตมรรคเป็น
ธรรมมีความงามในที่สุด และถึงพร้อม
ด้วยลักษณะ. จิตอันถึงความเป็นไป ๓
ประการ มีความงาม ๓ อย่าง ถึงพร้อม
ด้วยลักษณะ ๑๐ ประการ อย่างนี้ย่อม
เป็นจิตถึงพร้อมด้วยวิตก ... วิจาร...
ปิตฺติ... สุข... การอธิษฐานจิต... ศรัทธา ...
วีริยะ... สติ... สมาธิ... และถึงพร้อม
ด้วยปัญญา.

๑๕๙. นิमित्तํ อสฺสาสปสฺสาสา
 อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส
 อชานโต จ ตโย ฐมฺเม
 ภาวนา นุปฺลพฺภตฺติ.

นิमित्तํ อสฺสาสปสฺสาสา
 อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส
 ชานโต จ ตโย ฐมฺเม
 ภาวนา อฺปฺลพฺภตฺตีติ.

กถํ อิมํ ตโย ฐมฺมา
 เอกจิตฺตสฺส อารมฺมณา น โหนฺติ,
 น จิเม ตโย ฐมฺมา อวิทิตา
 โหนฺติ, น จ จิตฺตํ วิกุเขปํ คจฺจตฺติ,
 ปธานญจ ปญฺญาตฺติ, ปโยคญจ
 สวเรตฺติ, วิเสสมธฺมคจฺจตฺติ ? เสยฺยถาปี
 รุกฺโข สเม ภูมิกาคเ นิกฺขิตฺโต, ตเมนํ
 ปุริโส กกเจเน ฉินฺนุเทยฺย, รุกฺเข
 ผุฏฺฐกกจทฺตทานํ วเสน ปุริสสฺส สติ
 อฺปฺภุจิตา โหติ, น อาคเต वा
 คเต वा กกจทฺตเต มนสิ กโรติ, น
 อาคตา वा คตา वा กกจทฺตตา
 อวิทิตา โหนฺติ, ปธานญจ ปญฺญาตฺติ,
 ปโยคญจ สวเรตฺติ. วิเสสมธฺมคจฺจตฺติ^๑

๑๕๙. นิमित ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก
 ไม่เป็นอารมณ์ แห่งจิตดวงเดียวกัน
 เมื่อไม่รู้ธรรม ๓ ประการ ย่อมไม่
 ได้ภาวนา.

นิमित ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก
 ไม่เป็นอารมณ์ แห่งจิตดวงเดียวกัน
 เมื่อรู้ธรรม ๓ ประการ ย่อมจะได้
 ภาวนาฉะนั้นแล.

ธรรม ๓ ประการนี้ ไม่เป็นอารมณ์
 แห่งจิตดวงเดียวกัน, และธรรมทั้ง ๓ นี้
 จะเป็นธรรมไม่ปรากฏก็หาไม่ได้, จิตถึง
 ความฟุ้งซ่านก็หาไม่ได้, ความเพียรย่อม
 ปรากฏ, และโยคีบุคคลก็ยังไม่ประโยค (ฉาน)
 ให้สำเร็จและบรรลุผลวิเศษอย่างไร ?
 เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่เขาวางไว้ ณ
 ภาคพื้นที่ยเรียบ, บุรุษเอาเลื่อยเลื่อยท่อนไม้
 นั้น, สติของบุรุษย่อมเข้าไปจับอยู่ที่
 พื้นเลื่อยที่กระทบไม้ บุรุษนั้นไม่ได้ใส่ใจถึง
 พื้นเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป, พื้นเลื่อย
 ที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไปจะไม่ปรากฏก็หา
 ไม่ได้, ความเพียร (คือความเพียรเลื่อยไม้)
 เล่าก็ปรากฏอยู่, และเขาก็ยังไม่ประโยค
 (คือกิริยาเลื่อยไม้) ให้สำเร็จ ย่อมบรรลุ
 คุณวิเศษฉันทใดก็ดี.

^๑ ฉ. อัย ปาโง น ทิสฺสตี.

ยถา รุกฺโข สเม ภูมิกาคะ นิกฺขิตฺโต,
 เอวํ อุปนิพฺพณานิมิตฺตํ. ยถา
 กกจทฺตนา, เอวํ อสฺสาสปฺสฺสา.
 ยถา รุกฺเข ฆฺฏจกกจทฺตนาํ วเสน
 บุริสฺสสฺส สติ อุปฺภูจิตา โหติ, น
 อาคเต วา คเต วา กกจทฺต
 มนสิ กโรติ, น อาคตา วา คตา
 วา กกจทฺตนา อวิทิตา โหนฺติ,
 ปธานญจ ปญฺญาติ, ปโยคญจ
 สาเรติ, วิเสสมธิคฺจฺจติ.^๑ เอวเมว ภิกฺขุ
 นาสิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา สตี
 อุปฺภูจเปตฺวา นิสินฺโน โหติ. น อาคเต
 วา คเต วา อสฺสาสปฺสฺสาเส มนสิ
 กโรติ, น อาคตา วา คตา วา
 อสฺสาสปฺสฺสา อวิทิตา โหนฺติ,
 ปธานญจ ปญฺญาติ, ปโยคญจ
 สาเรติ, วิเสสมธิคฺจฺจติ. (^๒)

กตมํ ปธานํ ? อารทฺธวิริยสฺส
 กาโยปี จิตฺตมฺปี กมฺมณิยํ โหติ. อิทํ
 ปธานํ. กตโม ปโยโค ? อารทฺธวิริยสฺส
 อุปฺกุกิเลสา ปหิยฺนฺติ, วิตกฺกา รูปสม-
 มนฺติ. อयํ ปโยโค. กตโม วิเสโส ?
 อารทฺธวิริยสฺส สญฺโฆชนา^๓ ปหิยฺนฺติ,

นิมิตแห่ง (สติ) อันเป็นเครื่องเข้าไปผูกไว้
 เหมือนท่อนไม้ที่เขาวางไว้ ณ ภาคพื้น
 ที่เรียบ. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก
 เปรียบเหมือนพินเลื่อย. ภิกษุตั้งสติ
 ไว้มั่นที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก. ไม่ได้
 ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าหรือออก ลมหายใจ
 เข้า หรือออกจะไม่ปรากฏก็หาไม่ได้ ความ
 เพียรย่อมนปรากฏ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
 และบรรลุถึงผลวิเศษ. เหมือนสติของบุรุษ
 ที่เข้าไปจับอยู่ที่ พินเลื่อยอันกระทบไม้
 เขาไม่ได้ใส่ใจถึงพินเลื่อยที่ผ่านมา หรือ
 ที่ผ่านไป พินเลื่อยที่ผ่านมาหรือที่ผ่านไป
 จะไม่ปรากฏก็หาไม่ได้ ความเพียร
 ย่อมปรากฏ ยังประโยชน์ให้สำเร็จ และ
 ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ฉะนั้น.

ความเพียรเป็นไฉน? ทั้งกาย ทั้งจิต
 ของภิกษุผู้ปรารถนาความเพียร ย่อมควรแก่
 การงาน. นี่เป็นความเพียร. ประโยคเป็น
 ไฉน? ภิกษุผู้ปรารถนาความเพียรย่อมนละ
 อุปกิเลสได้, วิตกย่อมนสงบไป. นี่เป็น
 ประโยค. คุณวิเศษเป็นไฉน? ภิกษุ

^๑ ฉ. อยํ ปาโห น ทิสฺสติ.

^๒ ฉ. ปธานญจ.

^๓ ก. สญฺโฆชนานิ.

อนุสยา พุยนุตตีโหนติ.^๑ อัย วิเสโส.
 เอว อิเม ตโย ธมฺมา เอกจิตตสฺส
 อารมฺมณา น โหนติ, น จิเม ตโย
 ธมฺมา อวิทิตา โหนติ, น จ จิตฺตํ
 วิกุเขปํ คจฺจติ, ปธานญจ ปญฺญาติ,
 ปโยคญจ สาเรติ, วิเสสมธิคจฺจติ.

๑๖๐. อานาปานสฺสตี ยสฺส
 ปริปุณฺณา สุภาวิตา
 อญฺฺพุพฺพํ ปริจิตา
 ยถา พุทฺเธน เทสิตา
 โส อิมํ โลกํ^๒ ปภาเสติ
 อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมาทิ.

อานนฺติ อสฺสาโส, โน ปสฺสาโส.
 อาปานนฺติ ปสฺสาโส, โน อสฺสาโส.
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน อฺปฺญจันํ สติ.^๓

โย อสฺสสตี,^๔ ตสฺสุปฺญจาทิ. โย
 ปสฺสสตี,^๕ ตสฺสุปฺญจาทิ. ปริปุณฺณาทิ

ผู้ปรารถนาความเพียรย่อมนละสังโยชน์ได้,
 อนุสัยย่อมนถึงความพินาศไป. นี่เป็น
 คุณวิเศษ. ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมไม่
 เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียวกันอย่างนี้
 และธรรม ๓ ประการนี้ จะไม่ปรากฏ
 ก็หาไม่ได้ จิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน, ความ
 เพียรก็ปรากฏ และโยคีบุคคลย่อมยัง
 ประโยชน์ให้สำเร็จและบรรลุคุณวิเศษ.

๑๖๐. โยคีบุคคลผู้ใด เจริญอานาปานสติ
 ดีแล้ว สั่งสมแล้วโดยลำดับให้
 บริบูรณ์ ตามที่พระพุทธเจ้า ทรง
 แสดงแล้ว ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้
 สว่างไสว เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว
 จากหมอก ส่องแสงอยู่ ฉะนั้น.

ลมหายใจเข้า ชื่อว่า อานะ, ไม่ใช่
 ลมหายใจออก. ลมหายใจออก ชื่อว่า
 อาปานะ, ไม่ใช่ลมหายใจเข้า. การ
 เข้าไปตั้งอยู่ด้วยสามารถลมหายใจเข้า
 ลมหายใจออก ชื่อว่า สติ.

สตินั้น ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้
 หายใจออก และผู้หายใจเข้า. บทว่า

^๑ ก. พุยาสนฺติ. ^๒ ส. อิเม โลก.

^๓ ฉ. ส. อสฺสาสวเสน อฺปฺญจันํ สติ,
 ปสฺสาสวเสน อฺปฺญจันํ สติ.

^{๔-๕} ก. อสฺสาสตี...ปสฺสาสตี.

ปริคคหุญเจน ปริปัญณา, ปริวารุญเจน
ปริปัญณา, ปริปุรุญเจน ปริปัญณา.

สุภาวิตาติ จตสุโส ภาวนา. ตตถ
ชาตานํ ฐมฺมานํ อนติวตฺตณฺญฺเจน
ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสมฺญฺเจน
ภาวนา, ตทฺทฺคฺวิริยวาทนฺญฺเจน ภาวนา.
อาเสวณฺญฺเจน ภาวนา. ตสฺสึเม
จตฺตารโ ภาวณฺญา ยานีกตา โหนฺติ
วตฺตูกตา อณฺุจิตา ปริจิตา สฺสมารทฺธา.

ยานีกตาติ ยตฺถ ยตฺถ อากฺขติ,
ตตถ ตตถ วสิปฺตฺโต โหติ
พลปฺตฺโต เวสารชฺชปฺตฺโต. ตสฺส (๑)
เต ฐมา อวชฺชนปฺพิทฺธา โหนฺติ
อากฺขณปฺพิทฺธา^๒ มนสิการปฺพิทฺธา
จิตฺตฺตฺปาทปฺพิทฺธา. เตน วุจฺจติ
“ยานีกตา”ติ.

ปริปัญณา ความว่า ชื่อว่าบริบูรณ์ ด้วย
อรรถที่กำหนดถือเอา, ด้วยอรรถว่าเป็น
ปริวาร, ด้วยอรรถว่าเต็มรอบ.

ภาวนา ในคำว่า **สุภาวิตา** มี ๔ คือ
ชื่อว่าภาวนาเพราะอรรถว่า ธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดในอานาปานสตินั้นไม่ล่องเลยกัน ๑
เพราะอรรถว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็น
อันเดียวกัน ๑ เพราะอรรถว่านำไป
ซึ่งความเพียร อันสมควรแก่ความที่ธรรม
ทั้งหลายไม่ล่องเลยกัน และความที่อินทรีย์
ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ เพราะ
อรรถว่าเป็นที่เสพ ๑ อรรถแห่งภาวนา
๔ ประการนี้เป็นอรรถอันโยคีบุคคลนั้น
กระทำให้เป็นดังยานทำให้เป็นดังที่ตั้ง
ปรากฏแล้ว อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว.

บทว่า **ยานีกตา** ความว่า โยคีบุคคล
นั้น จำนงหวังในธรรมใด ๆ, ย่อมเป็นผู้ถึง
ความชำนาญ ถึงกำลัง ถึงความแก่กล้า
ในธรรมนั้น ๆ. ธรรมเหล่านั้น ของ
โยคีบุคคลนั้น เป็นธรรมเนื่องด้วยความ
ค้ำึง เนื่องด้วยความหวัง เนื่องด้วย
มนสิการ เนื่องด้วยจิตตฺตฺปาท. เพราะเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าววว่า “ทำให้เป็นดังยาน”.

^๑ ฉ. เม.

^๒ ฉ. อากฺขณปฺพิทฺธา.

วตถุกตาติ ยสฺมี ยสฺมี วตถุสฺมี จิตฺตํ
 สุวาธิภูจิตฺตํ โหติ, ตสฺมี ตสฺมี วตถุสฺมี
 สติ สุปฺภูจิตา^๑ โหติ: ยสฺมี ยสฺมี วา
 ปน วตถุสฺมี สติ สุปฺภูจิตา โหติ,
 ตสฺมี ตสฺมี วตถุสฺมี จิตฺตํ สุวาธิภูจิตฺตํ
 โหติ. เตน วุจฺจติ "วตถุกตา"ติ.

อนฺภูจิตาติ (๒) เยน เยน จิตฺตํ
 อภินิหฺรติ, เตน เตน สติ อนฺภูปริวตฺตติ.
 เยน เยน วา ปน สติ อนฺภูปริวตฺตติ,
 เตน เตน จิตฺตํ อภินิหฺรติ. เตน วุจฺจติ
 "อนฺภูจิตา"ติ.

ปริจิตาติ ปริคฺคหฺภูเจเน ปริจิตา,
 ปริวารภูเจเน ปริจิตา, ปริปุรฺภูเจเน
 ปริจิตา, สติยา ปริคฺคณฺหนฺโต ชินาติ
 ปาปกเก อกุสฺเส ธมฺเม. เตน วุจฺจติ
 "ปริจิตา"ติ.

สุสมารทฺธาติ จตฺตาโร สุสมารทฺธา.
 ตตฺถ ชาตานิ ธมฺมานิ อนตฺติวตฺตณฺภูเจเน
 สุสมารทฺธา, อินฺทฺริยานิ เอกรสฺภูเจเน
 สุสมารทฺธา, ตทฺปกวีริยวาหนฺภูเจเน
 สุสมารทฺธา, ตปฺปจฺจนีกานิ กิเลสานิ

บทว่า **วตถุกตา** ความว่า จิตย่อมมั่นคงดี
 ในวัตถุใด ๆ, สติย่อมปรากฏดีในวัตถุ
 นั้น ๆ. ก็หรือว่าสติย่อมปรากฏดี ในวัตถุ
 ใด ๆ, จิตย่อมมั่นคงดีในวัตถุนั้น ๆ. เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าววว่า "ทำให้เป็นดัง
 ที่ตั้ง".

บทว่า **อนฺภูจิตา** ความว่า จิตน้อมไป
 ตามภาวนาวิเศษใด ๆ, สติก็หมุ่นไปตาม
 ภาวนาวิเศษนั้น ๆ. ก็หรือว่าสติหมุ่นไป
 ตามภาวนาวิเศษใด ๆ, จิตก็จะน้อมจิต
 ไปตามภาวนาวิเศษนั้น ๆ. เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าววว่า "ปรากฏแล้ว".

บทว่า **ปริจิตา** ความว่า ชื่อว่าอบรม
 แล้ว เพราะอรรถว่ากำหนดถือเอา เพราะ
 อรรถว่าเป็นบริวาร เพราะอรรถว่าเต็มรอบ,
 โยคีบุคคลกำหนดถือเอาด้วยสติ ย่อม
 ชนะอกุศลธรรมอันลามกได้. เพราะเหตุ
 นั้น ท่านจึงกล่าววว่า "อบรมแล้ว".

บทว่า **สุสมารทฺธา** ความว่า ธรรม ๔
 อย่าง อันโยคีบุคคลปรารภดีแล้ว. ชื่อว่า
 ปรารภดีแล้ว เพราะอรรถว่าธรรมทั้งหลาย
 ที่เกิดในอานาปานสตินั้นไม่ล่วงเลยกัน ๑
 เพราะอรรถว่าอินทรีย์ทั้งหลาย มีกิจเป็น

^๑ ฉ. ส. สุปฺภูจิตา, ก. สุปฺติภูจิตา. เอวมฺปริปี.

^๒ ฉ. วตถุสฺมี.

สุขุมุคฺฆาตตฺตา^๑ สุขุมารทฺธา.

๑๖๑. สุขุมนฺติ อตฺถิ สมนํ อตฺถิ
 สุขุมํ. กตมํ สมนํ ? เย ตตฺถ ชาตา
 อนวชฺชา กุสลา โพรธิปกฺขิยา, อิทํ
 สมนํ. กตมํ สุขุมํ ? ยํ เตสํ^๒ ธมฺมานํ
 อารมฺมณํ นิโรโธ นิพฺพานํ, อิทํ สุขุมํ.
 อิติ อิทญฺจ สมนํ (^๓) สุขุมํ ฅาตํ โหติ
 ทิฏฺฐํ วิทิตํ สจฺจิกตํ ผลฺลิตํ ปญฺญาเย,
 อารทฺธํ โหติ วิริยํ อสฺสฺสึนํ, อฺปฺภุจิตา
 สติ อสมฺมุจฺจา,^๔ ปสฺสทฺโธ กาโย
 อสสารทฺโธ, สสมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ.
 เตน วุจฺจติ "สุขุมารทฺธา"ติ.

อันเดียวกัน ๑ เพราะอรรถว่านำไปซึ่ง
 ความเพียร อันสมควรแก่ความที่ธรรม
 ทั้งหลายไม่ล่วงเลยกัน และความที่อินทรีย์
 ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียวกันนั้น ๑ เพราะ
 เพิกถอนกิเลสทั้งหลาย ซึ่งเป็นข้าศึกแก่
 ธรรมนั้น ๑.

๑๖๑. บทว่า สุขุมํ ความว่า ความ
 สงบก็มี ความสงบดีก็มี. ความสงบเป็น
 ไหน? กุศลทั้งหลาย อันไม่มีโทษ เกิดใน
 ภาวนาวิเศษที่ถึงยอดนั้น เป็นฝ่าย
 แห่งความตรัสรู้, นี้ชื่อว่าความสงบ.
 ความสงบดีเป็นไหน? ความดับอารมณ์
 แห่งธรรมเหล่านั้น คือนิพพาน, นี้ชื่อว่า
 ความสงบดี. ด้วยประการดังกล่าวมานี้
 ความสงบและความสงบดีนี้ ย่อมเป็น
 อันโยคีบุคคลนั้น รู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบ
 แล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้ว ด้วย
 ปัญญา, ความเพียรที่โยคีบุคคลนั้น
 ปรารภแล้ว ไม่ย่อหย่อน, สติตั้งมั่น ไม่
 หลงลืม, กายที่สงบแล้วไม่กระสับกระส่าย,
 จิตเป็นสมาธิมีอารมณ์เดียว. เพราะ

^๑ จ. สุขุมุคฺฆาตตฺตา. อภฺยฺยกาตมฺติ. โปตฺถเกสฺส ปน
 "สุขุมุคฺฆาตตฺตา"ติ ลินฺนฺติ, ตํ น สุนฺทฺรฺนฺติ.

^๒ จ. เตสํ เตสํ.

^๓ จ. เอตฺถนฺตเร "อิทญฺจา"ติ ปาโง ทิสฺสติ.

^๔ ก. อปฺภุจิตปิ ปาโง.

อนุปุพฺพํ ปริจิตาติ ทีฆํ อสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. ทีฆํ ปสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. รสฺสํ อสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. รสฺสํ ปสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. ๗เปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ ปสฺสาสวเสน ปริมา ปริมา ปริจิตา, ปจฺจิมมา ปจฺจิมมา อนุปริจิตา. สพฺพปาปี โสฬสวตฺตูกา อานาปานสฺสตีโย อญฺญมญฺญํ ปริจิตา เจว โหนฺติ อนุปริจิตา จ. เตน วุจฺจติ "อนุปุพฺพํ ปริจิตา"ติ.^๑

เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "อันท่านปรารถนาดีแล้ว".

ข้อว่า **อนุปุพฺพํ ปริจิตา** ความว่า โยคีบุคคลนั้น อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาว, อบรมอานาปานสติตอนหลัง ๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้ายาวตามลำดับ. อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกยาวอบรมอานาปานสติตอนหลัง ๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกยาวตามลำดับ. อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้น อบรมอานาปานสติตอนหลัง ๆ ด้วยสามารถลมหายใจเข้าสั้นตามลำดับ. อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้น อบรมอานาปานสติตอนหลัง ๆ ด้วยสามารถลมหายใจออกสั้นตามลำดับ. ๗๗ อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณา เห็นความสละคืนหายใจเข้า, อบรมอานาปานสติตอนหลัง ๆ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ตามลำดับ. อบรมอานาปานสติตอนต้น ๆ ด้วยสามารถ

^๑ ฉ. "อนุปุพฺพปริจิตา"ติ.

ความเป็นผู้พิจารณา เห็นความสละ
คืนหายใจออก, อบรมอานาปานสติตอน
หลัง ๆ ด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณา
เห็นความสละคืน หายใจออกตามลำดับ.
อานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ แม้ทั้งปวง
อาศัยกันและกัน ย่อมเป็นอันโยคีบุคคล
นั้นอบรมแล้ว และอบรมตามลำดับแล้ว.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “อบรม
แล้วตามลำดับ”.

ยถาติ ทส ยถตถา : อตตทมตตโต
ยถตโต, อตตสมตตโต ยถตโต, อตต-
ปรินิพพาปนตโต ยถตโต, อภินุณตโต
ยถตโต, ปริณุณตโต ยถตโต, ปหานตโต
ยถตโต, ภาวนตโต ยถตโต, สจฺฉิ-
กิริยตโต ยถตโต, สจฺจามิสสมยตโต
ยถตโต, นิโรธ ปตฺติฏฺฐาปกตโต ยถตโต.

พฺพุโธติ โย โส ภควา สยมภู
อนาจริยโก ปุพฺพเพ อนนุสฺสุเตสฺสุ
ธมฺเมสฺสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพชฺชณฺนิ
ตตฺถ จ สพฺพณฺณตฺตํ ปตฺโต,^๑ พฺเลสฺสุ
จ วสีภาวํ.

ศัพท์ว่า ยถา ความว่า อรรถตาม
สมควรแก่สภาวะมี ๑๐ คือ อรรถว่าฝึก
ตน ๑ อรรถว่าสงบตน ๑ อรรถว่ายังตน
ให้ปรินิพพาน ๑ อรรถว่ารู้ยิ่ง ๑ อรรถว่า
กำหนดรู้ ๑ อรรถว่าละ ๑ อรรถว่าเจริญ ๑
อรรถว่าทำให้แจ้ง ๑ อรรถว่าตรัสรู้สัจจะ ๑
อรรถว่ายังตนให้ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ ๑.

พระผู้มีพระภาคพระองค์ใด เป็น
สยมภู ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย
ด้วยพระองค์เอง ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่เคย
ได้สดับมาในกาลก่อนทรงบรรลุความเป็น
พระสัมพันธุญในธรรมนั้นและทรงถึงความ
เป็นผู้มีความชำนาญในพลธรรมทั้งหลาย
พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พระนามว่า
พฺพุโธ.

^๑ ฉ. ปาปฺปณิ.

๑๖๒. พุทฺโธติ เกณฺณูเสน พุทฺโธ ?
 พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ. โฟเชนฺโต^๑
 ปชายาติ พุทฺโธ. สพุพฺพญฺญตฺตาย
 พุทฺโธ. สพุพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ.
 อนญฺญเนยฺยตฺตาย พุทฺโธ. วิสฺวิตาย^๒
 พุทฺโธ. ชีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ.
 นีรฺุปลฺสงฺขาเตน^๓ พุทฺโธ. เอกนฺต-
 วีตฺราโคติ พุทฺโธ. เอกนฺตวีสฺโตเสติ
 พุทฺโธ. เอกนฺตวีสฺโตมฺโหติ พุทฺโธ.
 เอกนฺตนิกฺกิลฺเสติ พุทฺโธ. เอกายนฺมคฺคํ
 คโตติ พุทฺโธ. เอโก อนฺตฺตริ
 สมฺมาสมฺโพธิ อภิสฺมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ.
 อพุทฺธิวิหตฺตฺตา พุทฺธิปฺปฏิลาภา พุทฺโธ.

๑๖๒. บทว่า พุทฺโธ ความว่า
 พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าพุทฺธะ
 เพราะอรรถว่าอะไร ? พระผู้มีพระภาค
 ทรงพระนามว่า พุทฺธะ เพราะอรรถว่า
 ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เพราะอรรถว่าทรง
 สอนให้หมู่สัตว์ตรัสรู้ เพราะความเป็น
 พระสัมพันธฺวญฺญ เพราะความที่พระองค์
 ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะความที่
 พระองค์ไม่ต้องให้ผู้อื่นแนะนำ เพราะ
 ความที่พระองค์เป็นผู้เบิกบาน เพราะ
 นับว่าพระองค์สิ้นอาสวะ เพราะนับว่า
 พระองค์ไม่มีกิเลสเครื่องฉาบทา เพราะ
 อรรถว่าทรงปราศจากราคะ โดยส่วนเดียว
 เพราะอรรถว่าทรงปราศจากโทสะ โดย
 ส่วนเดียว เพราะอรรถว่า ทรงปราศจาก
 โมหะโดยส่วนเดียว เพราะอรรถว่า
 พระองค์ไม่มีกิเลสโดยส่วนเดียว เพราะ
 อรรถว่าพระองค์เสด็จไปแล้ว สู่หนทาง
 ที่ไปแห่งบุคคลผู้เดียว เพราะอรรถว่า
 ตรัสรู้อนฺตรสัมมาสัมโพธิญาณพระองค์
 เดียว เพราะทรงกำจัดเสียซึ่งความไม่มี
 ปัญญา เพราะทรงได้ซึ่งพระปัญญาเครื่อง
 ตรัสรู้.

^๑ ฉ. อี. โฟเรตา.

^๒ ก. วิสตีตายน.

^๓ ก. นีรฺุปลฺกิลฺเสสงฺขาเตน, อี. นีรฺุปลฺสงฺขาเตน.

“พุทโธ”ติ เนติ นามิ มาตรา กติ,
น ปิตรา กติ, น ภাত্রา กติ, น
ภคินิยา กติ; น มิตตามจุเจहि
กติ, น ภาตีสาลโหิตเหติ กติ, น
สมณพุราหุมเนติ กติ, น เทวตาหิ
กติ, วิโมกขนุติกเมตติ พุทธานัน
ภควนุตานัน โพิธิยา มุเล สห
สพพณฺณตณฺณานสฺส ปฏิลลาภา สจฺฉิกา
ปณฺณตติ, ยทิทิ พุทโธติ.

เทสิตาติ อตฺตทมถตฺโต ยถตฺโต
ยถา พุทฺเธน เทสิโต. อตฺตสมถตฺโต
ยถตฺโต ยถา พุทฺเธน เทสิโต.
อตฺตปรินิพฺพาปนตฺโต ยถตฺโต ยถา
พุทฺเธน เทสิโต ฯเปฯ นิโรเธ
ปติฏฺฐาปกตฺโต ยถตฺโต ยถา พุทฺเธน
เทสิโต.

โสติ คหฺภูโจ วา โหติ ปพฺพชิตโต
วา. โลโกติ ขนฺธโลโก ธาตุโลโก
อายตฺนโลโก วิปตฺติภวโลโก วิปตฺติ-
สมฺภวโลโก สมฺปตฺติภวโลโก สมฺปตฺติ-
สมฺภวโลโก. เอโก โลโก, สพฺเพ สตุตา

พระนามว่า “พุทโธ” นี้พระมารดา พระบิดา
พระภาดา พระภคินี มิตร อ้ามาตย์
พระญาติสาโลหิต สมณะ พราหมณ์ เทวดา
มิได้แต่งตั้งให้เลย พระนามว่า “พุทโธ”
นี้เป็นวิโมกขันติกนาม (พระนามที่เกิดใน
ที่สุดแห่งอภัตผล) เป็นสัจฉิกาบัญญัติ
เกิดขึ้นพร้อมกับการได้สัมพัชฌญาณ
ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์ แห่งพระผู้มีพระภาค
พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย.

คำว่า ทรงแสดงแล้ว ความว่าอรธว่า
ฝึกตนมีมยถาคัพทเป็นอรธเหมือนบุคคล
เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบวรพชิตก็ตาม
ฝึกตนแล้ว พระพุทธรเจ้าทรงแสดงแล้ว
ฉะนั้น อรธว่าสงบตน...อรธว่ายังตน
ให้ปรินิพพาน ฯลฯ อรธว่ายังตนให้
ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ มีมยถาคัพทเป็น
อรธเหมือนบุคคลเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม
เป็นบวรพชิตก็ตามยังตนให้ประดิษฐาน
อยู่ในนิโรธแล้ว พระพุทธรเจ้าก็ทรงแสดง
แล้วฉะนั้น.

คำว่า โยคีบุคคลนั้น ได้แก่ โยคี-
บุคคลจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบวรพชิต
ก็ตาม. บทว่า โลโก ได้แก่ขันธโลก
ธาตุโลก อายตนโลก วิปตฺติภวโลก
วิปตฺติสมฺภวโลก สัมปตฺติภวโลก

อาหารภูจิติกา ๗เปฯ อฏฐารส โลกา,
อฏฐารส ชาติโย.

ปภาเสตีติ อตตทมตตตถั ยถตถั
อภิสมพุทตตตตา โส อิมั โลกั โอิภาเสตี
ภาเสตี ปภาเสตี. อตตสมตตถั ยถตถั
อภิสมพุทตตตตา โส อิมั โลกั โอิภาเสตี
ภาเสตี ปภาเสตี. อตตปรินิพพาปนตถั
ยถตถั อภิสมพุทตตตตา โส อิมั โลกั
โอิภาเสตี ๗เปฯ นิโรธะ ปติฏฐาปกตถั
ยถตถั อภิสมพุทตตตตา โส อิมั โลกั
โอิภาเสตี ปภาเสตี.

อพุภา มุตโตว จนุทิมาติ ยถา
อพุภา, เอวั กิเลสา, ยถา จนุโท เอวั
อริยญาณั. ยถา จนุทิมา เทวปุตโต,
เอวั ภิกขุ. ยถา จนุโท อพุภา
มุตโต มหิกา^๑ มุตโต ฐุมรชา มุตโต
ราหุคหนา^๒ วิปฺปมุตโต ภาสเต จ
ตปเต จ วิโรจเต^๓ จ. เอวเมเว^๔
ภิกขุ สพุพกิเลสเหสิ วิมุตโต^๕ ภาสเต

สัมปัตติสัมภวโลก. โลก ๑ คือ สัตว์
ทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ๗๗ โลก
๑๘, คือ ชาติ ๑๘.

คำว่า **ยอมให้สว่างไสว** ความว่า
โยคีบุคคลนั้นยอมยังโลกนี้ให้สว่างไสว
แจ่มใส เพราะเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ
ว่าฝึกตน อรรถว่าสงบตน อรรถว่ายังตน
ให้ปรินิพพาน ๗๗ อรรถว่า ยังตนให้
ประดิษฐานอยู่ในนิโรธ ซึ่งมียถาคัพทเป็น
อรรถทุกประการ.

คำว่า **เหมือนพระจันทร์พ้นแล้ว**
จากหมอก ความว่า กิเลสเหมือนหมอก
อริยญาณเหมือนดวงจันทร์ ภิกษุเหมือน
จันทิมาเทพบุตร ภิกษุพ้นจากกิเลส
ทั้งปวงแล้ว ยอมยังโลกนี้ให้สว่างไสว
เปล่งปลั่ง และไฟโรจน์เหมือนดวงจันทร์
พ้นจากหมอก พ้นจากคว้นและฐลีใน
แผ่นดิน พ้นจากการจับของราหู ยัง

^๑ ก. มหิยา.

^๒ ก. ราหุปาณา.

^๓ ก. วิโรจติ, เอวมุปริปี.

^๔ ฉ. เอวเมว.

^๕ ฉ. อี. วิปฺปมุตโต.

๑ ตปเต ๑ วิโรจเต ๑, เตน วุจฺจติ
“อพฺภา มุตฺโตว จนฺทิมมา”ติ. อิมานิ
เตรสฺส ไวยาทาเน ญาณานิ.

โอกาสโลกให้สว่างไสว เปล่งปลั่งและ
ไพโรจน์ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า “เหมือนพระจันทร์พ้นจาก
หมอก”. ไวยาธานญาณ ๑๓ ประการนี้.

ไวยาธานญาณนิตเทศ ๑๓ ประการนี้.

ไวยาธานญาณนิตเทศ ที่ ๔ จบ.

ภาณวารโ.

ภาณวาร จบ.

๕. สโตการญาณนิตเทศ

๑๖๓. กตมานิ พตฺตีสํ สโตการิสฺสุ^๑
ญาณานิ ? อธิ ภิกฺขุ อรณฺณคโต
วา รุกฺขมฺลคโต วา สุนฺณวาคารคโต
วา นิสฺสิตติ ปสฺสจฺกํ อามุชิตฺวา อุกฺกั
กายํ ปณฺธาย ปริมุขํ สตี
อุปฺภูจเปตฺวา, โส สโตว อสฺสสฺสติ, สโต
ปสฺสสฺสติ : ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต “ทีฆํ
อสฺสสํ”ติ ปชานาติ, ทีฆํ วา
ปสฺสสนฺโต “ทีฆํ ปสฺสสํ”ติ ปชานาติ.
รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต “รสฺสํ อสฺสสํ”ติ
ปชานาติ, รสฺสํ วา ปสฺสสนฺโต “รสฺสํ
ปสฺสสํ”ติ ปชานาติ. “สพฺพกาย-
ปฏฺฐิสฺสเวที อสฺสสิสฺสสํ”ติ สิกฺขติ,

๕. สโตการญาณนิตเทศ

๑๖๓. ญาณของบุคคลผู้มีสติกระทำ
อยู่ ๓๒ เป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ไปสู่น้ำก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่าง
ก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติ
ไว้เฉพาะหน้า, ภิกษุนั้นมีสติหายใจเข้า,
มีสติหายใจออก

(จตุกกะที่ ๑)

๑. เมื่อหายใจเข้ายาว ย่อมรู้ชัดว่า
“หายใจเข้ายาว”, (๑) เมื่อหายใจออก
ยาว ย่อมรู้ชัดว่า “หายใจออกยาว”. (๒)

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น ย่อมรู้ชัดว่า
“หายใจเข้าสั้น”, (๓) เมื่อหายใจออกสั้น
ย่อมรู้ชัดว่า “หายใจออกสั้น”. (๔)

^๑ ฉ. พตฺตีส สโตการิสฺส, เอมฺมปริปี.

“สพฺพภายปฏิสํเวที ปสฺสสิสฺสามี”ติ
 สิกฺขติ. “ปสฺสมุภยํ ภายสงฺขารํ
 อสฺสสิสฺสามี”ติ สิกฺขติ, “ปสฺสมุภยํ
 ภายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามี”ติ สิกฺขติ.
 “ปีติปฏิสํเวที ๗เปฯ สุขปฏิสํเวที...
 จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที... ปสฺสมุภยํ
 จิตฺตสงฺขารํ... จิตฺตปฏิสํเวที...
 อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ... สมากทหนํ จิตฺตํ...
 วิโมจยํ จิตฺตํ... อนิจฺจานุปสฺสี...
 วิวรคานุปสฺสี... นิโรธานุปสฺสี...
 ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามี”ติ
 สิกฺขติ, “ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสสิสฺสามี”ติ
 สิกฺขติ.

๓. ย่อมสำเนียงกว่า “จักเป็นผู้รู้
 แจ้งกมลทั้งปวงหายใจเข้า”, (๕) ย่อม
 สำเนียงกว่า “จักเป็นผู้รู้แจ้งกมล
 ทั้งปวง หายใจออก”. (๖)

๔. ย่อมสำเนียงกว่า “จักระงับ
 ภายสังขารหายใจเข้า”, (๗) ย่อมสำเนียง
 กว่า “จักระงับภายสังขารหายใจออก”. (๘)

(จตุกกะที่ ๒)

๑. ย่อมสำเนียงกว่า “จักรู้แจ้งปีติ
 หายใจเข้า”, (๙) ย่อมสำเนียงกว่า
 “จักรู้แจ้งปีติ หายใจออก”. (๑๐)

๒. ย่อมสำเนียงกว่า “จักรู้แจ้งสุข
 หายใจเข้า”, (๑๑) ย่อมสำเนียงกว่า
 “จักรู้แจ้งสุข หายใจออก”. (๑๒)

๓. ย่อมสำเนียงกว่า “จักรู้แจ้ง
 จิตสังขารหายใจเข้า”, (๑๓) ย่อม
 สำเนียงกว่า “จักรู้แจ้งจิตสังขาร
 หายใจออก”. (๑๔)

๔. ย่อมสำเนียงกว่า “จักระงับ
 จิตสังขารหายใจเข้า”, (๑๕) ย่อม
 สำเนียงกว่า “จักระงับจิตสังขาร
 หายใจออก”. (๑๖)

(จตุกกะที่ ๓)

๑. ย่อมสำเนียงกว่า “จักรู้แจ้ง
 จิตหายใจเข้า”, (๑๗) ย่อมสำเนียงกว่า
 “จักรู้แจ้งจิตหายใจออก”. (๑๘)

๒. ย่อมสำเหนียกว่า “จักทำจิต
ให้บันเทิงหายใจเข้า”, (๑๙) ย่อม
สำเหนียกว่า “จักทำจิตให้บันเทิง
หายใจออก”. (๒๐)

๓. ย่อมสำเหนียกว่า “จักตั้งจิต
ไว้มั่นหายใจเข้า”, (๒๑) ย่อมสำเหนียกว่า
“จักตั้งจิตไว้มั่น หายใจออก”. (๒๒)

๔. ย่อมสำเหนียกว่า “จักเปลื้องจิต
หายใจเข้า”, (๒๓) ย่อมสำเหนียกว่า
“จักเปลื้องจิตหายใจออก”. (๒๔)

(จตุกกะที่ ๔)

๑. ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา
เห็นความเป็นไปของไม่เที่ยง หายใจเข้า”,
(๒๕) ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา
เห็น ความเป็นไปของไม่เที่ยง หายใจออก”.
(๒๖)

๒. ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา
เห็นความคลายกำหนด หายใจเข้า”, (๒๗)
ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา เห็น
ความคลายกำหนด หายใจออก”. (๒๘)

๓. ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา
เห็นความดับ หายใจเข้า”, (๒๙) ย่อม
สำเหนียกว่า “จักพิจารณาเห็นความดับ
หายใจออก”. (๓๐)

๔. ย่อมสำเหนียกว่า “จักพิจารณา
เห็นความสลละคืน หายใจเข้า”, (๓๑)

๑๖๔. อิธาคิ อิมิสฺสา ทิฏฺฐิจฺยา
อิมิสฺสา ขนฺติยา อิมิสฺสา รุจฺจฺยา
อิมิสฺมี อาทาเย อิมิสฺมี ธมฺเม อิมิสฺมี
วินฺเย อิมิสฺมี ธมฺมวินฺเย อิมิสฺมี
ปาวจเน อิมิสฺมี พุรฺหมจฺริเย อิมิสฺมี
สตุตฺตฺตฺสเน, เตเน วุจฺจติ “อิธา”ติ.
ภิกฺขุติ ปุณฺณชนกฺลฺยาณโก วา โหติ
ภิกฺขุ เสกฺโข วา อรฺหา วา อกฺุปฺปธฺมฺโม.
อรฺณฺณนฺติ นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทฺชิลฺลา,
สพฺพเมตฺตํ อรฺณฺณํ.

รุกฺขมฺลนฺติ ยตฺถ ภิกฺขุโน อาสนํ
ปณฺณตฺตํ โหติ มณฺุจํ วา ปิจฺจํ วา
ภิสฺสิ วา ตมฺภิกฺกา วา จมฺมขณฺุทฺโ
วา ตินฺสนฺนโร วา ปณฺณสนฺนโร^๑
วา ปลาสสนฺนโร^๒ วา, ตตฺถ ภิกฺขุ
จกฺกมฺติ วา ติฏฺฐติ วา นิสฺสํติ วา
เสยฺยํ วา กปฺเปติ. สฺกฺกนฺติ เกนจิ
อนากิณฺณํ โหติ คณฺุเจหิ วา
ปพฺพชิตฺเตหิ วา. อคารนฺติ^๓ วิหารโร
อชฺชตฺมโยโค ปาสาทิ หมฺมียํ คฺหา.

ย่อมนำเหนียวกว่า “จักพิจารณาเห็น
ความสละคืน หายใจออก”. (๓๒)

๑๖๔. บทว่า อิธ ความว่า ในที่นี้
ในความพอใจนี้ ในความชอบใจนี้
ในเขตนี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ใน
ธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์
นี้ ในสัตตสุตฺตฺสนฺนี้, เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า “ในธรรมวินัยนี้”. บทว่า ภิกฺขุ
ความว่า ภิกฺขุเป็นกัลยาณปุณฺณ กก็ตาม
เป็นพระเสกขะก็ตาม เป็นพระอรหันต์
ผู้มีธรรมไม่กำเริบก็ตาม, คำว่า ปา ได้แก่
สถานที่ทุกแห่งนอกเสาศีลอนไป นี้ชื่อว่าปา.

คำว่า โคนไม้ ได้แก่ อาสนะของภิกฺขุ
ซึ่งจัดไว้ที่โคนไม้ใด คือ เตี้ยง ตั่ง พูก เสื่อ
ท่อนหนึ่ง เครื่องลาดทำด้วยหญ้า เครื่อง
ลาดทำด้วยใบไม้ หรือเครื่องลาดทำด้วย
ฟาง, ภิกฺขุเดินจงกรม ยืน นั่ง หรือนอน
ที่อาสนะนั้น. คำว่า ว้าง ได้แก่ เป็น
สถานที่ไม่พุกพล่านด้วยหมู่ชนใด ๆ จะ
เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม. คำว่า
เรือน ได้แก่ วิหาร โรงมีหลังคาครึ่งหนึ่ง
ปราสาท เรือนโล้น ถ้า.

^๑ ก. ปณฺณสนฺนโร.

^๒ ก. ปลาสสนฺนโร.

^๓ ฉ. อคารนฺติ.

นิสฺสทฺติ ปลฺลงฺกํ อภฺยชิตฺตวาติ นิสฺสโน
โหติ ปลฺลงฺกํ อภฺยชิตฺตวา. อฺหํ กายํ
ปณฺธายาติ อฺหํโก โหติ กายโย จิตฺโต
สุปณฺธิโต. ปริมุขํ สติ อฺปฏฺฐเปตฺตวาติ
ปรีติ ปริคฺคหนฺนุจฺ. มุขนฺตฺติ นิชฺยยานฺนุจฺ
สตีติ อฺปฏฺฐานฺนุจฺ, เตน วุจฺจติ “ปริมุขํ
สตี อฺปฏฺฐเปตฺตวา”ติ.

๑๖๕. สโตว อสฺสสตี, สโต
ปลฺลสสตีติ^๑ พตฺตีสาย อากาเรหิ
สโตการี โหติ. ทีฆํ อสฺสสาสวเสน
จิตฺตสฺสเสกคฺคตํ อวิกฺกเขปํ ปชานโต
สตี^๒ อฺปฏฺฐจิตฺตา โหติ, ตาย สตียา
เตน ฅาณน สโตการี โหติ. ทีฆํ
ปลฺลสาสวเสน จิตฺตสฺส อেকคฺคตํ
อวิกฺกเขปํ ปชานโต สตี^๒ อฺปฏฺฐจิตฺตา
โหติ, ตาย สตียา เตน ฅาณน
สโตการี โหติ.

รสฺสํ อสฺสสาสวเสน จิตฺตสฺส อেকคฺคตํ
อวิกฺกเขปํ ปชานโต สตี อฺปฏฺฐจิตฺตา
โหติ, ตาย สตียา เตน ฅาณน

คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ ได้แก่ ภิกษุ นั้นเป็นผู้
นั่งคู้บัลลังก์. คำว่า ตั้งกายตรง คือกาย
เป็นกายอันภิกษุ นั้นตั้งวางไว้ตรง. ศัพท์ว่า
ปริ ในบทว่า ปริมุขํ สตี อฺปฏฺฐเปตฺตวา
มีความกำหนดถือเอาเป็นอรรถ. ศัพท์ว่า
มุขํ มีความนำออกเป็นอรรถ. ศัพท์ว่า
สตี มีความเข้าไปตั้งไว้เป็นอรรถ, เพราะ
เหตุ นั้นท่านจึงกล่าววว่า “เข้าไปตั้งสติไว้
เฉพาะหน้า”.

๑๖๕. คำว่า เป็นผู้มึสติหายใจเข้า,
เป็นผู้มึสติหายใจออก ความว่า
โยคีบุคคลลอบรมสติโดยอาการ ๓๒ คือ
เมื่อโยคีบุคคลรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว
ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจเข้า
ยาว, สติย่อมนั่งมั่น, ชื่อว่า เป็นผู้ลอบรม
สติ ด้วยสตินั้นด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้
ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วย
สามารถลมหายใจออกยาว สติย่อมน
ตั้งมั่น, เธอชื่อว่า เป็นผู้ลอบรมสติ ด้วยสติ
นั้น ด้วยญาณนั้น.

เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยสามารถลมหายใจเข้านั้นสั้น สติย่อมน
ตั้งมั่น, เธอชื่อว่า เป็นผู้ลอบรมสติ ด้วย

^๑ ก. สโตว อสฺสสตีติ.
^๒ ก. สตี, เหวมฺปริปี.

บฏ. อานาปานสติ. ป-ท. ๓

สโตการี โหติ. รสุสํ ปสฺสาสวเสน
 จิตฺตสุส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต
 สติ อฺปฺภูจิตฺตา โหติ, ตาย สติยา
 เตน ฅาณน สโตการี โหติ ฯเปฯ
 ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี อสฺสาสวเสน.
 ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี ปสฺสาสวเสน
 จิตฺตสุส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต
 สติ อฺปฺภูจิตฺตา โหติ, ตาย สติยา
 เตน ฅาณน สโตการี โหติ.

สตินั้น ด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้ความที่จิตมี
 อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถ
 ลมหายใจออกสั้น สติย่อมตั้งมั่น เธอ
 ชื่อว่าเป็นผู้อบรมสติด้วยสตินั้น ด้วยญาณ
 นั้น ฯลฯ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว
 ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถความเป็นผู้
 พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า...
 ชื่อว่า เป็นผู้อบรมสติด้วยสตินั้น ด้วย
 ญาณนั้น. เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว
 ไม่ฟุ้งซ่านด้วยสามารถความเป็นผู้พิจารณา
 เห็นความสละคืนหายใจออก สติย่อม
 ตั้งมั่น, เธอชื่อว่า เป็นผู้อบรมสติด้วยสติ
 นั้น ด้วยญาณนั้น.

ปรหมจตุกกนิทฺเทส

๑๖๖. กถํ ทิฆมํ อสฺสสนฺนโต “ทิจมํ
 อสฺสสํ”ติ ปชานาติ, ทิจมํ ปสฺสสนฺนโต
 “ทิจมํ ปสฺสสํ”ติ ปชานาติ ? ทิจมํ
 อสฺสสํ อทฺธานสงฺฆาเต อสฺสสติ,
 ทิจมํ ปสฺสสํ อทฺธานสงฺฆาเต ปสฺสสติ,
 ทิจมํ อสฺสสํปสฺสสํ อทฺธานสงฺฆาเต
 อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ, ทิจมํ อสฺสสํปสฺสสํ
 อทฺธานสงฺฆาเต อสฺสสโตปิ ปสฺสสโตปิ

นิเทศแห่งจตุกกะที่ ๑

๑๖๖. โยคีบุคคลเมื่อหายใจเข้ายาว
 ก็รู้ว่า “หายใจเข้ายาว”, เมื่อหายใจออก
 ยาว ก็รู้ว่า “หายใจออกยาว” อย่างไร ?
 โยคีบุคคลนั้น เมื่อหายใจเข้ายาว ย่อม
 หายใจเข้าในกาลที่นับว่ายาว, เมื่อ
 หายใจออกยาว ย่อมหายใจออกในกาลที่
 นับว่ายาว, เมื่อลมหายใจเข้า หายใจออก
 ยาว ย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง

ฉนุโท อุปุปชชติ.

ฉนุทวเสน ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ อสฺสาสํ
 อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติ. ฉนุทวเสน
 ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ ปสฺสาสํ อทฺธาน-
 สงฺขาเต ปสฺสสติ. ฉนุทวเสน ตโต
 สุขุมตรัม ทิมฺ อสฺสาสปสฺสาสํ
 อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ ปสฺสสติปิ.
 ฉนุทวเสน ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ
 อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสโตปิ
 ปสฺสสโตปิ ปามุชฺช^๑ อุปุปชชติ.

ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ
 อสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติ.
 ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ
 ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติ.
 ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรัม ทิมฺ อสฺสาส-
 ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต อสฺสสติปิ
 ปสฺสสติปิ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรัม
 ทิมฺ อสฺสาสปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต

ในกาลที่นับว่ายาว, ฉันทะ ย่อมเกิดแก่
 โยคีบุคคล ผู้เมือหายใจเข้าหายใจออก
 ยาว หายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง
 ในกาลที่นับว่ายาว.

เมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้น ด้วย
 สามารถฉันทะ ย่อมหายใจเข้า ในกาล
 ที่นับว่ายาว. เมื่อหายใจออกยาวละเอียด
 กว่านั้น ด้วยสามารถฉันทะย่อมหายใจ
 ออก ในกาลที่นับว่ายาว. เมื่อหายใจเข้า
 หายใจออกยาวละเอียดกว่านั้น ด้วย
 สามารถฉันทะย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจ
 ออกบ้าง ในกาลที่นับว่ายาว. ความ
 ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีบุคคล ผู้เมือ
 หายใจเข้าหายใจออกยาวละเอียดกว่า
 นั้น ด้วยสามารถฉันทะ หายใจเข้าบ้าง
 หายใจออกบ้าง ในกาลที่นับว่ายาว.

เมื่อหายใจเข้ายาวละเอียดกว่านั้น ด้วย
 สามารถความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้า
 ในกาลที่นับว่ายาว. เมื่อหายใจออกยาว
 ละเอียดกว่านั้น ด้วยสามารถความ
 ปราโมทย์ ย่อมหายใจออกในกาลที่นับว่า
 ยาว. เมื่อหายใจเข้า หายใจออกยาว
 ละเอียดกว่านั้นด้วยสามารถความปราโมทย์
 ย่อมหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ใน

^๑ ฉ. ปาโมชฺช.

อสุสสโตปิ ปสุสสโตปิ ทีฆิ อสุสาส-
ปสุสาสาปิ จิตตัม วิวฏฺฐติ,^๑ อุเปกฺขา
สณฺจํติ.

อิเมหิ นวหากาเรหิ ทีฆิ อสุสาส-
ปสุสาสา กาโย, อุปฺภูจํณํ สติ,
อนุปสุสนา ญาณํ. กาโย อุปฺภูจํณํ,
โน สติ. สติ อุปฺภูจํณํ เจว สติ
จ. ตาย สุตฺติยา เตน ญาณेณ ตํ
กายํ อนุปสุสฺสติ, เตน วุจฺจติ “กาเย
กายานุปสุสนาสติปฺภูจํณภาวนา”ติ.

๑๖๗. **อนุปสุสตีติ** กถํ ตํ กายํ
อนุปสุสตี ? อนิจฺจโต อนุปสุสตี, โน
นิจฺจโต. ทุกฺขโต อนุปสุสตี, โน สุขโต.
อนตฺตโต อนุปสุสตี, โน อตฺตโต.
นิพฺพินฺนุทฺติ, โน นนฺนุทฺติ. วิรชฺชติ,
โน รชฺชติ. นิโรเธติ, โน สมฺมุเทติ.
ปฏฺิณิสฺสชฺชติ, โน อาทฺยติ. อนิจฺจโต
อนุปสุสนฺโต นิจฺจสณฺณํ ปชฺหติ.

กาลที่นับว่ายาว. จิตของโยคีบุคคล ผู้เมือ
หายใจเข้า หายใจออกยาวละเอียดกว่า
นั้น ด้วยสามารถความปราโมทย์ หายใจ
เข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในกาลที่นับว่า
ยาว ย่อมหลีกเลี่ยงจากการหายใจเข้า
หายใจออกยาว. อุเบกขาย่อมตั้งอยู่.

ลมหายใจเข้าลมหายใจออกยาวด้วยอาการ
๙ เหล่านี้ ชื่อว่า กาย,^๑ ความเข้าไป
ตั้งไว้ ชื่อว่า สติ, ความพิจารณาเห็น
ชื่อว่าญาณ. กายเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่
สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็น
ตัวสติด้วย. โยคีบุคคลพิจารณาเห็นกาย
นั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าววว่า “สติปฏฺฐานภาวนา
คือการพิจารณาเห็นกายในกาย”.

๑๖๗. บทว่า **อนุปสุสตี** ความว่า
ถามว่า ย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นอย่างไร
? ตอบว่า ย่อมพิจารณาเห็นโดยความ
ไม่เที่ยง, ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง.
ย่อมพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์, ไม่
พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข. ย่อม
พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา, ไม่
พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา. ย่อม

^๑ ฉ. วิวตฺตติ.

^๑ คำว่า กาย โดยอรรถว่าเป็นกองลมหายใจเข้า
หายใจออก.

ทุกขโต อรูปสนฺโต สุขสณฺณํ ปชหติ.
อนตฺตโต อรูปสนฺโต อตฺตสณฺณํ
ปชหติ. นินฺพิณฺทนฺโต นนฺที ปชหติ.
วิรชฺชนฺโต ราคํ ปชหติ. นโรเรณฺโต
สมุทฺยํ ปชหติ. ปฏฺนิสฺสชฺชนฺโต อาทานํ
ปชหติ. เวนฺตุํ กายํ อรูปสนฺติ.

เบื่อหน่าย, ไม่ยินดี. ย่อมคลายกำหนด,
ไม่กำหนด. ย่อมให้ราคาดับไป, ไม่ให้
เกิดขึ้น. ย่อมสลະคิน, ไม่ยึดถือ. เมื่อ
พิจารณาด้วยความไม่เที่ยง ย่อมละ
นิจฺสัญญาได้. เมื่อพิจารณาโดยความเป็น
ทุกขฺ ย่อมละสุขสัญญาได้. เมื่อพิจารณา
เห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละ
อัตสัญญาได้. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละ
ความยินดีได้. เมื่อคลายกำหนดย่อมละ
ราคาได้. เมื่อให้ราคาดับ ย่อมละสมุทฺย
ได้. เมื่อสลະคิน ย่อมละความยึดถือได้.
โยคีบุคคลย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นๆอย่างนี้

ภาวนาติ จตฺตสฺส ภาวนา. ตตฺถ
ชาตานํ ฌมฺมานํ อนตฺตวตฺตณฺณเจเน
ภาวนา, อินฺทริยานํ เอกรสฺสเจเน
ภาวนา, ตทฺุปคฺวีรฺยวาหนฺณเจเน ภาวนา,
อาเสวนฺณเจเน ภาวนา, ทีฆํ อสฺสสาส-
ปฺสฺสาสวเสเน จิตฺตสฺสเสกคฺคตฺติ อวิกฺเขปํ
ปชานโต วิทิตา เวทนา อฺุปฺปชฺชนฺติ,
วิทิตา อฺุปฺภูจฺจนฺติ, วิทิตา อพฺุภตฺถํ
คจฺจนฺติ, วิทิตา สณฺณวา อฺุปฺปชฺชนฺติ,
วิทิตา อฺุปฺภูจฺจนฺติ, วิทิตา อพฺุภตฺถํ
คจฺจนฺติ, วิทิตา วิตกฺกวา อฺุปฺปชฺชนฺติ,
วิทิตา อฺุปฺภูจฺจนฺติ, วิทิตา อพฺุภตฺถํ
คจฺจนฺติ.

คำว่า ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔
อย่างคือ ภาวนาด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลาย
ที่เกิดในภาวณานั้นไม่ล่วงเลยกัน ๑ ด้วย
อรรถว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีกิจเป็นอันเดียว
กัน ๑ ด้วยอรรถว่านำไปซึ่งความเพียร
อันสมควร แก่ความที่ธรรมทั้งหลาย ไม่
ล่วงเลยกัน และความที่อินทรีย์ทั้งหลาย
มีกิจเป็นอันเดียวกัน ๑ ด้วยอรรถว่าเป็น
เครื่องเสพ ๑ เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์
เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถลมหายใจ
เข้าลมหายใจออกยาว เวทนาย่อมปรากฏ
เกิดขึ้น, ย่อมปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อม
ปรากฏถึงความดับไป, สัญญาย่อมปรากฏ
เกิดขึ้น, ย่อมปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อม

กถิ วิทิตา เวทนา อุปปชฺชนฺติ,
 วิทิตา อุปปชฺชนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถิ
 คจฺจนฺติ ? กถิ เวทนาย อุปปาโท
 วิทิตो โหติ ? “อวิชฺชาสมุทฺทยา เวทนา-
 สมุทโย”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน เวทนาย
 อุปปาโท วิทิตो โหติ. “ตณฺหาสมุทฺทยา
 เวทนาสมุทโย”ติ... “กมฺมสมุทฺทยา
 เวทนาสมุทโย”ติ... “ผัสฺสสมุทฺทยา
 เวทนาสมุทโย”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน
 เวทนาย อุปปาโท วิทิตो โหติ.
 นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ เวทนาย
 อุปปาโท วิทิตो โหติ. เอวํ เวทนาย
 อุปปาโท วิทิตो โหติ.

กถิ เวทนาย อุปปุจฺจานํ วิทิตํ
 โหติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต
 ขยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 มนสิกโรโต ภายตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 มนสิกโรโต สฺสณฺณตฺตฺตฺตฺต
 วิทิตํ โหติ. เอวํ เวทนาย อุปปุจฺจานํ
 วิทิตํ โหติ.

ปรากฏถึงความดับไป, วิตกย่อมปรากฏ
 เกิดขึ้น ย่อมปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อม
 ปรากฏถึงความดับไป.

เวทนาย่อมปรากฏเกิดขึ้น, ย่อม
 ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อมปรากฏถึงความ
 ดับอย่างไร ? ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 ย่อมปรากฏอย่างไร ? ความเกิดขึ้นแห่ง
 เวทนา ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่าเพราะ
 ปัจจัยเกิด ว่า “เพราะอวิชชาเกิด เวทนา
 จึงเกิด”. ...“เพราะตัณหาเกิด เวทนาจึง
 เกิด”... “เพราะกรรมเกิด เวทนาจึงเกิด”.
 ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏ ด้วย
 อรรถว่า เพราะปัจจัยเกิดว่า “เพราะผัสสะ
 เกิด เวทนาจึงเกิด”. แม้เมื่อเห็นลักษณะ
 แห่งความเกิด ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 ก็ย่อมปรากฏ. ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา
 ย่อมปรากฏอย่างนี้.

ความปรากฏแห่งเวทนาย่อมปรากฏ
 อย่างไร ? เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง
 ความปรากฏโดยความสิ้นไป ย่อม
 ปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์
 ความปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
 ย่อมปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็น
 อนัตตา ความปรากฏโดยความว่างเปล่า
 ย่อมปรากฏ. ความปรากฏแห่งเวทนา
 ย่อมปรากฏอย่างนี้.

กถิ เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิตโต
 โหติ ? “อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธ”ติ
 ปจฺจยนิโรธญฺเฐน เวทนาย อตฺถงฺคโม
 วิทิตโต โหติ. “ตณฺหฺหานิโรธา
 เวทนานิโรโธ”ติ ฯเปฯ “กมฺมฺนิโรธา
 เวทนานิโรโธ”ติ ฯเปฯ “ผลฺลสฺสนิโรธา
 เวทนานิโรโธ”ติ ปจฺจยนิโรธญฺเฐน
 เวทนาย อตฺถงฺคโม วิทิตโต โหติ,
 วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ เวทนาย
 อตฺถงฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ เวทนาย
 อตฺถงฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ วิทิตตา
 เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตตา อุปฺปชฺชนฺติ,
 วิทิตตา อพฺภตฺถํ คจฺจนฺติ.

กถิ วิทิตตา สญฺญา อุปฺปชฺชนฺติ,
 วิทิตตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตตา อพฺภตฺถํ
 คจฺจนฺติ ? กถิ สญฺญาย อุปฺปาโท
 วิทิตโต โหติ ? “อวิชฺชาสมุทฺทยา สญฺญา-
 สมุทฺทยโย”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน สญฺญาย
 อุปฺปาโท วิทิตโต โหติ, “ตณฺหาสมุทฺทยา
 สญฺญาสมุทฺทยโย”ติ ฯเปฯ “กมฺมสมุทฺทยา
 สญฺญาสมุทฺทยโย”ติ ฯเปฯ “ผลฺลสฺสมุทฺทยา
 สญฺญาสมุทฺทยโย”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน
 สญฺญาย อุปฺปาโท วิทิตโต โหติ,
 นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ สญฺญาย

ความดับไปแห่งเวทนา ย่อมปรากฏ
 อย่างไร ? ความดับไปแห่งเวทนา ย่อม
 ปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะปัจจัยดับคือ
 “เพราะอวิชชาดับ เวทนาจึงดับ”. ฯลฯ
 “เพราะตัณหาดับ เวทนาจึงดับ”, ฯลฯ
 “เพราะกรรมดับ เวทนาจึงดับ”, ความดับ
 ไปแห่งเวทนาย่อมปรากฏ เพราะปัจจัยดับ
 คือ “เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ”, แม้
 เมื่อพิจารณา เห็นลักษณะความแปรปรวน
 ความดับไปแห่งเวทนาจึงย่อมปรากฏ.
 ความดับไปแห่งเวทนา ย่อมปรากฏอย่าง
 นี้. เวทนาย่อมปรากฏเกิดขึ้น, ย่อมปรากฏ
 เข้าไปตั้งอยู่, ย่อมปรากฏถึงความดับไป
 อย่างนี้.

สัญญาย่อมปรากฏเกิดขึ้น, ย่อม
 ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อมปรากฏถึงความ
 ดับอย่างไร ? ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา
 ย่อมปรากฏอย่างไร ? ความเกิดขึ้นแห่ง
 สัญญา ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะ
 ปัจจัยเกิด คือ “เพราะอวิชชาเกิด สัญญา
 จึงเกิด” ฯลฯ “เพราะตัณหาเกิด สัญญา
 จึงเกิด” ฯลฯ “เพราะกรรมเกิด สัญญา
 จึงเกิด” ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา
 ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะปัจจัย
 เกิด คือ “เพราะผัสสะเกิด สัญญาจึง

อุปปาโท วิทิตโต โหติ. เอวํ สญฺญา ย
อุปปาโท วิทิตโต โหติ.

กถํ สญฺญา ย อุปปุจฺจํ วิทิตํ
โหติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต
ขยตุปปุจฺจํ วิทิตํ โหติ, ทุกฺขโต
มนสิกโรโต ภยตุปปุจฺจํ วิทิตํ โหติ,
อนตฺตโต มนสิกโรโต สุขญฺญตุปปุจฺจํ
วิทิตํ โหติ. เอวํ สญฺญา ย อุปปุจฺจํ
วิทิตํ โหติ.

กถํ สญฺญา ย อตฺตญฺคโม วิทิตโต
โหติ ? “อวิชฺชานิโรธา สญฺญานิโรโธ”ติ
ปจฺจยนิโรธญฺเฐน สญฺญา ย อตฺตญฺคโม
วิทิตโต โหติ, “ตณฺหานิโรธา
สญฺญานิโรโธ”ติ ฯเปฯ “กมฺมนิโรธา
สญฺญานิโรโธ”ติ ฯเปฯ “ผสฺสนิโรธา
สญฺญานิโรโธ”ติ ปจฺจยนิโรธญฺเฐน
สญฺญา ย อตฺตญฺคโม วิทิตโต โหติ,
วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ สญฺญา ย
อตฺตญฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ สญฺญา ย
อตฺตญฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ วิทิตตา
สญฺญา ย อุปปชฺชนฺติ, วิทิตตา อุปปุจฺจหนฺติ,

เกิด”, แม้เมื่อภิกษุเห็นลักษณะแห่ง
ความบังเกิด ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา
ก็ย่อมปรากฏ. ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา
ย่อมปรากฏอย่างนี้.

ความปรากฏแห่งสัญญาย่อมปรากฏ
อย่างไร ? เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง
ความปรากฏโดยความสิ้นไป ย่อม
ปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์
ความปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
ย่อมปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา ความปรากฏโดยความเป็นของ
ว่างเปล่า ย่อมปรากฏ. ความปรากฏแห่ง
สัญญา ย่อมปรากฏอย่างนี้.

ความดับไปแห่งสัญญา ย่อม
ปรากฏ อย่างไร ? ความดับไปแห่งสัญญา
ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะปัจจัยดับ
คือ “เพราะอวิชชาดับ สัญญาจึงดับ”,
ฯลฯ “เพราะตัณหาดับ สัญญาจึงดับ”,
ฯลฯ “เพราะกรรมดับ สัญญาจึงดับ”,
ความสิ้นไปแห่งสัญญา ย่อมปรากฏด้วย
อรรถว่า เพราะปัจจัยดับคือ “เพราะ
ผัสสะดับ สัญญาจึงดับ”, แม้เมื่อพิจารณา
เห็นลักษณะ แห่งความเปลี่ยนแปลง
ความดับไปแห่งสัญญา ย่อมปรากฏ.
ความดับไปแห่งสัญญา ย่อมปรากฏ

วิจิตา อพภตถิ คจฺจนฺติ.

กถิ วิจิตา วิตกฺกา อฺปฺปชฺชฺนฺติ,
วิจิตา อฺปฺปจฺจนฺติ, วิจิตา อพภตถิ
คจฺจนฺติ ? กถิ วิตกฺกานํ อฺปฺปาโท
วิจิตฺโต โหติ ? “อวิชฺชาสมุทฺทยา วิตกฺก-
สมุทฺทยเ”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเชน วิตกฺกานํ
อฺปฺปาโท วิจิตฺโต โหติ, “ตณฺหาสมุทฺทยา
วิตกฺกสมุทฺทยเ”ติ ฯเปฯ “กมฺมสมุทฺทยา
วิตกฺกสมุทฺทยเ”ติ ฯเปฯ “สณฺณาสมุทฺทยา
วิตกฺกสมุทฺทยเ”ติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเชน
วิตกฺกานํ อฺปฺปาโท วิจิตฺโต โหติ,
นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโตปิ วิตกฺกานํ
อฺปฺปาโท วิจิตฺโต โหติ. เอวํ วิตกฺกานํ
อฺปฺปาโท วิจิตฺโต โหติ.

กถิ วิตกฺกานํ อฺปฺปญฺจานํ วิจิตฺตํ
โหติ ? อนิจฺจโต มนสิกโรโต
ชยตฺตฺปญฺจานํ วิจิตฺตํ โหติ, ทฺกฺขโต
มนสิกโรโต ภยตฺตฺปญฺจานํ วิจิตฺตํ โหติ,
อนตฺตโต มนสิกโรโต สุนฺณตฺตฺปญฺจานํ
วิจิตฺตํ โหติ. เอวํ วิตกฺกานํ อฺปฺปญฺจานํ
วิจิตฺตํ โหติ.

อย่างนี้. สัญญาย่อมนปรากฏเกิดขึ้น,
ย่อมนปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อมนปรากฏ
ถึงความดับไปอย่างนี้.

วิตกย่อมนปรากฏเกิดขึ้น, ย่อม
ปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อมปรากฏถึงความ
ดับไปอย่างไร? ความเกิดขึ้นแห่งวิตก
ย่อมนปรากฏอย่างไร? ความเกิดขึ้นแห่ง
วิตก ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะ
ปัจจัยเกิด คือ “เพราะอวิชาเกิด วิตก
จึงเกิด” ฯลฯ “เพราะตณหาเกิด วิตก
จึงเกิด” ฯลฯ “เพราะกรรมเกิด วิตก
จึงเกิด, ความเกิดขึ้นแห่งวิตก ย่อม
ปรากฏด้วยอรรถว่า ปัจจัยเกิด คือ
“เพราะสัญญาเกิด วิตกจึงเกิด”, แม้เมื่อ
พิจารณาเห็นลักษณะแห่งความบังเกิด
ความเกิดขึ้นแห่งวิตก ก็ย่อมนปรากฏ.
ความเกิดขึ้นแห่งวิตกย่อมนปรากฏอย่าง
นี้.

ความปรากฏแห่งวิตก ย่อมปรากฏ
อย่างไร? เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง
ความปรากฏโดยความสิ้นไป ย่อม
ปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์
ความปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
ย่อมนปรากฏ, เมื่อมนสิการโดยความเป็น
อนัตตา ความปรากฏโดยความเป็นของ

ปฏฺ. อานาปานสติ. ป-ท. ๓

กถา วิตกุกานัง อตฺตงฺคโม วิทิตโต
 โหติ ? “อวิชฺชานิโรธา วิตกุกนิโรโธ”ติ
 ปจฺจยนิโรธฺภูเจเน วิตกุกานัง อตฺตงฺคโม
 วิทิตโต โหติ, “ตณฺหณานิโรธา วิตกุก-
 นิโรโธ”ติ ฯเปฯ “กมฺมณิโรธา วิตกุก-
 นิโรโธ”ติ ฯเปฯ “สญฺญานิโรธา
 วิตกุกนิโรโธ”ติ ปจฺจยนิโรธฺภูเจเน
 วิตกุกานัง อตฺตงฺคโม วิทิตโต โหติ,
 วิปริณามลกฺขณํ ปสฺสโตปิ วิตกุกานัง
 อตฺตงฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ วิตกุกานัง
 อตฺตงฺคโม วิทิตโต โหติ. เอวํ วิทิตตา
 วิตกุกา อปฺปชฺชนฺตติ, วิทิตตา อปฺปญฺจนฺตติ,
 วิทิตตา อพฺภตฺตํ คจฺจนฺตติ.

๑๖๘. ทีฆํ อสฺสสาสปสฺสสาสวเสน
 จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกุเขปํ ปชานนฺโต
 อีนุทฺริยานิ สโมธาเนติ, โคจรญฺจ
 ปชานาติ, สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ
 ฯเปฯ มคฺคํ สโมธาเนติ, ธมฺเม
 สโมธาเนติ, โคจรญฺจ ปชานาติ,
 สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌติ.

ว่างเปล่า ย่อมปรากฏ. ความปรากฏแห่ง
 วิตก ย่อมปรากฏอย่างนี้.

ความดับไปแห่งวิตก ย่อมปรากฏ
 อย่างไร ? ความดับไปแห่งวิตก ย่อม
 ปรากฏ ด้วยอรรถว่า เพราะปัจจัยดับ คือ
 “เพราะอวิชชาดับ วิตกจึงดับ”, ฯลฯ
 “เพราะตณฺหาดับ วิตกจึงดับ”, ฯลฯ
 “เพราะกรรมดับ วิตกจึงดับ”, ความ
 ดับไปแห่งวิตก ย่อมปรากฏ ด้วยอรรถว่า
 ปัจจัยดับคือ “เพราะสญฺญาดับ วิตกจึง
 ดับ”, แม้เมื่อพิจารณาเห็นลักษณะ
 ความแปรปรวน ความดับไปแห่งวิตก
 ย่อมปรากฏ. ความดับไปแห่งวิตก
 ย่อมปรากฏอย่างนี้. วิตกย่อมปรากฏ
 เกิดขึ้น, ย่อมปรากฏเข้าไปตั้งอยู่, ย่อม
 ปรากฏถึงความดับไปอย่างนี้.

๑๖๘. โยคีนุคคฺครู้ความที่จิต มี
 อารมณฺ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยสามารถ
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกยาว
 ย่อมให้อินทรีย์ทั้งหลายประชุมลง, ย่อม
 รู้ชัดโคจร, และแทงตลอดสภาวะ คือ
 ความสงบ ฯลฯ ย่อมให้มรรคประชุมลง,
 ย่อมให้ธรรมทั้งหลายประชุมลง, ย่อมรู้ชัด
 โคจร, และแทงตลอดสภาวะ คือความ
 สงบ.

อินุทริยานิ สโมธานะตีติ กถั
 อินุทริยานิ สโมธานะตี ? อธิโมกฺขญฺเจน
 สทฺธิโนทฺริยํ สโมธานะตี, ปคฺคหญฺเจน
 วิริยโนทฺริยํ สโมธานะตี, อุปญฺจानญฺเจน
 สติโนทฺริยํ สโมธานะตี, อวิกฺเขปญฺเจน
 สมาริโนทฺริยํ สโมธานะตี, ทสฺสสนญฺเจน
 ปญฺญินโนทฺริยํ สโมธานะตี. อยํ ปุคฺคโล
 อิมานิ อินุทฺริยานิ อิมสฺมึ อารมฺมณ
 สโมธานะตี เตน วุจฺจติ "อินุทฺริยานิ
 สโมธานะตี"ติ.

โคจรญจ ปชานาตีติ ยํ ตสฺส
 อารมฺมณํ, ตํ ตสฺส โคจรํ. ยํ ตสฺส
 โคจรํ, ตํ ตสฺส อารมฺมณํ. **ปชานาตีติ**
 ปุคฺคโล ปชานนา ปญฺญา.

สมนฺติ อารมฺมณสฺส อุปญฺจานํ
 สมํ, จิตฺตสฺส อวิกฺเขโป สมํ, จิตฺตสฺส
 อธิญฺจานํ สมํ, จิตฺตสฺส โวทานํ สมํ.
 อตฺถเกตี อนวชฺชญฺโจะ นิกฺกิลฺลสฺสญฺโจะ^๑
 โวทานญฺโจะ ปรมญฺโจะ. **ปฏฺวิชฺฌตีติ**

คำว่า **ย่อมยังอินทริยทั้งหลาย**
ให้ประชุมลง ความว่า โยคือบุคคลย่อม
 ยังอินทริยทั้งหลาย ให้ประชุมลงอย่างไร ?
 ย่อมยังสัทธินทริยให้ประชุมลง ด้วย
 อรรถว่าน้อมใจเชื่อ, ยังวิริยอินทริยให้
 ประชุมลง ด้วยอรรถว่า ประคองไว้, ยัง
 สตินทริยให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าปราภว,
 ยังสมาธินทริยให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 ไม่ฟุ้งซ่าน, ยังปัญฺณอินทริยให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่าเห็น. บุคคลนี้ย่อมยังอินทริย
 เหล่านี้ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ย่อมยังอินทริย
 ทั้งหมดให้ประชุมลง".

คำว่า **ย่อมรู้ชัดโคจร** ความว่า
 สิ่งใดเป็นอารมณ์ของบุคคลนั้น, สิ่งนั้น
 ก็เป็นโคจรของเขา. สิ่งใดเป็นโคจรของเขา.
 สิ่งนั้นก็ป็นอารมณ์ของเขาด้วย. คำว่า
ย่อมรู้ชัด ได้แก่ บุคคล ความรู้ชัด คือ
 ปัญญา.

คำว่า **สงบ** ความว่า อารมณ์ปราภว
 เป็นความสงบ, จิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นความ
 สงบ, จิตตั้งมั่นเป็นความสงบ, จิตผ่องแผ้ว
 เป็นความสงบ. คำว่า **อรรถะ** ความว่า
 สภาวะไม่มีโทษ สภาวะไม่มีกิเลส สภาวะ

^๑ ฉ. นิกกุลสฺสญฺโจะ.

อารมฺมณฺสฺส อูปฺภฺจฺจานฺนุจํ ปฏฺวิชฺฌตฺติ,
 จิตฺตฺสฺส อวิกฺเขปฺภฺจํ ปฏฺวิชฺฌตฺติ,
 จิตฺตฺสฺส อธิภฺจฺจานฺนุจํ ปฏฺวิชฺฌตฺติ,
 จิตฺตฺสฺส โวทานฺนุจํ ปฏฺวิชฺฌตฺติ. เตน
 วุจฺจติ “สมตฺถณฺจ ปฏฺวิชฺฌตฺตี”ติ.

ผลานิ สโมธานตฺติ กถํ ผลานิ
 สโมธานตฺติ ? อสฺสทฺธิเย อกฺมฺปิยฺภฺจเณ
 สทฺธาพลํ สโมธานตฺติ, โกสขุเช
 อกฺมฺปิยฺภฺจเณ วิริยพลํ สโมธานตฺติ,
 ปมาเท อกฺมฺปิยฺภฺจเณ สติพลํ
 สโมธานตฺติ, อุตฺถจฺเจ อกฺมฺปิยฺภฺจเณ
 สมาริพลํ สโมธานตฺติ, อวิชฺชาย
 อกฺมฺปิยฺภฺจเณ ปณฺณพฺลํ สโมธานตฺติ.
 อยํ ปุคฺคโล อิมานิ ผลานิ อิมสฺมี
 อารมฺมณฺสฺส สโมธานตฺติ. เตน วุจฺจติ
 “ผลานิ สโมธานตฺตี”ติ. โคจฺรณฺจ
 ปชานาตฺตีติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถณฺจ ปฏฺวิชฺฌตฺตี”ติ.

ความผ่องแผ้ว สภาวะประเสริฐ. คำว่า
 ทางตลอด ความว่า ทางตลอดสภาวะ
 แห่งอารมณ์ปรากฏ, ทางตลอดสภาวะ
 แห่งจิตไม่ฟุ้งซ่าน, ทางตลอดสภาวะแห่ง
 จิตตั้งมั่น, ทางตลอดสภาวะแห่งจิต
 ผ่องแผ้ว. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “และทางตลอดสภาวะ คือความสงบ”.

คำว่า ย่อมให้ผลทั้งหลายประชุม
 ลง ความว่า ย่อมให้ผลทั้งหลายประชุม
 ลงอย่างไร ? โยคิบุคคลย่อมยังสัทธาผล
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว
 ไปในความไม่มีศรัทธา, ยังวิริยผลให้
 ประชุมลง ด้วยอรรถว่า ไม่หวั่นไหวไป
 ในความเกียจคร้าน. ยังสติผลให้ประชุม
 ลง ด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหวไปในความ
 ประมาท, ยังสมาธิผลให้ประชุมลงด้วย
 อรรถว่า ไม่หวั่นไหวไปในอุทฺธจฺจะ, ยัง
 ปัญญาผลให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 ไม่หวั่นไหวไปในวิชชา, บุคคลนี้ย่อมยัง
 ผลเหล่านี้ ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้.
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ย่อมยัง
 ผลทั้งหลายให้ประชุมลง”. ...และว่า
 ย่อมรู้ชัดโคจร ฯลฯ เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า “และทางตลอดสภาวะ
 คือความสงบ”.

โพชฌงฺเค สโมธานเตตีติ กถํ
 โพชฌงฺเค สโมธานเตติ ? อูปฏฺจานฺนุเจเน
 สติสฺมฺโพชฌงฺคํ สโมธานเตติ, ปวิจยฺนุเจเน
 ธมฺมวิจยสฺมฺโพชฌงฺคํ สโมธานเตติ,
 ปคฺคหฺนุเจเน วิริยสฺมฺโพชฌงฺคํ
 สโมธานเตติ, ผรณฺนุเจเน ปิตฺติสฺมฺโพชฌงฺคํ
 สโมธานเตติ, อุปสฺมฺนุเจเน ปสฺสทฺธิ-
 สฺมฺโพชฌงฺคํ สโมธานเตติ, อวิกฺเขปฺนุเจเน
 สฺมาธิสฺมฺโพชฌงฺคํ สโมธานเตติ, ปฏฺิสง-
 ขานฺนุเจเน อุกฺเขชาสฺมฺโพชฌงฺคํ
 สโมธานเตติ.

อຍံ ปุคฺคโล อิเม โพชฌงฺเค อิมฺสฺมี
 อารมฺมณฺเ สโมธานเตติ. เตน วุจฺจติ
 “โพชฌงฺเค สโมธานเตตี”ติ. โคจฺรณฺจ
 ปชานาตีตี ฯเปฯ เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถณฺจ ปฏฺิวิชฺฌตี”ติ.

มคฺคํ สโมธานเตตี กถํ มคฺคํ
 สโมธานเตติ ? ทสฺสฺนฺนุเจเน สฺมฺมาทิจฺฉิ
 สโมธานเตติ, อภินิโรปนฺนุเจเน สฺมฺมา-
 สงฺกပ္ปี สโมธานเตติ, ปริคฺคหฺนุเจเน

คำว่่า ย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลาย
 ให้ประชุมลง ความว่่า ย่อมยังโพชฌงค์
 ทั้งหลายให้ประชุมลงอย่างไร ? โยคิบุคคล
 ย่อมยังสติสฺมโพชฌงค์ให้ประชุมลง ด้วย
 อรรถว่่าปราภวฺ, ยังธรรมวิจยสฺมโพชฌงค์
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่่า เลือกเฟิ่น,
 ยังวิริยสฺมโพชฌงค์ให้ประชุมลง ด้วย
 อรรถว่่าประคองไว้ ยังปิตฺติสฺมโพชฌงค์
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่่า แผ่ชานไป,
 ยังปัสสทฺธิสฺมโพชฌงค์ให้ประชุมลง ด้วย
 อรรถว่่าสงบ, ยังสฺมาธิสฺมโพชฌงค์ ให้
 ประชุมลง ด้วยอรรถว่่า ไม่ฟุ้งชาน, ยัง
 อุกฺเขชาสฺมโพชฌงค์ ให้ประชุมลง ด้วย
 อรรถว่่าพิจารณา.

บุคคลนี้ ย่อมยังโพชฌงค์ทั้งหลายเหล่านี้
 ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้. เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่่า “ย่อมยังโพชฌงค์
 ทั้งหลาย ให้ประชุมลง”. ...และว่่า
 ย่อมรู้ชัดโคจฺร ฯลฯ เพราะเหตุนี้ ท่าน
 จึงกล่าวว่่า “และแทงตลอด สภาวะคือ
 ความสงบ”.

คำว่่า ย่อมยังมรรคให้ประชุมลง
 ความว่่า ย่อมยังมรรคให้ประชุมลง
 อย่่างไร ? ย่อมยังสฺมมาทิจฺฉิให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่่าเห็น, ยังสฺมมาสังกัปปะ

สมุมาวาจํ สโมธานติ, สมุฏจानฺนุเจน
 สมุมากมฺมุนฺตํ สโมธานติ, โวทานฺนุเจน
 สมุมาอาชีวํ สโมธานติ, ปคฺคหฺนุเจน
 สมุมาวายามํ สโมธานติ, อุปฺนุจानฺนุเจน
 สมุมาสตี สโมธานติ, อวิกฺเขปฺนุเจน
 สมุมาสมาธิ สโมธานติ. อยํ ปุคฺคโล
 อิมํ มคฺคํ อิมสฺมึ อารมฺมเณ
 สโมธานติ. เตน วุจฺจติ “มคฺคํ
 สโมธานตี”ติ. โคจรญจ ปชานาตีติ
 ฯเพฯ เตน วุจฺจติ “สมตฺถญจ
 ปฏิวิชฺฌตี”ติ.

ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าดำริ, ยัง
 สมุมาวาจาให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 กำหนดถือเอา, ยังสมุมากัมมันตะ ให้
 ประชุมลง ด้วยอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน ยัง
 สมุมาอาชีวะให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 ผ่องแผ้ว, ยังสมุมาวายามะให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่าประคองไว้, ยังสมุมาสตี
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าปรากฏ, ยัง
 สมุมาสมาธิ ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 ไม่ฟุ้งซ่าน. บุคคลนี้ย่อมยังมรรคนี้ ให้
 ประชุมลงในอารมณ์นี้. เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า “ย่อมยังมรรคให้ประชุม
 ลง”. และว่าย่อมรู้ชัดโคจร ฯลฯ เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “และแทงตลอด
 สภาวะ คือความสงบ”.

ธมฺเม สโมธานตีติ กถํ
 ธมฺเม สโมธานติ ? อาธิปเตยฺยญฺเจน
 อินฺทริยานิ สโมธานติ, อกมฺปิยญฺเจน
 พลาณี สโมธานติ, นิยฺยานญฺเจน
 โพิชฺฌนฺคํ สโมธานติ, เหตุญฺเจน^๑
 มคฺคํ สโมธานติ, อุปฺนุจานฺนุเจน
 สตีปฺนุจานํ สโมธานติ, ปทหฺนุเจน
 สมฺมปฺปธานํ สโมธานติ, อิชฺฌนญฺเจน
 อิทฺธิปาท์ สโมธานติ, ตถญฺเจน

คำว่า ย่อมยังธรรมทั้งหลายให้
 ประชุมลง ความว่า ย่อมยังธรรมทั้งหลาย
 ให้ประชุมลงอย่างไร ? ย่อมยังอินทรีย์
 ทั้งหลาย ให้ประชุมลงด้วยอรรถว่าเป็น
 ใหญ่, ยังผละทั้งหลายให้ประชุมลงด้วย
 อรรถว่าไม่หวั่นไหว, ยังโพชฌงค์ทั้งหลาย
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า เป็นธรรม
 เครื่องนำออก, ยังมรรคให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุ, ยังสติปัญญา

^๑ น. เหตุญฺเจน.

สจฺจํ สโมธานเนติ,

อวิกฺเขปญฺเฐน สมถํ สโมธานเนติ,
 อนุปฺสฺสนญฺเฐน วิปฺสฺสนํ สโมธานเนติ,
 เอกฺรสมฺมญฺเฐน สมถวิปฺสฺสนํ สโมธานเนติ,
 อนตฺตวตฺตนญฺเฐน ยฺคนทฺธํ สโมธานเนติ,
 สํวรญฺเฐน สึลฺวิสุทฺธิํ สโมธานเนติ,
 อวิกฺเขปญฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิํ สโมธานเนติ,
 ทสฺสนญฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิํ สโมธานเนติ,
 มุตฺตญฺเฐน^๑ วิโมกฺขํ สโมธานเนติ,
 ปฏฺวิเวธญฺเฐน วิชฺชุํ สโมธานเนติ,
 ปริจฺจาคญฺเฐน วิมุตฺตีํ สโมธานเนติ,
 สมุจฺเฉทญฺเฐน ขเย ฅานํ สโมธานเนติ,
 ปฏฺวิปฺปสฺสญฺเฐน^๒ อนุปฺปาเท ฅานํ
 สโมธานเนติ, ฅนทํ มุลฺญฺเฐน สโมธานเนติ,
 มนสิการํ สมุญฺจานญฺเฐน สโมธานเนติ,
 ผสฺสํ สโมธานญฺเฐน สโมธานเนติ, เวทนํ
 สโมสรณญฺเฐน สโมธานเนติ, สมาริ
 ปมุขญฺเฐน สโมธานเนติ, สตี อาริ-
 ปเตยฺยญฺเฐน สโมธานเนติ, สติสมุปฺชฅณฺณํ^๓

ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าปราภุ, ยัง
สัมปธาน ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
เริ่มตั้ง, ยังอิทธิบาท ให้ประชุมลง ด้วย
อรรถว่าให้สำเร็จ, ยังสัจจะให้ประชุมลง
ด้วยอรรถว่าถ่องแท้,

ยังสมถะให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าไม่
ฟุ้งซ่าน, ยังวิปัสสนาให้ประชุมลง ด้วย
อรรถว่าพิจารณาเห็น, ยังสมถะและ
วิปัสสนาให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่ามีกิจ
เป็นอันเดียวกัน, ยังธรรมเป็นคู่กัน ให้
ประชุมลง ด้วยอรรถว่าไม่ล่องเลยกัน,
ยังสึลวิสุทฺธิให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
สังวร, ยังจิตตวิสุทฺธิให้ประชุมลง ด้วย
อรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน, ยังทิฐิวินิสุทฺธิให้ประชุม
ลง ด้วยอรรถว่าเห็น, ยังวิโมกฺขให้ประชุม
ลง ด้วยอรรถว่าหลุดพ้น, ยังวิชาให้
ประชุมลง ด้วยอรรถว่าแทงตลอด, ยัง
วิมุตตีให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า สละรอบ,
ยังญาณในความสิ้นไปให้ประชุมลง ด้วย
อรรถว่าตัดขาด, ยังญาณในความไม่
เกิดขึ้นให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่าเห็น
เฉพาะ, ยังฉันทะให้ประชุมลง ด้วยอรรถ
ว่าเป็นมูลเหตุ, ยังมนสิการให้ประชุมลง

ปฏฺ. อานาปานสตฺ. ป-ท. ๔

^๑ ฉ. วิมุตตญฺเฐน.
^๒ ฉ. ปฏฺวิปฺปสฺสทฺธญฺเฐน. ^๓ ฉ. อธิ. ปญฺณ.

ตตฺตฺตรฏฺเฐน^๑ สโมธานะติ, วิมุตฺตี
 สารฏฺเฐน สโมธานะติ, อมโตคฺคํ
 นิพฺพานํ ปรีโยสฺสานฏฺเฐน สโมธานะติ.
 อยํ ปุคฺคโล อิมะ ฐมฺเม อิมสฺมึ
 อารมฺมเณ สโมธานะติ. เตเน วุจฺจติ
 “ฐมฺเม สโมธานะตี”ติ.

โคจรญจ . ปชานาตีติ ยํ ตสฺส
 อารมฺมณํ, ตํ ตสฺส โคจรํ. ยํ ตสฺส
 โคจรํ, ตํ ตสฺส อารมฺมณํ. ปชานาตีติ
 ปุคฺคโล ปชานนา ปญฺญา. สมนฺติ
 อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐาณํ สมนํ, จิตฺตสฺส
 อวิกฺเขโป สมนํ, จิตฺตสฺส อธิฏฺฐาณํ
 สมนํ, จิตฺตสฺส โวทานํ สมนํ.

อตุถิติ อนวชฺชฎฺฐโจะ นิภิกิเลสฎฺฐโจะ
 โวทานฎฺฐโจะ ปรมฎฺฐโจะ. ปฏิวิชฺฌตีติ

ด้วยอรรถว่า เป็นสมุฏฐาน, ยังผัสสะให้
 ประชุมลง ด้วยอรรถว่ารวมกัน, ยังเวทนา
 ให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า ประมวลมา,
 ยังสมาธิให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า เป็น
 ประธาน, ยังสติให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า
 เป็นใหญ่, ยังสติสัมปชัญญะให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่า เป็นธรรมที่ยิ่งกว่านั้น, ยัง
 วิมุตติให้ประชุมลง ด้วยอรรถว่า เป็นสาระ,
 ยังนิพพานอันหยั่งลงในอมตะให้ประชุมลง
 ด้วยอรรถว่า เป็นที่สุด. บุคคลนี้ย่อมยัง
 ธรรมเหล่านี้ ให้ประชุมลงในอารมณ์นี้.
 เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าววว่า “ย่อมยัง
 ธรรมทั้งหลายให้ประชุมลง”.

คำว่า **ย่อมรู้ชัดโคจร** ความว่า
 สิ่งใดเป็นอารมณ์ของบุคคลนั้น, สิ่งนั้น
 ก็เป็นโคจรของเขา. สิ่งใดเป็นโคจรของเขา,
 สิ่งนั้นก็ป็นอารมณ์ของเขาด้วย. คำว่า
ย่อมรู้ชัด ได้แก่ บุคคล ความรู้ชัด
 ปัญญา. คำว่า **สงบ** ความว่า อารมณ์
 ปราภว เป็นความสงบ, จิตไม่ฟุ้งซ่าน
 เป็นความสงบ, จิตตั้งมั่นเป็นความสงบ,
 จิตผ่องแผ้ว เป็นความสงบ.

คำว่า **สภาพ** ความว่า วิปัสสนาไม่มี
 โทษเป็นสภาพ มรรคไม่มีกิเลสเป็นสภาพ

^๑ ฉ. ตตฺตฺตรฏฺเฐน.

อารมมณสฺส อุปฺภจฺจานฺนํ ปฏฺวิชฺฌติ,
 จิตฺตสฺส อวิกฺเขปฺนํ ปฏฺวิชฺฌติ,
 จิตฺตสฺส อธิภฺจฺจานฺนํ ปฏฺวิชฺฌติ,
 จิตฺตสฺส โวทานฺนํ ปฏฺวิชฺฌติ,
 เตน วุจฺจติ "สมตฺตถฺยจ ปฏฺวิชฺฌติ"ติ.
 (๑)

๑๖๙. กถิ รสฺสํ อสฺสสนฺโต "รสฺสํ
 อสฺสสํ"ติ ปชานาติ, รสฺสํ ปสฺสสนฺโต
 "รสฺสํ ปสฺสสํ"ติ ปชานาติ ? รสฺสํ
 อสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสฺติ, รสฺสํ
 ปสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต ปสฺสสฺติ, รสฺสํ
 อสฺสํปสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสฺติปิ
 ปสฺสสฺติปิ. รสฺสํ อสฺสํปสฺสํ
 อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสฺโตปิ ปสฺสสฺโตปิ
 ฉนฺโท อุปฺปชฺชติ. ฉนฺทวเสน ตโต
 สุขุมตริ รสฺสํ อสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต
 อสฺสสฺติ, ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตริ
 รสฺสํ ปสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต ปสฺสสฺติ,
 ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตริ รสฺสํ
 อสฺสํปสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต อสฺสสฺติปิ
 ปสฺสสฺติปิ. ฉนฺทวเสน ตโต สุขุมตริ
 รสฺสํ อสฺสํปสฺสํ อิตฺตรสงฺขาเต
 อสฺสสฺโตปิ ปสฺสสฺโตปิ ปามุชฺชํ
 อุปฺปชฺชติ, ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตริ

ผลมีความผ่องแผ้วเป็นสภาพ นิพพาน
 มีความประเสริฐเป็นสภาพ. คำว่า
 แหงตลอด ความว่า แหงตลอดสภาพ
 ที่อารมณ์ปรากฏ, แหงตลอดสภาพที่จิต
 ไม่ฟุ้งซ่าน, แหงตลอดสภาพที่จิตตั้งมั่น,
 แหงตลอดสภาพที่จิตผ่องแผ้ว, เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "และแหงตลอด
 สภาวะ คือความสงบ".(๑)

๑๖๙. โยคีบุคคลเมื่อหายใจเข้าสั้น
 ก็รู้ชัดว่า "หายใจเข้าสั้น", เมื่อหายใจออก
 สั้น ก็รู้ชัดว่า "หายใจออกสั้น" อย่างไร ?
 โยคีบุคคลเมื่อหายใจเข้าสั้น ย่อมหายใจ
 เข้า ในกาลที่กล่าวว่ามีนิดหน่อย, เมื่อ
 หายใจออกสั้น ย่อมหายใจออก ในกาล
 ที่กล่าวว่ามีนิดหน่อย, เมื่อหายใจเข้าและ
 หายใจออกสั้น ย่อมหายใจเข้าบ้าง
 หายใจออกบ้าง ในกาลที่กล่าวว่ามีนิดหน่อย.
 ฉันทะย่อมเกิดแก่ผู้เมื่อหายใจเข้า และ
 หายใจออกสั้น หายใจเข้าบ้าง หายใจ
 ออกบ้าง ในกาลที่กล่าวว่ามีนิดหน่อย. เมื่อ
 หายใจเข้าสั้นละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจ
 ฉันทะ ย่อมหายใจเข้า ในกาลที่กล่าวว่ามี
 นิดหน่อย, เมื่อหายใจออกสั้นละเอียด
 กว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ ย่อมหายใจออก
 ในกาลที่กล่าวว่ามีนิดหน่อย, เมื่อหายใจ
 เข้าและหายใจออกสั้น ละเอียดกว่านั้น

ปญ. อานาปานสติ. ป-ท. ๕

รสฺสํ อสฺสาลํ อิตฺตฺรสงฺขาเต อสฺสสฺสตี,
 ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ
 ปสฺสาลํ อิตฺตฺรสงฺขาเต ปสฺสสฺสตี,
 ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ รสฺสํ
 อสฺสาลปสฺสาลํ อิตฺตฺรสงฺขาเต อสฺสสฺสตีปิ
 ปสฺสสฺสตีปิ. ปามุชฺชวเสน ตโต สุขุมตรํ
 รสฺสํ อสฺสาลปสฺสาลํ อิตฺตฺรสงฺขาเต
 อสฺสสฺสตีปิ ปสฺสสฺสตีปิ, รสฺสา อสฺสาล-
 ปสฺสาลสา จิตฺตํ วิวญฺญติ, อุกฺเขชา
 สณฺจติ. อิมฺหิ นวหากาเรหิ รสฺสา
 อสฺสาลปสฺสาลสา กาโย, อุกฺกุจฺจํ สติ,
 อญฺปสฺสนา ภาณํ. กาโย อุกฺกุจฺจํ,
 โน สติ, สติ อุกฺกุจฺจํ เจว สติ
 ๑. ตาย สติยา เตน ภาณฺเนน ตํ
 กายํ อญฺปสฺสตี, เตน วุจฺจติ “กาเย
 กายานุปสฺสนาสตีปุกฺกุจฺจนาภาวนา”ติ.

ด้วยอำนาจฉันทะ ย่อมหายใจเข้าบ้าง
 หายใจออกบ้าง ในกาลที่กล่าวว่
 นิดหน่อย. ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่
 โยคีบุคคลผู้หายใจเข้า และหายใจออกสั้น
 ละเอียดกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ
 หายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้าง ในกาลที่
 กล่าวว่ นิดหน่อย, เมื่อหายใจเข้าสั้น
 ละเอียดกว่านั้นด้วยอำนาจความปราโมทย์
 ย่อมหายใจเข้า ในกาลที่กล่าวว่ นิดหน่อย,
 เมื่อหายใจออกสั้น ละเอียดกว่านั้น ด้วย
 อำนาจความปราโมทย์ ย่อมหายใจออก
 ในกาลที่กล่าวว่ นิดหน่อย, เมื่อหายใจเข้า
 และหายใจออกสั้น ละเอียดกว่านั้น ด้วย
 อำนาจความปราโมทย์ ย่อมหายใจเข้า
 บ้าง หายใจออกบ้าง ในกาลที่กล่าวว่
 นิดหน่อย. จิตของโยคีบุคคล ผู้หายใจเข้า
 และหายใจออกสั้น ละเอียดกว่านั้น ด้วย
 อำนาจความปราโมทย์ หายใจเข้าบ้าง
 หายใจออกบ้าง ในกาลที่กล่าวว่ นิดหน่อย,
 ย่อมหลีกเลี่ยงออกจากลมหายใจเข้า และ
 หายใจออกสั้น, อุกฺเขชา ย่อมตั้งอยู่.
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกสั้น ด้วย
 อากาโร ๙ เหล่านี้ ชื่อว่ กาย, ความเข้าไป
 ตั้งไว้ ชื่อว่ สติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่
 ญาณ. กายเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ,
 สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติ

ด้วย. โยคีบุคคลพิจารณาเห็นกายนั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญานนั้น, เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ “สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย”.

อนุปัสสตีติ กถิ ตั กายิ
อนุปัสสตีติ ฯเปฯ เวนุตตี กายิ
อนุปัสสตีติ. ภาวนาติ จตฺตสฺสึ ภาวนา
ฯเปฯ อาเสวนญฺเจเน ภาวนา. รสฺสึ
อสุสสาสปฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺสึ เอกคฺคตฺติ
อวิกฺเขปปี ปชานโต วิทิตา เวทนา
อุปฺปชฺชุนฺติ ฯเปฯ รสฺสึ อสุสสาส-
ปฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺสึ เอกคฺคตฺติ
อวิกฺเขปปี ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ
สมิธาเนติ ฯเปฯ เตเน วุจฺจติ
“สมตฺถถญฺจ ปฏฺวิชฺฌตี”ติ. (๒)

คำว่า พิจารณาเห็น ถามว่า พิจารณาเห็นกายนั้นอย่างไร ฯลฯ พิจารณาเห็นกายนั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา ได้แก่ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคุ่น. เมื่อรู้ชัด ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วย อํานาจลมหายใจเข้าและลมหายใจออกสั้น เวทนาที่ปรากฏแล้วย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ โยคีบุคคลรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอํานาจลมหายใจเข้า และลมหายใจออกสั้น ย่อมยังอินทรีย์ ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ “และแทงตลอดสภาวะ คือความสงบ”. (๒)

๑๗๐. กถิ “สพฺพกายปฏฺิสํเวที อสุสสิสุสสามี”ติ สิกฺขตี, “สพฺพกาย- ปฏฺิสํเวที ปฺสฺสสิสุสสามี”ติ สิกฺขตี ? กายิเต เทว กายา นามกายโย จ รูปกายโย จ. กตโม นามกายโย ? เวทนา สญฺญา เจตนา ผสฺสึ

๑๗๐. โยคีบุคคลย่อมสำเหนียกว่า “จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวง หายใจเข้า”, ย่อมสำเหนียกว่า “จักเป็นผู้รู้แจ้งกองลม ทั้งปวง หายใจออก” อย่างไร ? คำว่า กาย ได้แก่กาย ๒ อย่าง คือนามกาย ๑ รูปกาย ๑ นามกายเป็นไฉน ? เวทนา

๑ น. เหว ตั.

มนสิกาโร นามนุจ นามกาโย จ, เย จ วุจฺจนฺติ จิตฺตสงฺขาร, อัย นามกาโย. กตโม รูปกาโย ? จตฺตารโ จ มหาภูตา จตฺนุนนุจ มหาภูตานันฺ อูปาทายรูปิ อสฺสาสเ จ ปสฺสาสเ จ นิमितฺตนุจ อุปนิพฺพชฺชา, เย จ วุจฺจนฺติ กายสงฺขาร, อัย รูปกาโย.

กถนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ ? ที่หฺม อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อูปภูจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ภาณนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. ที่หฺม ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อูปภูจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ภาณนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. รสฺสํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อูปภูจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ภาณนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. รสฺสํ ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อูปภูจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ภาณนฺเต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ.

สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ เป็นนามและเป็นนามกายด้วย และธรรมที่ท่านกล่าวว่าจิตสังขาร นี่เป็นนามกาย. รูปกายเป็นไหน ? มหาภูตรูป ๔ รูปที่อาศัย มหาภูตรูป ๔ ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก และนิमितที่เข้าไปผูกไว้ และที่ท่านกล่าวว่า กายสังขารนี้เป็นรูปกาย.

กายเหล่านั้น ย่อมปรากฏอย่างไร ? เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติ ย่อมตั้งมั่น, กายเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น, กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้าสั้น ... เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจออกสั้น สติย่อมตั้งมั่น, กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น.

อวชฺชโต เต กายา ปฏิวิตตา
 โหนติ, ปชานโต เต กายา ปฏิวิตตา
 โหนติ, ปสฺสโต เต กายา ปฏิวิตตา
 โหนติ, ปจฺจเวกฺขโต เต กายา
 ปฏิวิตตา โหนติ, จิตฺตํ อธิกฺขโต
 เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ, สทฺธาย
 อธิมฺจฺจโต เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ,
 วิริยํ ปคฺคณฺหโต เต กายา ปฏิวิตตา
 โหนติ, สตี อฺปฏฺจฺยาปยโต เต กายา
 ปฏิวิตตา โหนติ, จิตฺตํ สฺมาทฺหโต
 เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ, ปญฺณาย
 ปชานโต เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ,
 อภิญฺเษเยยุํ อภิชานโต เต กายา
 ปฏิวิตตา โหนติ, ปริญฺเษเยยุํ ปริชานโต
 เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ, ปหาตพฺพํ
 ปชฺหโต เต กายา ปฏิวิตตา
 โหนติ, ภาเวตพฺพํ ภาวยโต เต
 กายา ปฏิวิตตา โหนติ, สจฺจิกาทพฺพํ
 สจฺจิกโรโต เต กายา ปฏิวิตตา โหนติ,
 เอวฺนฺเต กายา ปฏิวิตตา โหนติ,
 สพฺพกายปฏฺิสฺสเวที อสฺสาสปสฺสาสา
 กาโย, อฺปฏฺจฺจํ สติ, อฺนุปสฺสนา
 ฌานํ. กาโย อฺปฏฺจฺจํ, โน สติ,
 สติ อฺปฏฺจฺจํ เจว สติ จ. ตาย
 สติยา เตน ฌาณน ตํ กายํ

เมื่อคำนึงถึง กายเหล่านั้น ย่อม
 ปราภฏ, เมื่อรู้ชัด... เมื่อเห็น... เมื่อ
 พิจารณา... เมื่ออธิษฐานจิต... เมื่อ
 ตัดสินใจด้วยศรัทธา... เมื่อประกอบความ-
 เพียร... เมื่อตั้งสติไว้มั่น... เมื่อตั้งจิตไว้มั่น
 ... เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา... เมื่อรู้ยิ่งธรรม
 ที่ควรรู้ยิ่ง... เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควร
 กำหนดรู้... เมื่อละธรรมที่ควรละ... เมื่อ
 เจริญธรรมที่ควรเจริญ... เมื่อทำให้แจ้ง
 ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง กายเหล่านั้นย่อม
 ปราภฏอย่างนี้. ความเป็นผู้รู้แจ้งกองลม
 ทั้งปวงหายใจเข้าและหายใจออก ชื่อว่า
 กาย, ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่าสติ, ความ
 พิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาณ. กายเป็นที่
 เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้าไป
 ตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติด้วย. โยคีบุคคล
 ย่อมพิจารณาเห็นกายนั้น ด้วยสตินั้น
 ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
 กล่าวว่ "สติปัฏฐานภาวนา คือการ
 พิจารณาเห็นกายในกาย".

อนุปสุสตี, เตน วุจฺจตี "กาเย
กายานุปสุสนาสตีปฏฺจนาภาวนา"ตี.

อนุปสุสตีตี กถิ ตํ กายิ
อนุปสุสตี ฯเปฯ เอวํ ตํ กายิ
อนุปสุสตี. ภาวนาตี จตฺตสฺส ภาวนา
ฯเปฯ อาเสวนญฺเจเน ภาวนา.

สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสสาส-
ปฺสฺสาสนา^๑ สํวรฺภูเจเน สึลฺลวิสุทฺธิ,
อวิภฺเขปฺภูเจเน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนญฺเจเน
ทิจฺฉิวิสุทฺธิ. โย ตตฺถ สํวรฺภูโจ, อยํ
อริสึลฺลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิภฺเขปฺภูโจ,
อยํ อริจิตฺตสิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนญฺโจ,
อยํ อริปญฺญาสิกฺขา. อีมา ติสฺส
สิกฺขาโย อวชฺชนฺโต สิกฺขตี, ชานนฺโต
สิกฺขตี, ปสฺสนนฺโต สิกฺขตี, ปจฺจเวกฺขนฺโต
สิกฺขตี, จิตฺตํ อริญฺจหนฺโต สิกฺขตี,
สทฺธาย อริมฺุจฺจนฺโต สิกฺขตี, วิริยํ
ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺขตี, สตี อฺุปฏฺจนาเปนฺโต
สิกฺขตี, จิตฺตํ สฺมาทหนฺโต สิกฺขตี,
ปญฺญาเย ปชานนฺโต สิกฺขตี,
อภินฺเวเยยํ อภิชานนฺโต สิกฺขตี,
ปริณฺเวเยยํ ปริชานนฺโต สิกฺขตี,

คำว่า พิจารณาเห็น ตามว่า ย่อม
พิจารณาเห็นกายนั้นอย่างไร ฯลฯ ย่อม
พิจารณาเห็นกายนั้นอย่างนี้. คำว่า
ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า
ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺน.

ความเป็นผู้รู้แจ้ง กองลมทั้งปวง
ชื่อว่า สึลฺลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวร
ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก, ชื่อว่า
จิตฺตวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน, ชื่อว่า
ทิจฺฉิวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าเห็น. สภาวสังวร
ในสึลฺลวิสุทฺธินั้นใด, นี้ชื่อว่า อริสึลฺลสิกฺขา.
สภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ในจิตฺตวิสุทฺธินั้นใด, นี้
ชื่อว่าอริจิตฺตสิกฺขา. สภาวะเห็นในทิจฺฉิวิสุทฺธิ
นั้นใด, นี้ชื่อว่า อริปญฺญาสิกฺขา. โยคิ-
บุคฺคผลเมื่อคํานึงถึงสิกฺขา ๓ ประการนี้
ศึกษาอยู่, รู้ยู่ศึกษา, เห็นยู่ศึกษา,
พิจารณาอยู่ศึกษา, ตั้งจิตมั่นอยู่ศึกษา,
ตัดสินใจด้วยศรัทธาศึกษา, ประคอง
ความเพียรศึกษา, ดำรงสติไว้มั่นศึกษา,
ตั้งจิตมั่นศึกษา, รู้ชัดด้วยปัญญาศึกษา,
รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้อย่างศึกษา, กำหนดรู้ธรรม

^๑ ก. อสฺสสาสปฺสฺสาสนา.

ปหัตตพัพพิ ปชหนุโต สิกฺขติ, ภาเวตพัพพิ
ภาเวนุโต สิกฺขติ, สจฺจิกาทพัพพิ
สจฺจิกโรนุโต สิกฺขติ.

สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาส-
วเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ
ปชานโต วิทิตา เวทนา อูปฺพชฺชนฺติ
ฯเปฯ สพฺพกายปฏิสํเวที อสฺสาส-
ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานนุโต อินฺทฺริยานิ
สมิธานนฺติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ
“สมตฺถถนฺจ ปฏิวิชฺฌมตี”ติ. (๓)

๑๗๑. กถํ “ปสฺสมุภยํ กายสงฺขารํ
อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ปสฺสมุภยํ
กายสงฺขารํ ปสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ ?
กตโม กายสงฺขารโ ? ทีฆํ อสฺสาสา
กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏีพฺพธา
กายสงฺขารา, เต กายสงฺขารे
ปสฺสมุภานุโต นิโรเธนุโต วุปลเมนุโต
สิกฺขติ. ทีฆํ ปสฺสาสา กายิกา เอเต
ธมฺมา กายปฏีพฺพธา กายสงฺขารา, เต
กายสงฺขารे ปสฺสมุภานุโต นิโรเธนุโต
วุปลเมนุโต สิกฺขติ. รสฺสํ อสฺสาสา.
รสฺสํ ปสฺสาสา. สพฺพกายปฏิสํเวที

ทีควรกำหนดรู้ศึกษา, ละธรรมที่ควรละ
ศึกษา, เจริญธรรมที่ควรเจริญศึกษา,
ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งศึกษา.

เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว
ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
กองลมทั้งปวง หายใจเข้าและหายใจออก
เวทนาที่ปรากฏย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อรู้ชัด
ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
อำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวง
หายใจเข้าและหายใจออก ย่อมยังอินทรีย์
ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า “และแห่งตลอด สภาวะ
คือความสงบ”. (๓)

๑๗๑. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า
“จักระงับกายสังขารหายใจเข้า, ย่อม
ศึกษาว่า “จักระงับกายสังขารหายใจ
ออก” อย่างไร ? กายสังขารเป็นไหน ?
ลมหายใจเข้ายาวมีอยู่ในกาย ธรรม
เหล่านี้ เนื่องอาศัยกายเป็นกายสังขาร,
โยคีบุคคลระงับคือดับสงบ กายสังขาร
เหล่านั้นศึกษาอยู่. ลมหายใจออกยาวมี
อยู่ในกาย ธรรมเหล่านี้ เนื่องอาศัยกาย
เป็นกายสังขาร, โยคีบุคคลระงับ คือ
ดับสงบ กายสังขารเหล่านั้น ศึกษาอยู่.
ลมหายใจเข้าสั้น... ลมหายใจออกสั้น...

อสุสาสา. สพุพกายปฏิสัเวที ปสุสาสา
กายิกา เอเต ธมฺมา กายปฏิพทุธา
กายสงฺขารา, เต กายสงฺขารे ปสุสมุ-
ณนฺโต นิโรเธนฺโต รูปสมนฺโต สิกฺขติ.

ยถารูเปหิ กายสงฺขารेหิ ยา
กายสุส อานมฺมา วินมฺมา สนนมฺมา
ปณมฺมา อิญฺชนา ผนฺทนา จลนา
กมฺปนา,^๑ “ปสุสมุภยํ กายสงฺขารํ
อสุสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ปสุสมุภยํ
กายสงฺขารํ ปสุสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ.
ยถารูเปหิ กายสงฺขารेหิ ยา กายสุส
นอานมฺมา นวินมฺมา นสนนฺมฺมา
นปฺปณมฺมา อนิญฺชนา นผนฺทนา^๒
อจลนา อกมฺปนา, “สนฺตํ สุขุมํ
ปสุสมุภยํ กายสงฺขารํ อสุสสิสฺสามิ”ติ
สิกฺขติ, “ปสุสมุภยํ กายสงฺขารํ
ปสุสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ.

อิตติ กิร “ปสุสมุภยํ กายสงฺขารํ
อสุสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ปสุสมุภยํ

โยคิบุคคลุ รั้งจ้งกอลมท้งปวง หายใจเข้า
รั้งจ้งกอลมท้งปวง หายใจออกมีใน
กาย ธรรมเหล่านี้ เนื่องอาศัยกาย เป็น
กายสังขาร, โยคิบุคคลุ ระวังคือดับสงบ
กายสังขารเหล่านั้น ศึกษอยู่.

ความเอนไป ความเอียงไป ความ
หมุนไป ความนุ่มไป ความสะเทือน
ความหวั่น ความโยก ความไหวแห่งกาย
มีอยู่ เพราะกายสังขารเห็นปานใด,
โยคิบุคคลุศึกษาอยู่ว่า “จักระจับ
กายสังขารหายใจเข้า”, ศึกษาอยู่ว่า
“จักระจับกายสังขารหายใจออก”. ความ
ไม่เอนไป ความไม่เอียงไป ความไม่
หมุนไป ความไม่นุ่มไป ความไม่
สะเทือน ความไม่หวั่น ความไม่โยก
ความไม่ไหวแห่งกายมีอยู่ เพราะกาย-
สังขารเห็นปานใด, โยคิบุคคลุศึกษาอยู่
ว่า “จักระจับกายสังขารที่ละเอียด สุขุม
หายใจเข้า”, ศึกษาอยู่ว่า “จักระจับ
กายสังขารที่ละเอียด สุขุมหายใจออก”.

ฉิว่า เป็นอย่างนี้ โยคิบุคคลุจะ
ศึกษาอยู่ว่า “จักระจับกายสังขาร

^๑ ฉ. ปกมฺปนา.

^๒ ฉ. อผนฺทนา.

กายสงฺขารํ ปสฺสสึสฺสามิ”ติ ลิกฺขติ. เอวํ สนฺเต วาตฺตฺพลทฺธิยา จ ปภาวนา น โหติ; อสฺสาสฺปสฺสาसानญฺจ ปภาวนา น โหติ, อานาปานสฺสตียา จ ปภาวนา น โหติ, อานาปานสฺสตี-สมาธิสฺส จ ปภาวนา น โหติ, น จ นํ ตํ สมาปตฺตี ปณฺหิตา สฺมาปชฺชนฺตฺปิ วุญฺจหนฺตฺปิ.

อิตฺติ กิร “ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสึสฺสามิ”ติ ลิกฺขติ, “ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสสึสฺสามิ”ติ ลิกฺขติ. เอวํ สนฺเต วาตฺตฺพลทฺธิยา จ ปภาวนา โหติ, อสฺสาสฺปสฺสาसानญฺจ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสตียา จ ปภาวนา โหติ, อานาปานสฺสตีสมาธิสฺส จ ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สมาปตฺตี ปณฺหิตา สฺมาปชฺชนฺตฺปิ วุญฺจหนฺตฺปิ. ยถา กถํ วิวี เสยฺยถาปี กัเส อาโกฏีเต ปจฺมํ โอฟาริกา สทฺททา ปวตฺตฺนฺตฺติ, โอฟาริกานํ สทฺททานํ นิमितฺตํ สุกฺคหิตตฺตา สุมฺนสิกตตฺตา สฺฐปถาริตตฺตา นิรุทฺเธปี โอฟาริกเก สทฺทเท อถ ปจฺฉา สฺขุมกา สทฺททา ปวตฺตฺนฺตฺติ. สฺขุมกานํ สทฺททานํ นิमितฺตํ สุกฺคหิตตฺตา สุมฺนสิกตตฺตา สฺฐปถาริตตฺตา นิรุทฺเธปี สฺขุมเก สทฺทเท อถ ปจฺฉา สฺขุม-

หายใจเข้า”, จะศึกษาอยู่ว่า “จักระจับ กายสังขารหายใจออก”. เมื่อเป็นอย่างนี้ ความรู้แจ้งลมก็ไม่ปรากฏ, ลมหายใจเข้า และลมหายใจออกก็ไม่ปรากฏ, อานา-ปานสติก็ไม่เป็นไป, อานาปานสติสมาธิ ก็ไม่เป็นไป และบัณฑิตทั้งหลาย จะไม่ เข้าสมาบัตินั้นบ้าง จะไม่ออกจากสมาบัติ นั้นบ้าง.

ฉิว่า เป็นอย่างนี้ โยคีบุคคลจะ ศึกษาอยู่ว่า “จักระจับกายสังขาร หายใจเข้า” จะศึกษาอยู่ว่า “จักระจับ กายสังขารหายใจออก” เมื่อเป็นอย่างนี้ ความรู้แจ้งลมก็ปรากฏ ลมหายใจเข้า และลมหายใจออกก็เป็นไป อานาปานสติ ก็เป็นไป อานาปานสติสมาธิก็เป็นไป และบัณฑิตทั้งหลาย จะเข้าสมาบัติ นั้นบ้าง จะออกจากสมาบัตินั้นบ้าง. ข้อนั้นเหมือนอะไร เหมือนเมื่อบุคคลตี กังสดาล เสียงดังย่อมเป็นไปก่อน. นิमित แห่งเสียงดังย่อมเป็นไปเพราะบุคคลจำได้ นึกได้ ทรงจำไว้ได้ด้วยดี แม้เมื่อเสียงดัง ค่อยลง ต่อมาเสียงค่อย ก็ยอมเป็นไปใน ภายหลัง. นิमितแห่งเสียงค่อย ย่อมเป็นไป เพราะบุคคลจำได้ นึกได้ ทรงจำไว้ได้ด้วยดี แม้เมื่อเสียงค่อยหายไป ต่อมาภายหลัง จิตยอมเป็นไปได้ แม้เพราะมีอาการแห่ง

นิมิตตารมมณตตปิ^๑ จิตตํ ปวตตติ.
 เอวเมว ปจมี โอฟาริกา อสฺสาสปสฺสาสา
 ปวตตนฺติ, โอฟาริกานํ อสฺสาสปสฺสาसानํ
 นิมิตตํ สุกฺคหิตตฺตา สุมฺนสิกตตฺตา
 สุปฺธาวิตตฺตา นิรุทฺเธปี โอฟาริก
 อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา สุขุมกา
 อสฺสาสปสฺสาสา ปวตตนฺติ, สุขุมกานํ
 อสฺสาสปสฺสาसानํ นิมิตตํ สุกฺคหิตตฺตา
 สุมฺนสิกตตฺตา สุปฺธาวิตตฺตา นิรุทฺเธปี
 สุขุมเก อสฺสาสปสฺสาเส อถ ปจฺฉา
 สุขุมกานํ^๒ อสฺสาสปสฺสาसानํ นิมิตตาร-
 มมณตตปิ จิตตํ น วิกุเขปํ คจฺฉติ.
 เอวํ สนฺเต วาตฺตฺพลทฺธิยา จ ปภาวนา
 โหติ, อสฺสาสปสฺสาसानญจ ปภาวนา
 โหติ, อานาปานสฺสติยา จ ปภาวนา
 โหติ, อานาปานสฺสติสมาธิสฺส จ
 ปภาวนา โหติ, ตญฺจ นํ สฺมาปตฺตี
 ปณฺทิตา สฺมาปชฺชนฺติปี วุญฺจหนฺติปี.

เสียงค่อยเป็นอารมณ์. ข้อนี้ แม้ฉันใด
 ข้ออุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน ลมหายใจเข้า
 และลมหายใจออกที่หยาบ ย่อมเป็น
 ไปก่อน, นิมิตแห่งลมหายใจเข้า และ
 ลมหายใจออกที่หยาบ ย่อมเป็นไปเพราะ
 บุคคลจำได้ นึกได้ ทรงจำไว้ได้ด้วยดี
 แม้เมื่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออก
 ที่หยาบเบาลง ต่อมาภายหลังลมหายใจ
 เข้า และลมหายใจออกที่ละเอียด ย่อม
 เป็นไปได้ นิมิตแห่งลมหายใจเข้า และ
 ลมหายใจออกที่ละเอียด เป็นไปเพราะ
 บุคคลจำได้ นึกได้ ทรงจำไว้ได้ด้วยดี
 แม้เมื่อลมหายใจเข้า และลมหายใจออก
 เบาลงอีก ต่อมาภายหลัง จิตแม้มีนิมิต
 แห่งลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ที่
 ละเอียดเป็นอารมณ์ ย่อมไม่ถึงความ
 ฟุ้งซ่าน. เมื่อเป็นอย่างนี้ ความรู้แจ้งลม
 ก็ปรากฏ, ลมหายใจเข้าและลมหายใจ
 ออก ก็เกิดขึ้น, อานาปานสติก็เป็นไป,
 อานาปานสติสมาธิก็เป็นไป, และบัณฑิต
 ทั้งหลาย ย่อมเข้าสมาบัตินั้นบ้าง ย่อม
 ออกจากสมาบัตินั้นบ้าง.

^๑ ฉ. สุขุมสทฺทนิมิตตารมมณตตปิ.

^๒ ฉ. สุขุมกอสฺสาสปสฺสาसानํ.

ปัสสุมภยํ กายสงฺขารํ อสฺสาส-
ปสฺสาสา กายโย, อุปฺภูจฺจํ สติ,
อนุปสฺสนา ฅาณํ. กายโย อุปฺภูจฺจํ,
โน สติ, สติ อุปฺภูจฺจํ^๑ เจว สติ
จ. ตาย สติยา เตน ฅาณน ตํ
กายํ อนุปสฺสตี, เตน วุจฺจตี “กายเย
กายานุปสฺสนาสติปฺภูจฺจานภาวนา”ติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ กายํ
อนุปสฺสตี ๗เปฯ เวนฺนตํ กายํ
อนุปสฺสตี. ภาวนาติ จตฺตสฺสเณ ภาวนา
๗เปฯ อาเสวนนฺนุเจน ภาวนา. ปัสสุมภยํ
กายสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฺนุเจน
สีลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฺนุเจน จิตฺตวิสุทฺธิ,
ทสฺสนนฺนุเจน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ. โย ตตฺถ
สํวรฺนุจฺเจ, อຍํ อธิสีลสิกฺขา. โย ตตฺถ
อวิกฺเขปฺนุจฺเจ, อຍํ อธิจิตฺตสิกฺขา. โย
ตตฺถ ทสฺสนนฺนุจฺเจ, อຍํ อธิปญฺญาสิกฺขา.
อิมာ ติสฺสเณ สิกฺขาโย อาวชฺชนฺนุโต
สิกฺขาติ ๗เปฯ สจฺฉิกาทพฺพํ สจฺฉิกโรนฺนุโต
สิกฺขาติ, ปัสสุมภยํ กายสงฺขารํ
อสฺสาสปสฺสาสวเสณ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ

ความที่โยคีบุคคล ระวังกายสังขาร
หายใจเข้า และหายใจออก ชื่อว่า กาย,
ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่า สติ; ความ
พิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาณ. กายเป็นที่
เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้า
ไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติด้วย. โยคีบุคคล
ย่อมพิจารณาเห็นกายนั้น ด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “สติปฏฺฐานภาวนา คือการ
พิจารณาเห็นกายในกาย”.

คำว่า ย่อมพิจารณาเห็น ตามว่า
ย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นอย่างไร? ๗ลฯ
ย่อมพิจารณาเห็นกายนั้นอย่างนี้. คำว่า
ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ๗ลฯ ชื่อว่า
ภาวนาด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน. เมื่อระวัง
กายสังขาร ชื่อว่าสีลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่า
สังวรลมหายใจเข้าและลมหายใจออก,
ชื่อว่าจิตตวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน,
ชื่อว่าทิฐิวินุทฺธิ ด้วยอรรถว่าเห็น. สภาว-
สังวรในสีลวิสุทฺธินั้นใด. นี้ชื่อว่า อธิสีล-
สิกฺขา. สภาวะไม่ฟุ้งซ่านในจิตตวิสุทฺธินั้น
ใด, นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกฺขา. สภาวะเห็นใน
ทิฐิวินุทฺธินั้นใด. นี้ชื่อว่า อธิปญฺญาสิกฺขา.
โยคีบุคคล เมื่อคํานึงถึงสิกฺขา ๓ ประการ

^๑ ฉ. อุปฺภูจฺจานญฺเจว.

อวิกุเขปี่ ปชานโต วิทิตา เวทนา
 อูปุชชุนฺติ ฯเปฯ ปสฺสมุภยํ กายสงฺขารํ
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกุเขปี่ ปชานนฺโต อินฺทริยานิ
 สโมธานติ ฯเปฯ เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๔)

อฏฺฐ อนุปสฺสเน^๑ ฅานานิ,
 อฏฺฐ ๑ อูปุชฺชานานุสฺสตีโย, จตฺตาริ
 สุตฺตนฺตีกวตฺถุนิ กาเย กายานุปสฺสนาย.

ภาณวาโร.

นี้ศึกษา ฯลฯ ทำให้แจ้ง ซึ่งธรรมที่ควรทำ
 ให้แจ้งศึกษา, เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์
 เดียว ไม่ฟังชานด้วยอำนาจความเป็นผู้
 ระวังกายสังขาร หายใจเข้าและหายใจ
 ออก เวทนาที่ปรากฏแล้วย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ
 เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟังชาน
 ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระวังกายสังขาร
 หายใจเข้าและหายใจออก ย่อมยังอินทรีย์
 ทั้งหลายให้ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่ “และแห่งตลอดสภาวะ
 คือความสงบ”. (๔)

อนุปัสสนาญาณ (ญาณในการ
 พิจารณาเห็น) ๘ อูปุชฺชานานุสฺสติ (อนุสติ
 ที่ปรากฏ) ๘ และสูตรตันตีกวตฺถุ (กฺวตฺถุ
 อันมีมาในพระสูตร) ๔ ในการพิจารณา
 เห็นกายในกาย.

ภาณวาร จบ.

^๑ ฉ. อนุปัสสนาญาณานิ.

พุทธยจตุกกนิทเทศ

๑๗๒. กถิ "ปีติปฏิสังเวทึ อสุสสิส-
สามึ"ติ สิทธิขติ, "ปีติปฏิสังเวทึ ปสุสสิส-
สามึ"ติ สิทธิขติ ? กตมา ปีติ ? ทึสมิ
อสุสสาสวเสน จิตตสุส เอกคคตติ
อวิกุเขปึ ปชานโต ออุปชชติ ปีติ
ปามุชชึ, ยา ปีติ ปามุชชึ อามิทนา
ปมิทนา หาโส ปหาโส วิตติ โหทคยึ
อตุตมมตา จิตตสุส. ทึสมิ ปสุสสาสวเสน
จิตตสุส เอกคคตติ อวิกุเขปึ ปชานโต
ออุปชชติ ปีติ ปามุชชึ ฯเปฯ รสุสสิ
อสุสสาสวเสน... รสุสสิ ปสุสสาสวเสน...
สพพกายปฏิสังเวทึ อสุสสาสวเสน...
สพพกายปฏิสังเวทึ ปสุสสาสวเสน...
ปสุสมุภยึ กายสงฺขารึ อสุสสาสวเสน...
ปสุสมุภยึ กายสงฺขารึ ปสุสสาสวเสน
จิตตสุส เอกคคตติ อวิกุเขปึ ปชานโต
ออุปชชติ ปีติ ปามุชชึ. ยา ปีติ
ปามุชชึ อามิทนา ปมิทนา หาโส
ปหาโส วิตติ โหทคยึ อตุตมมตา
จิตตสุส, อยึ ปีติ.

นิตเทศแห่งจตุกกะที่ ๒

๑๗๒. โยคึบุคคล ย่อมคึศึกษาว่า
"จักฺรู้แจ้งปีติหายใจเข้า", ย่อมคึศึกษาว่า
"จักฺรู้แจ้งปีติหายใจออก" อย่างไร ?
ปีติเป็นไฉน ? เมื่อรู้ชัดความที่จิตมี
อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ
ลมหายใจเข้ายาวปีติคึความปราโมทย์
ย่อมเกิดขึ้น, ปีติคึความปราโมทย์
ความเบิกบาน ความบันเทิง ความหรรษา
ความรื่นเริงแห่งจิต ความปลื้มใจ ความ
ฟูใจ ความมีใจเป็นของตน. เมื่อรู้ชัด
ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
อำนาจลมหายใจออกยาว ปีติปราโมทย์
ย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อรู้ชัดความที่จิตมี
อารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ
ลมหายใจเข้าสั้น... ด้วยอำนาจลมหายใจ
ออกสั้น... ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
กลมทั้งปวง หายใจเข้า... ด้วยอำนาจ
ความเป็นผู้รู้แจ้งกลมทั้งปวง หายใจ
ออก... ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับ
กายสังขารหายใจเข้า, เมื่อรู้ชัดความที่จิต
มีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ
ความเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจออก
ปีติปราโมทย์ ย่อมเกิดขึ้น. ปีติปราโมทย์
คึความเบิกบาน ความบันเทิง ความ
หรรษา ความรื่นเริงแห่งจิต ความปลื้มใจ

กถิ สภา ปิตติ ปฏิวิทิตา โหติ ?
 ทีฆิ อสฺสสาสปฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส
 เอกคฺคตฺ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ
 อฺปฺภูจิตฺตา โหติ, ตาย สติยา เตน
 ณาณน สภา ปิตติ ปฏิวิทิตา โหติ.
 ทีฆิ ปฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อฺปฺภูจิตฺตา
 โหติ, ตาย สติยา เตน ณาณน
 สภา ปิตติ ปฏิวิทิตา โหติ. รสฺสํ
 อสฺสสาสวเสน ฯเปฯ รสฺสํ ปฺสฺสาสวเสน...
 สพฺพกายปฺปฏิสํเวที อสฺสสาสวเสน...
 สพฺพกายปฺปฏิสํเวที ปฺสฺสาสวเสน...
 ปสฺสมุภยํ กายสงฺขารํ อสฺสสาสวเสน...
 ปสฺสมุภยํ กายสงฺขารํ ปสฺสาสวเสน
 จิตฺตสฺส เอกคฺคตฺ อวิกฺเขปํ ปชานโต
 สติ อฺปฺภูจิตฺตา โหติ. ตาย สติยา
 เตน ณาณน สภา ปิตติ ปฏิวิทิตา โหติ.

อวชฺชโต สภา ปิตติ ปฏิวิทิตา โหติ,
 ชานโต... ปสฺสโต... ปจฺจเวกฺขโต... จิตฺตํ
 อธิภฺจฺหโต... สทฺธาย อธิมุจฺจโต... วัริยํ
 ปคฺคณฺหโต... สตี อฺปฺภูจฺาปยโต...

ความพอใจ ความมีใจเป็นของตน, นี้คือ
 ปิตติ.

ปิตินั้นย่อมปรากฏอย่างไร ? เมื่อ
 รู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
 ด้วยอำนาจ ลมหายใจเข้าและลมหายใจ
 ออกยาว สติย่อมตั้งมั่น, ปิตินั้นย่อม
 ปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น. เมื่อ
 รู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
 ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อม
 ตั้งมั่น, ปิตินั้นย่อมปรากฏ ด้วยสตินั้น
 ด้วยญาณนั้น. ด้วยอำนาจลมหายใจเข้าสั้น
 ฯลฯ ... ด้วยอำนาจลมหายใจออกสั้น ...
 ด้วยอำนาจ ความเป็นผู้รู้แจ้งกองลม
 ทั้งปวง หายใจเข้า... ด้วยอำนาจความ
 เป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวง หายใจออก...
 ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจเข้า, เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์
 เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็น
 ผู้ระงับกายสังขารหายใจออก สติย่อม
 ตั้งมั่น, ปิตินั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น
 ด้วยญาณนั้น.

เมื่อค้ำึงถึง ปิตินั้นย่อมปรากฏ. เมื่อรู้
 ...เมื่อเห็น ...เมื่อพิจารณา ...เมื่อ
 อธิษฐานจิต ...เมื่อตัดสิ้นใจด้วยศรัทธา
 ...เมื่อระคองความเพียร ...เมื่อเข้าไป

จิตต์ สมหาทโต... ปณฺณาย ปชานโต
... อภินฺนุญฺญ อภิชานโต... ปริณฺนุญฺญ
ปรีชานโต... ปหาตพฺพํ ปชหโต...
ภาเวตพฺพํ ภาวยโต... สจฺฉิกาตพฺพํ
สจฺฉิกโรโต สา ปีติ ปฏฺวิทิตา โหติ.
เอวํ สา ปีติ ปฏฺวิทิตา โหติ.

ตั้งสติไว้ ...เมื่อตั้งจิตไว้มั่น ...เมื่อรู้ชัด
ด้วยปัญญา ...เมื่อรู้ยิ่งซึ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง
...เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ...
เมื่อละธรรมที่ควรละ ...เมื่อเจริญธรรม
ที่ควรเจริญ ...เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่
ควรทำให้แจ้ง ปีตินั้น ย่อมปรากฏ ปีติ
นั้น ย่อมปรากฏอย่างนี้.

ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน
เวทนา, อุပ္ปญฺจันํ สติ, อนุปสฺสนา
ณานํ. เวทนา อุပ္ปญฺจันํ, โน สติ,
สติ อุပ္ปญฺจันํ เจว สติ จ. ตาย
สตฺติยา เตน ภาณน ตํ เวทณํ
อนุปสฺสตี, เตน วุจฺจตี "เวทนาสุ
เวทนานุปสฺสนาสตีปญฺจันภาวนา"^๑ติ.

ชื่อว่า เวทนา ด้วยอำนาจความ
เป็นผู้รู้แจ้งปีติ หายใจเข้าและหายใจ
ออก, ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่า สติ, ความ
พิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาณ. เวทนาเป็นที่
เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้า
ไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติด้วย. โยคีบุคคล
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนานั้น ด้วยสติ
ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า "สติปฏิฐานภาวนา คือการ
พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย".

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ เวทณํ
อนุปสฺสตี, อนิจฺจโต อนุปสฺสตี ฯเปฯ
เอวณฺตํ เวทณํ อนุปสฺสตี. ภาวนาติ
จตฺสฺสโต ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนญฺเจน
ภาวนา. ปีติปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ
สํวรฺรญฺเจน สึลวิสุทฺธิ ฯเปฯ ปีติปฏิสํเวที

คำว่า ย่อมพิจารณาเห็น ถ้ามว่า
พิจารณาเห็นเวทนานั้นอย่างไร, พิจารณา
เห็นโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ พิจารณาเห็น
เวทนานั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา ได้แก่
ภาวนา ๔ ฯลฯ - ชื่อว่า ภาวนา ด้วย
อรรถว่าเสพจนคฺัน. ความเป็นผู้รู้แจ้งปีติ

ปฏ. อานาปานสต. ป-ท. ๕

^๑ ม. อี... ภาวนาติ, เอวมุปริปี.

อสุสาสปสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคัคคั
อวิกุเขปปี ปชานโต ฯเปฯ ปชานนุโต
อินุทริยานิ สโมธานะติ, เตน วุจฺจติ
“สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๑)

ชื่อว่า สิววิสุทธิ ด้วยอรรถว่า สังวรลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งปีติ หายใจเข้าและหายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัด ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “และแทงตลอดสภาวะ คือความสงบ”. (๑)

๑๗๓. กถิ์ “สุขปฏิสัเวที อสุสสิสุ-
สามิ”ติ สิภฺขติ, “สุขปฏิสัเวที ปสุสสิสุ-
สามิ”ติ สิภฺขติ ? สุขนฺติ เทว สุขานิ :
กายิกญฺจ สุขั, เจตสิกญฺจ สุขั. กตมั
กายิกั สุขั ? ยั กายิกั สาดั กายิกั
สุขั กายสมฺผลสุสขั สาดั สุขั เวทยิตั
กายสมฺผลสุสขา สาดตา สุขขา เวทนา,
อิทัง กายิกั สุขั. กตมั เจตสิกั
สุขั ? ยั เจตสิกั สาดั เจตสิกั สุขั
เจตฺตสมฺผลสุสขั สาดั สุขั เวทยิตั
เจตฺตสมฺผลสุสขา สาดตา สุขขา เวทนา,
อิทัง เจตสิกั สุขั.

๑๗๓. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า “จักรู้แจ้งสุขหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักรู้แจ้งสุขหายใจออก” อย่างไร? คำว่า สุข ได้แก่ สุข ๒ อย่าง คือ กายิกสุข ๑ เจตสิกสุข ๑. กายิกสุข เป็นไฉน? ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข อันเป็นความสำราญ เกิดแต่กายสัมผัส สุขเวทนา อันเป็นความสำราญเกิดแต่กายสัมผัส, นี้เป็นกายิกสุข. เจตสิกสุขเป็นไฉน? ความสำราญทางจิต ความสุขทางจิต ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข อันเป็นความสำราญเกิดแต่จิตสัมผัส สุขเวทนาอันเป็นความสำราญเกิดแต่จิตสัมผัส, นี้เป็นเจตสิกสุข.

กถิ์ เต สุขขา ปฏิวิทิตา โหนติ ?
ทีฆั อสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคัคคั

สุขเหล่านั้น ย่อมปรากฏอย่างไร?
เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่

อวิกุเขปี่ ปชานโต สติ อุปุจिता โหติ,
 ตาย สติยา เตน ภาณน เต สุขา
 ปฏิวิตตา โหนติ. ทีฆิ ปัสสาสวเสน
 จิตตสุส เอกคคตฺ อวิกุเขปี่ ปชานโต
 สติ อุปุจिता โหติ, ตาย สติยา
 เตน ภาณน เต สุขา ปฏิวิตตา
 โหนติ ฯเปฯ สจฺจิกาทพฺพิ สจฺจิกโรโต
 เต สุขา ปฏิวิตตา โหนติ. เอวนฺเต
 สุขา ปฏิวิตตา โหนติ. สุขปฏิสฺสเวที
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน เวทนา, อฺปฺปจฺฉานํ
 สติ, อฺนุสฺสนา ภาณํ. เวทนา
 อฺปฺปจฺฉานํ, โน สติ, สติ อฺปฺปจฺฉานํ
 เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน
 ภาณน ตํ เวทนี อฺนุสฺสตี, เตน
 วุจฺจตี "เวทนาสุ เวทนาอนุสฺสนา-
 สติปฺปจฺฉานภาวนา"ตี.

อนุสฺสตีตี กถิ ตํ เวทนี
 อฺนุสฺสตี, อนิจฺจโต อฺนุสฺสตี ฯเปฯ
 เอวนฺตํ เวทนี อฺนุสฺสตี. ภาวนาตี
 จตฺสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฺนุเจน
 ภาวนา. สุขปฏิสฺสเวที อสฺสาสปสฺสาสานํ
 สํวรฺนุเจน สิลฺวิสุทฺธิ ฯเปฯ สุขปฏิสฺสเวที
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตตสุส เอกคคตฺ
 อวิกุเขปี่ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต

ฟุงชาน ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว
 สติย่อมนั่งมั่น, สุขเหล่านั้นย่อมนปรากฏ
 ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้ชัดความ
 ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ
 ลมหายใจออกยาว สติย่อมนั่งมั่น, สุข
 เหล่านั้นย่อมนปรากฏ ด้วยสตินั้น ด้วย
 ญาณนั้น. ฯฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม
 ที่ควรทำให้แจ้ง สุขเหล่านั้นย่อมนปรากฏ.
 สุขเหล่านั้น ย่อมปรากฏอย่างนี้. ชื่อว่า
 เวทนา ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งสุข
 หายใจเข้าหายใจออก, ความเข้าไปตั้งไว้
 ชื่อว่าสติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่า
 ญาณ. เวทนาเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ,
 สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติ
 ด้วย. โยคีบุคคลพิจารณาเห็นเวทนานั้น
 ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า "สติปฺปจฺฉานภาวนา คือ
 การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย".

คำว่า **พิจารณาเห็น** ถ้ามว่า
 พิจารณาเห็นเวทนานั้นอย่างไร, พิจารณา
 เห็นโดยความไม่เที่ยง ฯฯ พิจารณาเห็น
 เวทนานั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา ได้แก่
 ภาวนา ๔ ฯฯ ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถ
 ว่าเสพจนคฺขัน. ความเป็นผู้รู้แจ้งสุข ชื่อว่า
 สิลฺวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวรลมหายใจเข้า
 และลมหายใจออก ฯฯ เมื่อรู้ชัดความ

ปฏ. อานาปานสต. ป-ท. ๕

อินทริยานิ สโมธานะติ, เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถถนฺจ ปฏฺวิชฺฌมตี”ติ. (๒)

๑๗๔. กถํ “จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที
 อสฺสสึสฺสามี”ติ สิกฺขติ, “จิตฺตสงฺขาร-
 ปฏิสํเวที ปสฺสสึสฺสามี”ติ สิกฺขติ ?
 กถํโม จิตฺตสงฺขารโ ? ทีฆํ อสฺสสวเสน
 สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกกา, เอเต
 ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา จิตฺตสงฺขารธา.
 ทีฆํ ปสฺสสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ
 เจตสิกกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา
 จิตฺตสงฺขารธา ฯเปฯ สุขปฏิสํเวที อสฺสสว-
 เสน... สุขปฏิสํเวที ปสฺสสวเสน
 สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกกา, เอเต
 ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา จิตฺตสงฺขารธา,
 อयํ จิตฺตสงฺขารโ.

กถํ เต จิตฺตสงฺขารธา ปฏิวิทิตา
 โหนติ ? ทีฆํ อสฺสสวเสน จิตฺตสฺส
 เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ
 อฺปฏฺจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน

ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้รู้แจ้งสุข หายใจเข้าและ
 หายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัดย่อมยังอินทริย์
 ทั้งหลายให้ประชุมลง, เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า “และแห่งตลอดสภาวะ
 คือความสงบ”. (๒)

๑๗๕. โยคีนุคฺคล ย่อมศึกษาว่า
 “จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจเข้า”, ย่อม
 ศึกษาว่า “จักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจออก”
 อย่างไร? จิตสังขารเป็นไฉน? สัญญา
 และเวทนา ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว
 เป็นเจตสิกธรรมเหล่านี้ เนื่องอาศัยจิต
 เป็นจิตสังขาร. สัญญาและเวทนา ด้วย
 อำนาจลมหายใจออกยาว เป็นเจตสิก-
 ธรรมเหล่านี้ เนื่องอาศัยจิต เป็นจิตสังขาร
 ฯลฯ สัญญาและเวทนา ด้วยอำนาจความ
 เป็นผู้รู้แจ้งสุข หายใจเข้า... สัญญาและ
 เวทนา ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งสุข
 หายใจออกเป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้
 เนื่องด้วยจิตเป็นจิตสังขาร. นี้เป็นจิต-
 สังขาร.

จิตสังขารเหล่านั้น ย่อมปรากฏ
 อย่างไร? เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์
 เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจ-
 เข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น, จิตสังขารเหล่านั้น

ณาณน เต จิตตสงขารา ปฏิวิตตา
 โหนติ. ทีฆิ ปสฺสาสวเสน จิตตสฺส
 เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ
 อฺปฺภูจิตา โหติ, ตาย สติยา เตน
 ณาณน เต จิตตสงขารา ปฏิวิตตา
 โหนติ ฯเปฯ สจฺจิกาทพฺพิ สจฺจิกโรโต
 เต จิตตสงขารา ปฏิวิตตา โหนติ.
 เอวนฺเต จิตตสงขารา ปฏิวิตตา โหนติ.
 จิตตสงขารปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาส-
 วเสน เวทนา, อฺปฺภูจํ สติ,
 อฺนุปสฺสนา ภาณํ. เวทนา อฺปฺภูจํ,
 โน สติ, สติ อฺปฺภูจํ เจว สติ
 จ, ตาย สติยา เตน ณาณน ตํ
 เวทนํ อฺนุปสฺสติ, เตน วุจฺจติ “เวทนาสุ
 เวทนานุปสฺสนาสติปฺภูจํภาวนา”ติ.

อนุปสฺสติ กถํ ตํ เวทนํ
 อฺนุปสฺสติ, อนิจฺจโต อฺนุปสฺสติ ฯเปฯ
 เอวนฺตํ เวทนํ อฺนุปสฺสติ. ภาวนาติ
 จตฺสฺโส ภาวนา ฯเปฯ อาเสวนฺนุเจน
 ภาวนา. จิตตสงขารปฏิสํเวที อสฺสาส-
 ปสฺสาสํ สํวรฺนุเจน สึลฺวิสุทฺธิ ฯเปฯ
 จิตตสงขารปฏิสํเวที อสฺสาสปสฺสาสวเสน
 จิตตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต

ยํอมปราภวฺด้วยสตินั้น ด้วยญานนั้น.
 เมื่อรู้ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
 ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติ
 ย่อมตั้งมั่น, จิตสังขารเหล่านั้น ย่อม
 ปราภวฺด้วยสตินั้น ด้วยญานนั้น ฯลฯ
 เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรม ที่ควรทำให้แจ้ง
 จิตสังขารเหล่านั้นย่อมปราภวฺ. จิตสังขาร
 เหล่านั้น ย่อมปราภวฺอย่างนี้. ชื่อว่า
 เวทนา ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
 จิตสังขารหายใจเข้า และหายใจออก,
 ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่า สติ, ความ
 พิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาน. เวทนา
 เป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติเป็นความ
 เข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติด้วย, ย่อม
 พิจารณาเห็นเวทนานั้น ด้วยสตินั้น ด้วย
 ญานนั้น, เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
 “สติปฺภูฐานภาวนา คือการพิจารณา
 เห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย”.

คำว่า **ย่อมพิจารณาเห็น** ภาวนา
 พิจารณาเห็นเวทนานั้นอย่างไร, พิจารณา
 เห็นโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ พิจารณาเห็น
 เวทนานั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา ได้แก่
 ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่าภาวนา ด้วยอรรถ
 ว่าเสพจนคฺัน. ความเป็นผู้รู้แจ้งจิตสังขาร
 ชื่อว่าสึลฺวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวร
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ฯลฯ

ปญ. อานาปานสต. ป-ท. ๕

ฯเปฯ ปชานนุโต อินุทริยานิ
 สโมธานะติ, เตน วุจฺจติ “สมตฺถญฺจ
 ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๓)

เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
 จิตสังขาร หายใจเข้า หายใจออก ฯลฯ
 เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
 จิตสังขารหายใจเข้า หายใจออก ฯลฯ
 เมื่อรู้ชัด ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลาย ให้
 ประชุมลง, เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว
 ว่า “และแห่งตลอดสภาวะ คือความ
 สงบ”. (๓)

๑๗๕. กถิ “ปสฺสสมุภยํ จิตฺตสงฺขารํ
 อสฺสสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ปสฺสสมุภยํ
 จิตฺตสงฺขารํ ปสฺสสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ ?
 กตโม จิตฺตสงฺขารो ? ทิฆิ อสฺสาสวเสน
 สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกกา, เอเต
 ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา จิตฺตสงฺขารธา, เต
 จิตฺตสงฺขารเอ ปสฺสสมุภนุโต นิโรเธนุโต
 วุปฺสเมนุโต สิกฺขติ. ทิฆิ ปสฺสาสวเสน
 สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกกา, เอเต
 ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา จิตฺตสงฺขารธา, เต
 จิตฺตสงฺขารเอ ปสฺสสมุภนุโต นิโรเธนุโต
 วุปฺสเมนุโต สิกฺขติ. จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที
 อสฺสาสวเสน... จิตฺตสงฺขารปฏิสํเวที
 ปสฺสาสวเสน สญฺญา จ เวทนา จ
 เจตสิกกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพฺพทา
 จิตฺตสงฺขารธา, เต จิตฺตสงฺขารเอ ปสฺสสม-

๑๗๕. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า
 “จักระงับจิตสังขารหายใจเข้า, ย่อม
 ศึกษาว่า “จักระงับจิตสังขารหายใจ
 ออก” อย่างไร ? จิตสังขารเป็นไฉน ?
 สัญญาและเวทนา ด้วยอำนาจลมหายใจ
 เข้ายาว เป็นเจตสิกธรรมเหล่านี้ เนื่อง
 อาศัยจิตเป็นจิตสังขาร โยคีบุคคลระงับ
 คือดับสงบจิตสังขารเหล่านั้นศึกษาอยู่.
 สัญญาและเวทนา ด้วยอำนาจลมหายใจ
 ออกยาวเป็นเจตสิก, ธรรมเหล่านี้ เนื่อง
 อาศัยจิตเป็นจิตสังขาร โยคีบุคคลระงับ
 คือดับสงบ จิตสังขารเหล่านั้น ศึกษาอยู่.
 สัญญาและเวทนา ด้วยอำนาจความเป็น
 ผู้รู้แจ้งจิตสังขารหายใจเข้า ...สัญญา
 และเวทนา ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
 จิตสังขาร ลมหายใจออกเป็นเจตสิก,

ภานุโต นิโรธนูโต รูปสมณูโต สิกขติ.
 ปสฺสมภยํ จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาส-
 วเสน เวทนา, อุปฏฺจานํ สติ,
 อหฺปสฺสนา ญาณํ. เวทนา อุปฏฺจานํ,
 โน สติ, สติ อุปฏฺจานํ เจว สติ
 จ. ตาย สติยา เตน ภาณน ตํ
 เวทนํ อหฺปสฺสตี, เตน วุจฺจตี “เวทนาสุ
 เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺจานภาวนา”ติ.

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ เวทนํ
 อหฺปสฺสตี ฯเปฯ เหวนตํ เวทนํ
 อหฺปสฺสตี. ภาวนาตี จตฺตสฺโส ภาวนา
 ฯเปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา. ปสฺสมภยํ
 จิตฺตสงฺขารํ อสฺสาสปสฺสาสานํ สํวรฺญฺเจน
 สิลฺวิสุทฺธิ ฯเปฯ ปสฺสมภย จิตฺตสงฺขารํ
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต
 อินฺทฺริยานิ สโมธาเนตี, เตน วุจฺจตี
 “สมตฺถถญฺจ ปฏฺวิชฺฌตี”ติ. (๔)

ธรรมเหล่านี้ เนื่องอาศัยจิตเป็นจิตสังขาร,
 โยคิบุคคลระงับ คือดับสงบ จิตสังขาร
 เหล่านั้น คึกษาอยู่. ชื่อว่า เวทนา ด้วย
 อำนาจความเป็นผู้ระงับ จิตสังขารหายใจ
 เข้า หายใจออก, ความเข้าไปตั้งไว้
 ชื่อว่า สติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่า
 ญาณ. เวทนาเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ,
 สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติ
 ด้วย. โยคิบุคคลย่อมพิจารณาเห็นเวทนา
 นั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุ
 นั้น ท่านจึงกล่าวว่ “สติปฏฺฐานภาวนา
 คือ การพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา
 ทั้งหลาย”.

คำว่า พิจารณาเห็น ถ้ามว่า
 พิจารณาเห็นเวทนานั้นอย่างไร ฯลฯ
 พิจารณาเห็นเวทนานั้นอย่างนี้. คำว่า
 ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า
 ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน. ความเป็น
 ผู้ระงับจิตสังขาร ชื่อว่าสิลฺวิสุทฺธิ ด้วย
 อรรถว่าสังวรลมหายใจเข้า และลมหายใจ
 ออก ฯลฯ โยคิบุคคลเมื่อรู้ชัดความที่จิต
 มีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้ระงับจิตสังขารหายใจเข้าและ
 หายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัดย่อมยังอินฺทฺริย
 ทั้งหลายให้ประทุมลง, เพราะเหตุนี้

อภุจ ออนุปสุสเน ภาณานิ,
อภุจ จ อุปุจจานานุสสุติโย, จตตาริ
สุตตานุติกวตฺถุณี เวทนาสุ เวทนานุ-
ปสุสนาย.

ภาณวาโร.

ท่านจึงกล่าวว่่า “และแห่งตลอดสภาวะ
คือความสงบ”. (๔)

ออนุปสุสนาญาณ ๘ อภิภูฐานานุสสติ
๘ และสุตตันติกวัตถุ (วัตถุอันมีมาใน
พระสูตร) ๔ ในการพิจารณาเห็นเวทนา
ในเวทนาทั้งหลาย.

ภาณวาร จบ.

ตติยจตุกกนิทฺเทส

๑๗๖. กถิ “จิตฺตปฏิสํเวที
อสุสสิสุสามี”ติ สิกฺขติ, “จิตฺตปฏิสํเวที
ปสุสสิสุสามี”ติ สิกฺขติ ? กตมํ ตํ
จิตฺตํ ? ทีฆํ อสุสาสวเสน วิญฺญาณํ
จิตฺตํ. ยํ จิตฺตํ มโน มานสิ หทยํ
ปณฺฑริ มโน มนายตนิ มนินฺทริยํ
วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนุโร ตชฺชา
มโนวิญฺญาณธาตฺ. ทีฆํ ปสุสาสวเสน
ฯเปฯ ปสุสมุภยํ จิตฺตสงฺขาริ
อสุสาสวเสน^๑ วิญฺญาณํ จิตฺตํ. ยํ
จิตฺตํ มโน มานสิ หทยํ ปณฺฑริ
มโน มนายตนิ มนินฺทริยํ วิญฺญาณํ

นิเทศแห่งจตุกกะที่ ๓

๑๗๖. โยคิบุคคล ย่อมศึกษาว่า
“จักรู้แจ้งจิตหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า
“จักรู้แจ้งจิตหายใจออก” อย่างไร? จิต
นั้นเป็นไฉน? จิตที่รู้แจ้งด้วยอำนาจ
ลมหายใจเข้ายาว, ที่ชื่อจิต คือ มนะ
มานสิ หทัย ปันฑระ มโน มนายตนะ
มนินทริย วิญญาน วิญญานขันธ
มโนวิญญานธาตุนั้นเกิดแต่จิตนั้น. จิต
คือ ความรู้แจ้งด้วยอำนาจหายใจออก
ยาว ฯลฯ ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับ
จิตสังขาร หายใจเข้า, จิต มนะ มานสิ
หทัย ปันฑระ มโน มนายตนะ

^๑ ฉ. ปสุสมุภยํ จิตฺตสงฺขาริ ปสุสาสวเสน.

วิญญานกฺขนุโร ตชฺชา มโนวิญญาน-
ธาตุ, อิทํ จิตฺตํ.

มโนทริยํ วิญญาน วิญญานขันธ
มโนวิญญานธาตุอันเกิดแต่จิตนั้นใด, นี้
เป็นจิต.

กถํ ตํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ ?
ทีฆํ อสฺสสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานโต สติ อฺปฺภูจิตฺตา โหติ,
ตาย สติยา เตน ฅาณน ตํ จิตฺตํ
ปฏิวิทิตํ โหติ. ทีฆํ ปสฺสสาสวเสน
จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต
สติ อฺปฺภูจิตฺตา โหติ, ตาย สติยา
เตน ฅาณน ตํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ
โหติ ฯเปฯ สจฺจิกาทพฺพํ สจฺจิกโรโต
ตํ จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ. เหวนฺตํ
จิตฺตํ ปฏิวิทิตํ โหติ. จิตฺตปฏิสํเวที
อสฺสสาสปสฺสสาสวเสน วิญญานํ จิตฺตํ,
อฺปฺภูจานํ สติ, อนฺุปสฺสนา ฅาณํ.
จิตฺตํ อฺปฺภูจานํ, โน สติ, สติ อฺปฺภูจานํ
เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน
ฅาณน ตํ จิตฺตํ อนฺุปสฺสติ, เตน
วฺจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานฺุปสฺสนา-
สติปฺภูจานภาวนา"ติ.

จิตนั้นย่อมปรากฏอย่างไร ? เมื่อ
รู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อม
ตั้งมั่น, จิตนั้นย่อมปรากฏ ด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น. เมื่อรู้ชัดความที่จิตมี
อารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ
ลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น, จิต
เหล่านั้นย่อมปรากฏ ด้วยสตินั้น ด้วย
ญาณนั้น ฯลฯ โยคิบุคคลเมื่อทำให้แจ้ง
ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง จิตนั้นย่อม
ปรากฏ. จิตนั้นย่อมปรากฏอย่างนี้. ชื่อว่า
จิต คือ ความรู้แจ้งด้วยอำนาจความเป็น
ผู้รู้แจ้งจิตหายใจเข้าหายใจออก, ความ
เข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่าสติ, ความพิจารณา
เห็น ชื่อว่า ญาณ. จิตเป็นที่เข้าไปตั้งไว้,
ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย
เป็นตัวสติด้วย. โยคิบุคคลย่อมพิจารณา
เห็นจิตนั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น,
เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ "สติปฺภูจาน-
ภาวนา คือการพิจารณาเห็นจิตในจิต".

อนฺุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ
อนฺุปสฺสติ ฯเปฯ เหวนฺตํ จิตฺตํ อนฺุปสฺสติ.

คำว่า พิจารณาเห็น ถ้ามว่า
พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างไร ฯฯ พิจารณา

ปฏฺ. อานาปานสติ. ป-ท. ๕

ภาวนาติ จตฺตสฺส ภาวนา ฯเปฯ
 อาเสวนญฺเจเน ภาวนา. จิตฺตปฏิสํเวที
 อสฺสาสปฺสฺสาสนํ สํวรฺญเจเน สึลฺวิสุทฺธิ
 ฯเปฯ จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสาสปฺสฺสาสวเสน
 จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต
 ฯเปฯ ปชานนฺโต อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ,
 เตเน วุจฺจติ "สมตฺถถนฺจ ปฏิวิชฺฌตี"ติ.
 (๑)

๑๗๗. กถํ "อภิปฺปโมทยํ จิตฺตํ
 อสฺสสิสฺสามิ"ติ สิกฺขติ, "อภิปฺปโมทยํ
 จิตฺตํ ปสฺสสิสฺสามิ"ติ สิกฺขติ ?
 กตโม จิตฺตสฺส "อภิปฺปโมทโย ? ที่หิ
 อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต อฺปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส
 อภิปฺปโมทโย, ยา จิตฺตสฺส อาโมทนา
 ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ
 โอทคฺยํ อตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส. ที่หิ
 ปสฺสาสวเสน^๑ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต อฺปฺปชฺชติ จิตฺตสฺส
 อภิปฺปโมทโย, ยา จิตฺตสฺส อาโมทนา
 ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ

เห็นจิตนั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา ได้แก่
 ภาวนา ๔ ๗๗ ชื่อว่าภาวนาด้วยอรรถ
 ว่าเสพจนฺคฺน. ความเป็นผู้รู้แจ้งจิต ชื่อว่า
 สึลฺวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวรลมหายใจเข้า
 และลมหายใจออก ๗๗ เมื่อรู้ชัดความ
 ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้รู้แจ้งจิต หายใจเข้าและ
 หายใจออก ๗๗ โยคิบุคคลเมื่อรู้. ย่อมยัง
 อินทรีย์ทั้งหลายให้ประชุมลง, เพราะเหตุ
 นั้น ท่านจึงกล่าวว่า "และแทงตลอด
 สภาวะ คือความสงบ". (๑)

๑๗๗. โยคิบุคคล ย่อมศึกษาว่า
 "จักให้จิตเบิกบานหายใจเข้า", ย่อมศึกษา
 ว่า "จักให้จิตเบิกบานหายใจออก" อย่างไร?
 ความเบิกบานแห่งจิตเป็นไฉน? เมื่อรู้ชัด
 ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
 อำนาจลมหายใจเข้ายาว ย่อมเกิดความ
 เบิกบานแห่งจิต คือความชื่นชม ความ
 บันเทิง ความหรรษา ความร่าเริงแห่งจิต
 ความปลื้มใจ ความพอใจ ความมีใจเป็น
 ของตน. เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว
 ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว
 ย่อมเกิดความเบิกบานแห่งจิต คือความ
 ชื่นชม ความบันเทิง ความหรรษา ความ

^๑ ฉ. อสฺสาสปฺสฺสาสวเสน.

โอทคฺยํ อตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส ฯเปฯ

ร่าเริงแห่งจิต ความปลื้มใจ ความพอใจ
ความมีใจเป็นของตน ฯลฯ

จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสสาสวเสน... จิตฺต-
ปฏิสํเวที ปสฺสสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานโต อฺปฺปชฺชนฺติ จิตฺตสฺส
อภิปฺปโมเท, ยา จิตฺตสฺส อามิทนา
ปมิทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ โอทคฺยํ
อตฺตมฺนตา จิตฺตสฺส, อຍံ จิตฺตสฺส
อภิปฺปโมเท. อภิปฺปโมทຍံ จิตฺตํ
อสฺสสาสฺปสฺสสาสวเสน วิญฺญานํ จิตฺตํ,
อฺปฺปญฺจานํ สติ, อฺนุสฺสฺสนา ญาณํ.
จิตฺตํ อฺปฺปญฺจานํ, โน สติ, สติ อฺปฺปญฺจานํ
เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน
ญาณေန ตํ จิตฺตํ อฺนุสฺสฺสติ, เตน
วฺจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุสฺสฺสนาสติ-
ปฺปญฺจานภาวนา"ติ.

เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งจิต
หายใจเข้า... ด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้ง
จิตหายใจออก ย่อมเกิดความเบิกบาน
แห่งจิต คือความชื่นชม ความบันเทิง
ความหรรษา ความร่าเริงแห่งจิต ความ
ปลื้มใจ ความพอใจ ความมีใจเป็นของตน,
นี่เป็นความเบิกบานแห่งจิต. จิตคือความ
รู้แจ้ง ด้วยอำนาจความเป็นผู้ยังจิตให้
เบิกบานหายใจเข้าและหายใจออก, ความ
เข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่าสติ, ความพิจารณาเห็น
ชื่อวญาณ. จิตเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่
สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัว
สติด้วย. พิจารณาเห็นจิตนั้น ด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า "สติปัฏฐานภาวนา คือการ
พิจารณาเห็นจิตในจิต".

อฺนุสฺสฺสติ กถํ ตํ จิตฺตํ อฺนุสฺสฺสติ
ฯเปฯ เอวฺนฺตํ จิตฺตํ อฺนุสฺสฺสติ.^๑
ภาวนาติ จตฺตฺสโส ภาวนา ฯเปฯ
อาเสวณฺณฺเจเน ภาวนา. อภิปฺปโมทຍံ

คำว่า พิจารณาเห็น ถ้ามว่า
พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างไร ? ฯลฯ
พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างนี้. คำว่า
ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า

^๑ ฉ. อฺนุสฺสฺสติ.

จิตต์ อสฺสาสปฺสฺสาสนํ สํวฏฺเฐน
 สึลฺลวิสุทฺธิ ๗เปฯ อภิปปโมทญํ จิตต์
 อสฺสาสปฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต ๗เปฯ ปชานนฺโต
 อินฺทฺริยานิ สโมธานติ, เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถญจ ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๒)

ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน. ความ
 เป็นผู้ยังจิตให้เบิกบาน ชื่อว่าสึลฺลวิสุทฺธิ
 ด้วยอรรถว่าสังวรลมหายใจเข้า และ
 ลมหายใจออก ๗ลฯ เมื่อรู้ชัดความที่
 จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้ยังจิตให้เบิกบานหายใจเข้า
 และหายใจออก ๗ลฯ โยคิบุคคลเมื่อ
 รู้อยู่ ย่อมยังอินทฺริยทั้งหลาย ให้ประชุม
 ลง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่
 “และแทงตลอดสภาวะ คือความสงบ”.
 (๒)

๑๗๘. กถํ “สมาทนํ จิตต์
 อสฺสสิสฺสามี”ติ สิกฺขติ, “สมาทนํ
 จิตต์ ปสฺสสิสฺสามี”ติ สิกฺขติ ? กตโม
 สมานิ^๑ ? ที่นํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส
 เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมานิ, ยา^๒
 จิตฺตสฺส จิตฺติ สณฺุจฺจติ อวฺภูจฺจติ
 อวิสาหาโร อวิกฺเขโป อวิสาหฺมฺมานสตา
 สมเถ สมานินฺทฺริยํ สมานิพลํ
 สมฺมาสมานิ,^๒ อยํ สมานิ. ที่นํ
 ปสฺสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา
 อวิกฺเขโป สมานิ ๗เปฯ สมาทนํ จิตต์

๑๗๘. โยคิบุคคล ย่อมศึกษา
 ว่า “จักตั้งจิตมั่นหายใจเข้า”, ย่อมศึกษา
 ว่า “จักตั้งจิตมั่นหายใจออก” อย่างไร ?
 สมานิเป็นไฉน ? ความที่จิตมีอารมณ์
 เดียว ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจ-
 เข้ายาวเป็นสมานิ คือความตั้งอยู่
 ความตั้งอยู่ดี ความตั้งมั่น ความไม่
 กวัดแกว่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต
 ความมีใจไม่กวัดแกว่ง ความสงบ
 สมานินทฺริยํ สมานิผละ สัมมาสมานิ,
 นี้สมานิ. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว

^๑ ก. กตมญจ สมานินทฺริยํ.

^{๒-๒} ก. อิมะ ปาชา น ทิสฺสนฺติ.

อสุสาสวเสน ๗เปฯ สมาทหิ จิตตํ
 ปสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคฺคตา
 อวิกฺเขโป สมาธิ. ยา จิตตสุส
 จิตฺติ สณฺุจฺจิตฺติ อวิญฺญิตฺติ^๑ อวิสาหาโร
 อวิกฺเขโป จ^๒ อวิสาหญฺมานสตา
 สมโธ สมาธินฺทุริยํ สมาธิพลํ
 สมฺมาสมาธิ, อโย สมาธิ. สมาทหิ
 จิตตํ อสุสาสปสุสาสวเสน^๓ วิญฺญานํ
 จิตตํ, อฺปญฺจานํ สติ, อฺนุปสุสนา
 ญาณํ. จิตตํ อฺปญฺจานํ, โน สติ, สติ
 อฺปญฺจานํ เจว สติ จ. ตาย สติยา
 เตน ญาณेณ ตํ จิตตํ อฺนุปสุสติ,
 เตน วุจฺจติ "จิตฺเต จิตฺตานุปสุสนา-
 สติปญฺจานภาวนา"ติ.

ไม่ฟังชาน ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว
 เป็นสมาธิ ๗๗ ด้วยอำนาจความ
 ตั้งจิตมั่นหายใจเข้า ๗๗ ความที่จิต
 มีอารมณ์เดียว ไม่ฟังชาน ด้วยอำนาจ
 ความตั้งจิตมั่นหายใจออกเป็นสมาธิ,
 คือความตั้งอยู่ ความตั้งอยู่ดี ความตั้งมั่น
 ความไม่กวัดแกว่ง ความไม่ฟังชานแห่ง
 จิต ความมีใจไม่กวัดแกว่ง ความสงบ
 สมาธินทรีย์ สมาธิผละ สัมมาสมาธิ,
 นี้สมาธิ. จิตคือความรู้แจ้ง ด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้ตั้งจิตมั่น หายใจเข้าและ
 หายใจออก, ความเข้าไปตั้งไว้. ชื่อว่า
 สติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาณ.
 จิตเป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติ
 เป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติ
 ด้วย. โยคีนุคคฺคลพิจารณาเห็นจิตนั้น
 ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่ "สติปญฺจานภาวนา
 คือการพิจารณาเห็นจิตในจิต".

อฺนุปสุสติ กถํ ตํ จิตตํ
 อฺนุปสุสติ ๗เปฯ เวนฺนตํ จิตตํ
 อฺนุปสุสติ. ภาวนาติ จตฺสุโส ภาวนา

คำว่า พิจารณาเห็น ถ้ามว่า
 พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างไร ? ๗๗
 พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างนี้. คำว่า

^๑ ก. อธิญฺจิตฺติ.

^๒ ฉ. อ. จสทฺโท น ทิสฺสติ.

^๓ ก. อสุสาสวเสน.

ฯเปฯ อาเสวนญฺเจเน ภาวนา. สมาทหิ
จิตฺตํ อสฺสาสปฺสฺสาสนํ สํวรฺภูเจเน
สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ สมาทหิ จิตฺตํ
อสฺสาสวเสน^๑ จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต
อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตเน วุจฺจติ
“สมตฺถญฺจ ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๓)

๑๗๙. กถํ “วิโมจยํ จิตฺตํ
อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “วิโมจยํ จิตฺตํ
ปฺสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ ? “ราคะโต วิโมจยํ
จิตฺตํ . อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ราคะโต
วิโมจยํ จิตฺตํ ปฺสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ.
“โทสะโต วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ”ติ
สิกฺขติ, “โทสะโต วิโมจยํ จิตฺตํ
ปฺสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ. “โมหโต วิโมจยํ
จิตฺตํ อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ. “โมหโต
วิโมจยํ จิตฺตํ ปฺสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ
ฯเปฯ “มานโต วิโมจยํ จิตฺตํ...
ทิกฺกจฺฉยา วิโมจยํ จิตฺตํ... วิจิกฺกจฺฉยา
วิโมจยํ จิตฺตํ... ถีนโต วิโมจยํ จิตฺตํ...
อุทฺถจฺฉโต วิโมจยํ จิตฺตํ... อหิริกโต

ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ๗๗ ชื่อว่า
ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน. ความ
เป็นผู้ตั้งจิตมั่น ชื่อว่าสีลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถ
ว่า สํวรฺลมหายใจเข้าและลมหายใจออก
๗๗ เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว
ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้ตั้งจิต
มั่นหายใจเข้า ๗๗ โยคีบุคคลเมื่อรู้ชัด
ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลาย ให้ประชุมลง,
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “และ
แห่งตลอดสภาวะ คือความสงบ”. (๓)

๑๗๙. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า
“จักเปลื้องจิตหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า
“จักเปลื้องจิตหายใจออก” อย่างไร ?
โยคีบุคคลย่อมศึกษาว่า “จักเปลื้องจิต
จากราคะหายใจเข้า, ย่อมศึกษาว่า
“จักเปลื้องจิตจากราคะหายใจออก”.
ย่อมศึกษาว่า “จักเปลื้องจิตจากโทสะ
หายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักเปลื้องจิต
จากโทสะหายใจออก”, ย่อมศึกษาว่า
“จักเปลื้องจิตจากโมหะหายใจเข้า”, ย่อม
ศึกษาว่า “จักเปลื้องจิตจากโมหะหายใจ
ออก” ๗๗ ย่อมศึกษาว่า “จักเปลื้องจิต
จากมานะ ...จักเปลื้องจิตจากทิกฺกจฺฉยา ...
จักเปลื้องจิตจากวิจิกฺกจฺฉยา ...จักเปลื้องจิต

^๑ ฉ. อสฺสาสปฺสฺสาสวเสน.

วิโมจยํ จิตฺตํ... อโนตฺตปฺปโต วิโมจยํ
 จิตฺตํ อสฺสสึสสามี”ติ สิกฺขติ,
 “อโนตฺตปฺปโต วิโมจยํ จิตฺตํ
 ปสฺสสึสสามี”ติ สิกฺขติ. วิโมจยํ จิตฺตํ
 อสฺสสึสสามีสวเสน วิญฺญาณํ จิตฺตํ,
 อปฺปญฺจันํ สติ ฯเปฯ

อนุปสฺสตีติ กถํ ตํ จิตฺตํ
 อนุปสฺสตี ฯเปฯ เวนฺตํ จิตฺตํ
 อนุปสฺสตี. ภาวนาติ จตฺตสฺสึ ภาวนา
 ฯเปฯ อาเสวนญฺเจเน ภาวนา. วิโมจยํ
 จิตฺตํ อสฺสสึสสามีสานํ สํวรญฺเจเน
 สึลวิสุทฺธิ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ
 อสฺสสึสสามีสวเสน จิตฺตสฺสึ เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต
 อิบฺบรียานิ สโมธานเต, เตเน วุจฺจติ
 “สมตฺถถนฺจ ปฏฺวิชฺฌตี”ติ. (๔)

อภฺจ อนุปสฺสเน ฌานานิ,
 อภฺจ ๑ อปฺปญฺจานานุปสฺสตีโย, จตฺตาริ
 สุตฺตนฺตีกวตฺถุนิ จิตฺเต จิตฺตานุสฺสนาย.

จากถีนะ ...จักเปลื้องจิตจากอุทัจจะ
 ...จักเปลื้องจิตจากอหิริกะ...จักเปลื้องจิต
 จากอโนตตปปะ หายใจเข้า”, ย่อมศึกษา
 ว่า “จักเปลื้องจิตจากอโนตตปปะ หายใจ
 ออก”. จิตคือความรู้อย่างแจ้ง ด้วยอำนาจ
 ความเป็นผู้เปลื้องจิต หายใจเข้า หายใจ
 ออก, ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่าสติ ฯลฯ

คำว่า พิจารณาเห็น ถ้ามองว่า
 พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างไร ? ฯลฯ
 พิจารณาเห็นจิตนั้นอย่างนี้. คำว่า ภาวนา
 ได้แก่ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า ภาวนาด้วย
 อรรถว่าเสพจนคฺน. ความเป็นผู้เปลื้องจิต
 ชื่อว่าสึลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวร
 ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ฯลฯ
 เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้เปลื้องจิต
 หายใจเข้าและหายใจออก ฯลฯ โยคี-
 บุคคลเมื่อรู้ชัด ย่อมยังอินทริย์ทั้งหลาย
 ให้ประชุมลง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าว
 ว่า “และแห่งตลอดสภาวะ คือความ
 สงบ”. (๔)

อนุปัสสนาญาณ ๘ อภิภูจฺจานานุสฺสติ
 ๘ และสุตตันติกวตฺถุ ๔ ในการพิจารณา
 เห็นจิตในจิต.

จตุตถจตุกกนิทฺเทศ

๑๘๐. กถํ “อนิจฺจานุปฺสฺสึ
 อสฺสสึสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “อนิจฺจานุปฺสฺสึ
 ปฺสฺสสึสฺสามิ”ติ สิกฺขติ ? อนิจฺจนฺติ
 กิ อนิจฺจํ ? ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา.
 เกณฺฏเจเน อนิจฺจา ? อุปฺปาทวณฺเณ
 อนิจฺจา. ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทฺยํ
 ปฺสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปฺสฺสติ, วยํ
 ปฺสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ ปฺสฺสติ,
 อุทฺยพฺพยํ ปฺสฺสนฺโต กติ ลกฺขณานิ
 ปฺสฺสติ ? ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทฺยํ
 ปฺสฺสนฺโต ปญฺจวิสฺติ ลกฺขณานิ
 ปฺสฺสติ, วยํ ปฺสฺสนฺโต ปญฺจวิสฺติ
 ลกฺขณานิ ปฺสฺสติ, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ
 อุทฺยพฺพยํ ปฺสฺสนฺโต อิมานิ ปญฺญาสํ^๑
 ลกฺขณานิ ปฺสฺสติ.

“รฺูเป อนิจฺจานุปฺสฺสึ
 อสฺสสึสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “รฺูเป
 อนิจฺจานุปฺสฺสึ ปฺสฺสสึสฺสามิ”ติ สิกฺขติ,
 “เวทนาย ฯเปฯ สฺุณฺณาย... สงฺฺขารेषฺุ...”

นิเทศแห่งจตุกกะที่ ๔

๑๘๐. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า
 “จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง หายใจ
 เข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็น
 ความไม่เที่ยงหายใจออก” อย่างไร ?
 คำว่า **ไม่เที่ยง** ความว่า อะไรไม่เที่ยง ?
 เบญจขันธ์ไม่เที่ยง. ไม่เที่ยงด้วยอรรถว่า
 ภาวะไร ? ไม่เที่ยงด้วยอรรถว่า เกิดขึ้น
 และเสื่อมไป. โยคีบุคคลเมื่อเห็นความ
 เกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ
 เท่าไร, เมื่อเห็นความเสื่อมไปแห่ง
 เบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะเท่าไร, เมื่อ
 เห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่ง
 เบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะเท่าไร ?
 โยคีบุคคล เมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่ง
 เบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕,
 เมื่อเห็นความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์
 ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕, เมื่อเห็นความ
 เกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์
 ย่อมเห็นลักษณะ ๕๐ เหล่านี้.

โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า “จัก
 พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ในรูปหายใจ
 เข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็น
 ความไม่เที่ยง ในรูปหายใจออก”, ย่อม

^๑ ฉ. ปญฺญาส.

วิญญาณ... จกฺขุสุมี ฯเปฯ ชรามรณ
 อนิจฺจานุปฺสฺสี อสฺสสึสฺสามี”ติ
 สิกฺขติ, “ชรามรณ อนิจฺจานุปฺสฺสี
 ปฺสฺสสึสฺสามี”ติ สิกฺขติ. อนิจฺจานุปฺสฺสี
 อสฺสสึสฺสามีสวเสน ธมฺมา, อุปฺภูจฺฉานํ
 สติ, อนุปฺสฺสนา ภาณํ. ธมฺมา
 อุปฺภูจฺฉานํ, โน สติ, สติ อุปฺภูจฺฉานํ
 เจว สติ จ. ตาย สติยา
 เตน ภาณน เต ธมฺเม อนุปฺสฺสติ,
 เตน วุจฺจติ “ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสฺสนา-
 สติปฺภูจฺฉานภาวนา”ติ.

อนุปฺสฺสตีติ กถํ เต ธมฺเม
 อนุปฺสฺสติ ฯเปฯ เวนฺนเต ธมฺเม
 อนุปฺสฺสติ. ภาวนาติ จตฺตฺสึโส ภาวนา
 ฯเปฯ อาเสวนญฺเจน ภาวนา, อนิจฺจา-
 นุปฺสฺสี อสฺสสึสฺสามีสํวรฺรญฺเจน
 สึลฺลวิสุทฺธิ ฯเปฯ อนิจฺจานุปฺสฺสี
 อสฺสสึสฺสามีสวเสน จิตฺตฺสฺส เอกคฺคตํ
 อวิกฺเขปํ ปชานโต ฯเปฯ ปชานนฺโต
 อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ
 “สมตฺถณฺจ ปฏฺวิชฺฌตี”ติ. (๑)

ศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
 ในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา... ในสังขาร...
 ในวิญญาณ... ในจักขุ ฯลฯ ในชราและ
 มรณะหายใจออก” ธรรมทั้งหลาย
 ด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็นความ
 ไม่เที่ยงหายใจเข้า และหายใจออก,
 ความเข้าไปตั้งไว้ชื่อว่าสติ, ความพิจารณา
 เห็น ชื่อว่าญาณ. ธรรมเป็นที่เข้าไปตั้งไว้,
 ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย
 เป็นตัวสติด้วย. โยคิบุคคลย่อมพิจารณา
 เห็นธรรมเหล่านั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณ
 นั้น, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 “สติปฏฐานภาวนา คือการพิจารณาเห็น
 ธรรมในธรรมทั้งหลาย”.

คำว่า พิจารณาเห็น ภาวนา
 พิจารณาเห็นธรรมนั้นอย่างไร ฯลฯ
 พิจารณาเห็นธรรมนั้นอย่างนี้. คำว่า
 ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า
 ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน, ความ
 เป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ชื่อว่า
 สึลฺลวิสุทฺธิด้วยอรรถว่าสังวรลฺมหายใจเข้า
 และลมหายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัดความ
 ที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
 อำนาจ ความเป็นผู้พิจารณาเห็นความ
 ไม่เที่ยงหายใจเข้าและหายใจออก ฯลฯ
 เมื่อรู้ชัดย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลาย ให้

ปฏฺ. อานาปานสติ. ป-ท. ๖

กถิ "วิราคานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "วิราคานุปัสสี ปสฺสสิสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ ? "รูเป อาทินฺวํ ทิสฺวา
 รูปวิราเค ฉนฺทชาโต โหติ
 สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สุวาธิญฺจิตฺ.
 "รูเป วิราคานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "รูเป วิราคานุปัสสี
 ปสฺสสิสฺสามิ"ติ สิกฺขติ, เวทนาย ๗เปฯ
 สญฺญาย... สงฺขารेषุ... วิญฺญาเณ...
 จกฺขุสมิ ๗เปฯ ชรามรเณ อาทินฺวํ
 ทิสฺวา ชรามรณวิราเค. ฉนฺทชาโต
 โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส
 สุวาธิญฺจิตฺ.

"ชรามรเณ วิราคานุปัสสี อสฺสสิสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "ชรามรเณ วิราคานุปัสสี
 ปสฺสสิสฺสามิ"ติ สิกฺขติ. วิราคานุปัสสี
 อสฺสาสปสฺสาสวเสน ธมฺมา, อุปฺภูจฺานํ

ประชุมลง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าว
 ว่า "และแห่งตลอดสภาวะ คือความ
 สงบ".(๑)

โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า "จัก
 พิจารณาเห็นความคลายกำหนดหายใจ
 เข้า", ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนดหายใจออก" อย่างไร ?
 โยคีบุคคลเห็นโทษในรูปแล้ว เป็นผู้เกิด
 ฉันทะ ในความคลายกำหนดในรูป
 ตัดสิ้นใจไปด้วยศรัทธา และจิตของ
 โยคีบุคคลนั้นย่อมตั้งมั่นดี. ย่อมศึกษาว่า
 "จักพิจารณาเห็นความคลายกำหนด
 ในรูปหายใจเข้า", ย่อมศึกษาว่า "จัก
 พิจารณาเห็นความคลายกำหนดในรูป
 หายใจออก", โยคีบุคคลเห็นโทษใน
 เวทนา ฯลฯ ในสังขาร... ในสังขาร
 ทั้งหลาย... ในวิญญาณ... ในจักขุ ฯลฯ
 ในชราและมรณะ เป็นผู้เกิดฉันทะใน
 ความคลายกำหนด ในเพราะชราและ
 มรณะ ตัดสิ้นใจไปด้วยศรัทธา และจิต
 ของโยคีบุคคลนั้น ย่อมตั้งมั่นดี.

ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็น ความ
 คลายกำหนดในชราและมรณะ หายใจ
 เข้า", ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนดในเพราะชราและ

สติ, อนุปัสสนา ภาณิ. ธมฺมา
อุปฏฺฐานิ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานิ
เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน
ภาณน เต ธมฺเม อนุปัสสติ, เตน
วฺจฺจติ "ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสนา-
สติปฏฺฐานภาวนา"ติ.

อนุปัสสติ กถิ เต ธมฺเม
อนุปัสสติ ๗เปฯ เวนฺนเต ธมฺเม
อนุปัสสติ. ภาวนาติ จตฺตฺสโร ภาวนา
๗เปฯ อาเสวนฺนฺเจน ภาวนา. วิจารณ์-
ปัสสี อสฺสาสปัสสาสนิ สํวรฺณฺเจน
สีลวิสุทฺธิ ๗เปฯ วิจารณ์-
ปัสสี อสฺสาสปัสสาสวเสน จิตฺตฺสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานโต ๗เปฯ ปชานนฺโต
อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วฺจฺจติ
"สมตฺถณฺจ ปฏฺวิชฺฌตี"ติ. (๒)

มรณะหายใจออก". ธรรมทั้งหลาย ด้วย
อำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็น ความ
คล้ายกำหนดหายใจเข้าและหายใจออก,
ความเข้าไปตั้งไว้ชื่อว่า สติ, ความ
พิจารณาเห็น ชื่อว่า ญาณ. ธรรมเป็นที่
เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้า
ไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัวสติด้วย. โยคีบุคคล
พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้น ด้วยสตินั้น
ด้วยญาณนั้น, เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า "สติปัฏฐาน คือการพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย".

คำว่า **พิจารณาเห็น** หมายความว่า ย่อม
พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นอย่างไร? ฯลฯ
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นอย่างนี้.
คำว่า ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ
ชื่อว่า ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน.
ความเป็นผู้พิจารณาเห็น ความคล้าย
กำหนด ชื่อว่า สีลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวร
ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ฯลฯ
เมื่อรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณา
เห็นความคล้ายกำหนด หายใจเข้าและ
หายใจออก ฯลฯ โยคีบุคคลเมื่อรู้ชัด
ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลาย ให้ประจุมลง,
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "และ
แห่งตลอดสภาวะ คือความสงบ". (๒)

กถิ "นิโรธานุปสฺสึ อสฺสสึสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "นิโรธานุปสฺสึ ปสฺสสึสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ ? "รูเป อาทินฺวํ ทิสฺวา รูปนิโรธ
 ฉนฺนทชาโต โหติ สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ
 จสฺส สฺวาทิฏฺฐิตํ.

"รูเป นิโรธานุปสฺสึ อสฺสสึสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "รูเป นิโรธานุปสฺสึ ปสฺสสึสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, เวทนาย... สญฺญาย...
 สงฺขารेषฺสุ... วิญฺญาเณ... จกฺขุสฺสามิ ฯเปฯ
 ชรามรณเณ อาทินฺวํ ทิสฺวา
 ชรามรณนิโรธ ฉนฺนทชาโต โหติ
 สทฺธาธิมุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาทิฏฺฐิตํ.
 "ชรามรณเณ นิโรธานุปสฺสึ อสฺสสึสฺสามิ"ติ
 สิกฺขติ, "ชรามรณเณ นิโรธานุปสฺสึ
 ปสฺสสึสฺสามิ"ติ สิกฺขติ.

๑๘๑. กติหากาเรหิ อวิชฺชาย
 อาทินฺวโ โหติ, กติหากาเรหิ อวิชฺช
 นิรุชฺฌติ ? ปญฺจหากาเรหิ อวิชฺชาย
 อาทินฺวโ โหติ, อญฺจหากาเรหิ อวิชฺช
 นิรุชฺฌติ.

โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า "จัก
 พิจารณาเห็นความดับหายใจเข้า", ย่อม
 ศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็นความดับ
 หายใจออก" อย่างไร ? โยคีบุคคลเห็นโทษ
 ในรูปแล้วเป็นผู้เกิดฉันทะ ในความดับรูป
 ตัดสิ้นใจไปด้วยศรัทธา, และจิตของ
 โยคีบุคคลนั้นย่อมตั้งมั่นดี.

ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็นความดับ
 ในรูปหายใจเข้า", ย่อมศึกษาว่า "จัก
 พิจารณาเห็นความดับในรูปหายใจออก",
 เห็นโทษในเวทนา... ในสังขาร...
 ในสังขาร... ในวิญญาณ... ในจักขุ ฯลฯ
 ในชราและมรณะแล้ว เป็นผู้เกิดฉันทะใน
 ความดับชราและมรณะ ตัดสิ้นใจไป
 ด้วยศรัทธาและจิตของโยคีบุคคลนั้น ย่อม
 ตั้งมั่นดี. ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็น
 ความดับในชราและมรณะหายใจเข้า",
 ย่อมศึกษาว่า "จักพิจารณาเห็นความดับ
 ในชรา และมรณะหายใจออก".

๑๘๑. โทษในอวิชชา ย่อมมีด้วย
 อากาโร, อวิชชาย่อมดับด้วย
 อากาโร ? โทษในอวิชชา ย่อมมี
 ด้วยอากาโร ๕, อวิชชาย่อมดับด้วย
 อากาโร ๘.

กตเมหิ ปญฺหากาเรหิ อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ ? อนิจฺจฏฺเฐน อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ, ทุกฺขฏฺเฐน อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ, อนตฺตฏฺเฐน อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ, สนฺตปาฏฺเฐน อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ, วิปริณามฏฺเฐน อวิชฺชา
 อาทีนโว โหติ, อิมหิ ปญฺหากาเรหิ
 อวิชฺชา อาทีนโว โหติ.

กตเมหิ อฏฺฐากาเรหิ อวิชฺชา
 นิรุชฺฌติ ? นิทานนโรเธน อวิชฺชา
 นิรุชฺฌติ, สมุทฺถนโรเธน อวิชฺชา
 นิรุชฺฌติ, ชาตินโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ,
 ปภวนโรเธน^๑ อวิชฺชา นิรุชฺฌติ,
 เหตุนโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, ปจฺจย-
 นโรเธน อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, ฅาณุปฺปาเทน
 อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, นิโรธุปฺปจฺจเนน
 อวิชฺชา นิรุชฺฌติ, อิมหิ อฏฺฐากาเรหิ
 อวิชฺชา นิรุชฺฌติ.

อิมหิ ปญฺหากาเรหิ อวิชฺชา
 อาทีนโว ทิสฺวา อิมหิ อฏฺฐากาเรหิ
 อวิชฺชานโรเธ ฅนฺทชาโต โหติ สทฺธาธิ-
 มุตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิฏฺฐิตํ.
 “อวิชฺชา นิโรธานุปสฺสึ อสฺสสึสฺสามิ”ติ

โทษในอวิชชา ย่อมมีด้วยอาการ
 ๕ เป็นไฉน ? โทษในอวิชชา ย่อมมี
 ด้วยอรรถว่าไม่เที่ยง ๑ ด้วยอรรถว่าเป็น
 ทุกข์ ๑ ด้วยอรรถว่าเป็นอนัตตา ๑ ด้วย
 อรรถว่าเป็นเหตุให้เดือดร้อน ๑ ด้วย
 อรรถว่าแปรปรวน ๑ โทษในอวิชชา
 ย่อมมีด้วยอาการ ๕ เหล่านี้.

อวิชชา ย่อมดับด้วยอาการ ๘ เป็น
 ไฉน ? อวิชชา ย่อมดับด้วยความดับ
 ต้นเหตุ ๑ ด้วยความดับสมุทัย ๑ ด้วย
 ความดับชาติ ๑ ด้วยความดับแดนเกิด
 ๑ ด้วยความดับเหตุ ๑ ด้วยความดับ
 ปัจจัย ๑ ด้วยความเกิดขึ้นแห่งญาณ ๑
 ด้วยความปรากฏนิโรธ ๑ อวิชชา ย่อม
 ดับด้วยอาการ ๘ เหล่านี้.

โยคีบุคคล เห็นโทษในอวิชชาด้วยอาการ
 ๕ เหล่านี้แล้วเป็นผู้เกิดฉันทะ ในความ
 ดับแห่งอวิชชา ด้วยอาการ ๘ เหล่านี้
 ตัดสินใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นดี.
 ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความดับ

^๑ ก. อาหารนโรเธน.

สิกฺขติ, “อวิชฺชา ย นิโรธานุปสฺสึ
ปสฺสสึสสามิ”ติ สิกฺขติ.

กตihakarehi sngkharesu atinvo
hetu, kthakarehi sngkhara niruḍḍhanti
ฯเปฯ กตihakarehi viḅḅaṇe atinvo
hetu, kthakarehi viḅḅaṇṇi niruḍḍhanti.
กตihakarehi namruppe atinvo hetu,
กตihakarehi namruppi niruḍḍhanti.
กตihakarehi sphaḅḅatane atinvo hetu,
กตihakarehi sphaḅḅatani niruḍḍhanti.
กตihakarehi phassese atinvo hetu,
กตihakarehi phassese niruḍḍhanti. กตihakarehi
vetthaya atinvo hetu,
กตihakarehi vetthana niruḍḍhanti.

กตihakarehi tanhaya atinvo
hetu, kthakarehi tanha niruḍḍhanti.
กตihakarehi upatthane atinvo
hetu, kthakarehi upatthani niruḍḍhanti.
กตihakarehi bhava atinvo hetu, kthakarehi
bhavo niruḍḍhanti. กตihakarehi
chattiya atinvo hetu, kthakarehi
chatti niruḍḍhanti. กตihakarehi chramraṇe
atinvo hetu, kthakarehi chramraṇi
niruḍḍhanti. ปญฺหาคาระเหหิ ชรามรณะ

แห่งอวิชชาหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า
“จักพิจารณาเห็นความดับ แห่งอวิชชา
หายใจออก”.

โทษในสังขารทั้งหลาย ย่อมมีด้วย
อาการเท่าไร, สังขารย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร ฯลฯ โทษในวิญญาณ ย่อมมีด้วย
อาการเท่าไร, วิญญาณย่อมดับด้วย
อาการเท่าไร. โทษในนามรูป ย่อมมีด้วย
อาการเท่าไร, นามรูปย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร. โทษในสฬายตนะ ย่อมมีด้วย
อาการเท่าไร, สฬายตนะย่อมดับด้วย
อาการเท่าไร. โทษในผัสสะ ย่อมมีด้วย
อาการเท่าไร, ผัสสะย่อมดับด้วยอาการ
เท่าไร. โทษในเวทนา ย่อมมีด้วยอาการ
เท่าไร, เวทนาย่อมดับด้วยอาการเท่าไร.

โทษในตัณหา ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร,
ตัณหาย่อมดับด้วยอาการเท่าไร. โทษ
ในอุปาทาน ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร,
อุปาทานย่อมดับด้วยอาการเท่าไร. โทษ
ในภพ ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร, ภพย่อม
ดับด้วยอาการเท่าไร. โทษในชาติ ย่อม
มีด้วยอาการเท่าไร, ชาติย่อมดับด้วย
อาการเท่าไร. โทษในชราและมรณะ
ย่อมมีด้วยอาการเท่าไร, ชราและมรณะ
ย่อมดับด้วยอาการเท่าไร. โทษในชรา

อาทীনโว โหติ, อญฺหากาเรหิ ชรามรณํ
นिरุชฺฌติ.

กตเมหิ ปญฺหากาเรหิ ชรามรณ
อาทীনโว โหติ ? อนิจฺจญฺเฐน ชรามรณ
อาทীনโว โหติ, ทุกฺขญฺเฐน ฯเปฯ
อนตฺตญฺเฐน ฯเปฯ สนฺตปาญฺเฐน ฯเปฯ
วิปริณามญฺเฐน ชรามรณ อาทীনโว
โหติ. อิมเอหิ ปญฺหากาเรหิ ชรามรณ
อาทীনโว โหติ.

กตเมหิ อญฺหากาเรหิ ชรามรณํ
นिरุชฺฌติ ? นิทานนโรเรน ชรามรณํ
นिरุชฺฌติ, สมุทฺถนโรเรน ฯเปฯ
ชาตินโรเรน ฯเปฯ ภวนโรเรน...
เหตุนโรเรน... ปจฺจยนโรเรน...
ถาณุปฺปาเทน... นิโรธฺปฏฺจาเนน
ชรามรณํ นินฺรุชฺฌติ. อิมเอหิ อญฺหากาเรหิ
ชรามรณํ นินฺรุชฺฌติ.

อิมเอหิ ปญฺหากาเรหิ ชรามรณ
อาทীনโว ทิสฺสุวา อิมเอหิ อญฺหากาเรหิ
ชรามรณนโรเรถ ฌนฺทชาโต โหติ
สทฺธาธิมฺตฺโต, จิตฺตํ จสฺส สฺวาธิญฺจิตฺตํ.
“ชรามรณํ นโรธานุปสฺสึ อสฺสสิสฺสฺสามิ”ติ

และมรณะ ย่อมมีด้วยอาการ ๕, ชรา
และมรณะ ย่อมดับด้วยอาการ ๘.

โทษในชราและมรณะ ย่อมมีด้วย
อาการ ๕ เป็นไฉน ? โทษในชราและ
มรณะ ย่อมมีด้วยอรรถว่าไม่เที่ยง ๑ ด้วย
อรรถว่าเป็นทุกข์ ๑ ฯลฯ ด้วยอรรถว่า
เป็นอนัตตา ๑ ฯลฯ ด้วยอรรถว่าเป็น
เหตุให้เดือดร้อน ๑ ฯลฯ ด้วยอรรถว่า
แปรปรวน ๑. โทษในชราและมรณะ
ย่อมมีด้วยอาการ ๕ เหล่านี้.

ชราและมรณะ ย่อมดับด้วยอาการ
๘ เป็นไฉน ? ชราและมรณะ ย่อมดับ
ด้วยการดับต้นเหตุ ๑ ด้วยการดับสมุทัย
๑ ฯลฯ ด้วยการดับชาติ ๑ ฯลฯ ด้วย
การดับแดนเกิด ๑... ด้วยการดับเหตุ
๑... ด้วยการดับปัจจัย ๑... ด้วยญาณ
เกิดขึ้น ๑... ด้วยนิโรธปรากฏ ๑. ชรา
และมรณะย่อมดับด้วยอาการ ๘ เหล่านี้.

โยคีบุคคลเห็นโทษในชราและมรณะ ด้วย
อาการ ๕ เหล่านี้แล้ว เป็นผู้เกิดฉันทะ
ในความดับแห่งชราและมรณะ ด้วย
อาการ ๘ เหล่านี้ ตัดสินใจไปด้วย
ศรัทธา, และมีจิตตั้งมั่นดี. ย่อมศึกษาว่า

๑ อ. อ. ปภวนโรเรน.

สิกขติ, “ชรามรณ นิโรธานุปัสสี
ปัสสสิสสามิ”ติ สิกขติ, นิโรธานุปัสสี
อสุสาสปัสสาสวเสน ธมฺมา, อูปฏฺจันนํ
สติ, อนุปัสสนา ภาณํ. ธมฺมา
อูปฏฺจันนํ, โน สติ, สติ อูปฏฺจันนํ
เจว สติ จ. ตาย สติยา เตน
ภาณน เต ธมฺเม อนุปัสสติ, เตน
วุจฺจติ “ธมฺเมสุ ธมฺมานุปัสสนา-
สตีปฏฺจันนภาวนา”ติ.

อนุปัสสติติ กถนฺเต^๑ ธมฺเม
อนุปัสสติ ฯเปฯ เวนฺนฺเต ธมฺเม
อนุปัสสติ. ภาวนาติ จตฺสฺโส ภาวนา
ฯเปฯ อาเสวนฺนฺเจเน ภาวนา, นิโรธา-
นุปัสสี อสุสาสปัสสาสนํ สํวรฺนฺเจเน
สีลวิสุทฺธิ ฯเปฯ นิโรธานุปัสสี อสุสาส-
ปัสสาสวเสน จิตฺตฺสฺส เอกคฺคตํ
อวิกฺเขปํ ปชานฺโต ฯเปฯ ปชานนฺโต
อินฺทฺริยานิ สโมธาเนติ, เตน วุจฺจติ
“สมตฺถถนฺจ ปฏฺวิชฺฌตี”ติ. (๓)

“จักพิจารณาเห็นความดับในชรา และ
มรณะหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จัก
พิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะ
หายใจออก”. ธรรมทั้งหลายด้วยอำนาจ
ความเป็นผู้พิจารณาเห็นความดับหายใจ
เข้าและหายใจออก, ความเข้าไปตั้งไว้
ชื่อว่า สติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่า
ญาณ. ธรรมทั้งหลาย เป็นที่เข้าไปตั้งไว้,
ไม่ใช่สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย
เป็นตัวสติด้วย. โยคิบุคคลย่อมพิจารณา
เห็นธรรมเหล่านั้น ด้วยสตินั้น ด้วยญาณ
นั้น, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่
“สติปฏฺจันนภาวนา คือการพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมทั้งหลาย”.

คำว่า พิจารณาเห็น ภาวนา
พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นอย่างไร ฯลฯ
พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นอย่างนี้. คำว่า
ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔ ฯลฯ ชื่อว่า
ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคฺฺน, ความ
เป็นผู้พิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่า
สีลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวรลมหายใจ
เข้า และลมหายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัด
ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วย
อำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็นความดับ

^๑ ฉ. กถํ เต.

๑๘๒. กถิ “ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ ปสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ ? ปฏินิสฺสคฺคาคติ เทว ปฏินิสฺสคฺคา : ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทน-ปฏินิสฺสคฺโค จ. รุปิ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค, รูปนิโรธ นิพฺพานจิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค. “รูปปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, “รูปปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ ปสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ.

เวทนี ๗เปฯ สญฺญํ... สงฺขารเอ... วิญญานํ... จกฺขุ ๗เปฯ ชรามรณํ ปริจฺจชตีติ ปริจฺจาคปฏินิสฺสคฺโค, ชรามรณนิโรธ นิพฺพานจิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค. “ชรามรณปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ,

หายใจเข้าและหายใจออก ฯลฯ เมื่อรู้ชัด ย่อมยังอินทรีย์ทั้งหลาย ให้ประชุมลง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “และแห่งตลอดสภาวะ คือความสงบ”. (๓)

๑๘๒. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก” อย่างไร ? บทว่า ปฏินิสฺสคฺคา ได้แก่ความสละคืนมี ๒ อย่าง คือความสละคืนด้วยการบริจจาค ๑ ความสละคืนด้วยความแล่นไป ๑. จิตสละรูป เพราะฉะนั้น จึงเป็นความสละคืนด้วยการบริจจาค, จิตแล่นไปในนิพพาน อันเป็นที่ดับรูป เพราะฉะนั้น จึงเป็นความสละคืนด้วยการแล่นไป. โยคีบุคคล ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความสละคืนในรูปหายใจเข้า”, ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความสละคืนในรูปหายใจออก”.

จิตสละเวทนา ฯลฯ สัญญา สังขาร วิญญาน จักขุ สละชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงเป็นความสละคืนด้วยการบริจจาค, จิตแล่นไปในนิพพานอันเป็นที่ดับชราและมรณะ เพราะฉะนั้น จึงเป็นการสละคืนด้วยการแล่นไป. โยคีบุคคล

“ชรามรณะ ปฏินิสฺสคฺคานุสฺสตี
 ปสฺสสสิสฺสามิ”ติ สิกฺขติ, ปฏิ-
 นิสฺสคฺคานุสฺสตี อสฺสาสปสฺสาสวเสน
 ฌมา, อุပ္ปจฺจัน สติ, อนุสฺสนา
 ฌณํ. ฌมา อุပ္ปจฺจัน, โน สติ,
 สติ อุပ္ปจฺจัน เจว สติ จ. ตาย
 สติยา เตน ฌาณน เต ฌมเม
 อนุสฺสติ, เตน วุจฺจติ “ฌมเมสุ
 ฌมานุสฺสนาสติปฺปจฺจานภาวนา”ติ.

อนุสฺสตีติ กถนฺเต ฌมเม
 อนุสฺสตี อนิจฺจโต อนุสฺสติ, โน
 นิจฺจโต ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชติ, โน
 อาทียติ. อนิจฺจโต อนุสฺสนฺโต นิจฺจ-
 สญฺญํ ปชฺหติ ฯเปฯ ปฏินิสฺสชฺชนฺโต
 อาทานํ ปชฺหติ, เวนฺเต ฌมเม
 อนุสฺสติ.

ภาวนาติ จตฺสฺโส ภาวนา. ตตฺถ
 ชาตานํ ฌมานํ อนตฺตวตฺตนฺนุเจน

ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความ
 สละคืน ในชราและมรณะหายใจเข้า”,
 ย่อมศึกษาว่า “จักพิจารณาเห็นความ
 สละคืนในชราและมรณะหายใจออก”,
 ธรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจความเป็น
 ผู้พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า
 และหายใจออก, ความเข้าไปตั้งไว้ ชื่อว่า
 สติ, ความพิจารณาเห็น ชื่อว่า ฌาณ.
 ธรรมทั้งหลาย เป็นที่เข้าไปตั้งไว้, ไม่ใช่
 สติ, สติเป็นความเข้าไปตั้งไว้ด้วย เป็นตัว
 สติด้วย. โยคีบุคคลย่อมพิจารณาเห็น
 ธรรมเหล่านั้น ด้วยสตินั้น ด้วยฌาณนั้น,
 เพราะเหตุเหล่านั้นจึงกล่าวว่า “สติปัฏฐาน-
 ภาวนา คือการพิจารณาเห็นธรรม ใน
 ธรรมทั้งหลาย”.

คำว่า พิจารณาเห็น ภาวนา
 พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้น อย่างไร
 พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง, ไม่
 พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง ฯลฯ ย่อม
 สละคืน, ไม่ถื้อมัน. เมื่อพิจารณาเห็น
 โดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจฺสญฺญาได้
 ฯลฯ เมื่อสละคืนย่อมละความถื้อมันได้,
 พิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นอย่างนี้.

คำว่า ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ๔. ชื่อว่า
 ภาวนา ด้วยอรรถว่าธรรมทั้งหลายอันเกิด

ภาวนา ๗เปฯ อาเสวนญฺเฐน ภาวนา, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสาสปสฺสาสนํ สํวรฺภูเฐน สึลวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปญฺเฐน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนญฺเฐน ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, โย ตตฺถ สํวรฺภูโจ, อยํ อธิสึลสิกฺขา. โย ตตฺถ อวิกฺเขปญฺโจ, อยํ อธิจิตฺต- สิกฺขา. โย ตตฺถ ทสฺสนญฺโจ, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขา. อีมา ติสฺโส สิกฺขาโย อวชฺชนฺโต สิกฺขติ, ชานนฺโต สิกฺขติ ๗เปฯ สจฺฉิกาทพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺขติ.

ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสาส- ปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุกฺกุจฺหนฺติ, (๑) อพฺภตฺถํ คจฺจนฺติ ๗เปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสาสปสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิกฺเขปํ ปชานโต อินฺทริยานิ สโมธาเนติ, โคจรณฺจ ปชานาติ, สมตฺถณฺจ ปฏิวิชฺฌติ, พฺลานิ สโมธาเนติ, โพชฺฌณฺจเค สโมธาเนติ,

ในภาวนานั้น ไม่ล่องเลยกัน ๗ฯ ชื่อว่า ภาวนา ด้วยอรรถว่าเสพจนคั่น, ความ เป็นผู้พิจารณาเห็นความสละคืน ชื่อว่า สึลวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าสังวรลมหายใจเข้า และลมหายใจออก, ชื่อว่า จิตตวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน, ชื่อว่า ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ด้วยอรรถว่าเห็น, สภาวสังวรในสึลวิสุทฺธิ นั้นใด นี้เป็นอธิสึลสิกฺขา. สภาวะฟุ้งซ่าน ในจิตตวิสุทฺธิ นั้นใด นี้เป็นอธิจิตตสิกฺขา, สภาวะเห็นในทิฏฺฐิวิสุทฺธิ นั้นใด นี้เป็น อธิปญฺญาสิกฺขา. โยคึบุคคลเมื่อค้ำนึ่งถึง สิกฺขา ๓ ประการ นี้ศึกษาอยู่, เมื่อรู้ศึกษา อยู่ ๗ฯ เมื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำ ให้แจ้งศึกษาอยู่.

เมื่อรู้ชัด ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณา เห็นความสละคืนหายใจเข้า และหายใจ ออก เวทนาที่ปรากฏแล้ว ย่อมเกิดขึ้น, ที่ปรากฏแล้วตั้งอยู่ ปรากฏแล้ว ถึงความ ดับไป ๗ฯ โยคึบุคคลเมื่อรู้ชัด ความที่ จิตมีอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจ ความเป็นผู้พิจารณาเห็น ความสละคืน หายใจเข้าและหายใจออก ย่อมยังอินทริย ทั้งหลาย ให้ประทุมลง, ย่อมรู้จักโคจร,

๑ อ. อ. วิทิตา.

ปฏ. อานาปานสติ. ป-ท. ๖

มคค์ สโมธานติ, ฐมเม สโมธานติ,
โคจรญจ ปชานาติ, สมตถญจ
ปฏิวิชฺฌติ.

อินฺทฺริยานิ สโมธานตีติ กถํ
อินฺทฺริยานิ สโมธานติ ? อธิโมกฺขญฺเฐน
สทฺธิอินฺทฺริยํ สโมธานติ ฯเปฯ เตน
วุจฺจติ “สมตถญจ ปฏิวิชฺฌตี”ติ. (๔)

อฏฺฐ อณฺุปลสฺสเน ฅาณานิ,
อฏฺฐ ๑ อฺุปลสฺสณานนฺุสฺสตีโย, จตฺตาริ
สฺสตฺตนฺุติกวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ฐมเมสฺสุ ฐมมานฺุ-
ปลสฺสนาย. อิมานิ พตฺตีส สโตการิสี^๑
ฅาณานิ.

สโตการิฅาณนิทฺเตโส ปญฺจโม.

และแทงตลอดสภาวะ คือความสงบ,
ย่อมยังผละทั้งหลายให้ประชุมลง, ย่อม
ยังโพชฌงค์ทั้งหลายให้ประชุมลง, ย่อม
ยังมรรคให้ประชุมลง ย่อมยังธรรม
ทั้งหลายให้ประชุมลง, ย่อมรู้จักโคจร,
และแทงตลอดสภาวะคือความสงบ.

คำว่า ย่อมยังอินฺทฺริยทั้งหลาย
ให้ประชุมลง ถามว่า ย่อมยังอินฺทฺริย
ทั้งหลายให้ประชุมลง อย่างไร ? ย่อม
ยังสฺทฺธิอินฺทฺริย ด้วยอรรถว่า ตัดสินใจให้
ประชุมลง ฯลฯ เพราะเหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่ “และแทงตลอดสภาวะ คือ
ความสงบ”. (๔)

อนฺุปลสฺสณาณฺุณ ๘, อฺุปลสฺสณาน-
นฺุสฺสตี ๘, และสุตตันติกวตฺตฺตฺต ๔ ในการ
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย. ฅาณ
ของบุคคลผู้มีสติกระทำอยู่ ๓๒ ประการ
เหล่านี้.

สโตการิฅาณนิทฺเตโส ที่ ๕ จบ.

^๑ ฉ. พตฺตีส สโตการิสี.

๖. ญาณราสีฉกกันนิเทศ

๑๘๓. กตมานิ จตุวิสติ สมာธิวเสน
 ญาณานิ ? ที่หิ อสุสาสวเสน จิตตสุส
 เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ, ที่หิ
 ปสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคฺคตา
 อวิกฺเขโป สมาธิ ฯเปฯ วิโมจยํ จิตตํ
 อสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคฺคตา
 อวิกฺเขโป สมาธิ. วิโมจยํ จิตตํ
 ปสุสาสวเสน จิตตสุส เอกคฺคตา
 อวิกฺเขโป สมาธิ. อิมานิ จตุวิสติ
 สมာธิวเสน ญาณานิ. (๑)

๖. ญาณราสีฉกกันนิเทศ

๑๘๓. ญาณด้วยอำนาจสมาธิ ๒๔
 เป็นไฉน ? คือ

๑. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจหายใจเข้ายาวเป็น
 สมาธิ,

๒. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจหายใจออกยาวเป็น
 สมาธิ.

๓. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจหายใจเข้าสั้นเป็น
 สมาธิ,

๔. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจหายใจออกสั้นเป็น
 สมาธิ.

๕. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้กลมทั้งปวง
 หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๖. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้กลมทั้งปวง
 หายใจออกเป็นสมาธิ.

๗. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ระงับกายสังขาร
 หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๘. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
 ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ระงับกายสังขาร

หายใจออกเป็นสมาธิ.

๙. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งปีติหายใจ
เข้าเป็นสมาธิ,

๑๐. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งปีติหายใจ
ออกเป็นสมาธิ.

๑๑. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจ
เข้าเป็นสมาธิ,

๑๒. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจ
ออกเป็นสมาธิ.

๑๓. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งจิตสังขาร
หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๑๔. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งจิตสังขาร
หายใจออกเป็นสมาธิ.

๑๕. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ระงับจิตสังขาร
หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๑๖. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ระงับจิตสังขาร
หายใจออกเป็นสมาธิ.

๑๗. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจ
เข้าเป็นสมาธิ;

๑๘. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจ
ออกเป็นสมาธิ.

๑๙. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ทำจิตให้บันเทิง
หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๒๐. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ทำจิตให้บันเทิง
หายใจออกเป็นสมาธิ.

๒๑. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ตั้งจิตไว้มั่น
หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๒๒. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้ตั้งจิตไว้มั่น
หายใจออกเป็นสมาธิ.

๒๓. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้เปลื้องจิต
หายใจเข้าเป็นสมาธิ,

๒๔. ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่
ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจเป็นผู้เปลื้องจิต
หายใจออกเป็นสมาธิ.

ญาณด้วยอำนาจสมาธิ ๒๔ เหล่านี้. (๑)

กตมานิ เทวสตุตติ วิปัสสนาวเสน
 ภาณานิ ? ที่มฺ อสฺสาสํ อนิจฺจโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา, ทุกฺขโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา, อนตฺตโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา, ที่มฺ ปสฺสาสํ
 อนิจฺจโต อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา,
 ทุกฺขโต อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา,
 อนตฺตโต อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา
 ฯเปฯ วิโมจยํ จิตฺตํ อสฺสาสํ, ...
 วิโมจยํ จิตฺตํ ปสฺสาสํ อนิจฺจโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา, ทุกฺขโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา, อนตฺตโต
 อนุปฺสฺสนฺนฺจเน วิปัสสนา. อิมานิ
 เทวสตุตติ วิปัสสนาวเสน ภาณานิ.
 (๒)

ญาณด้วยอำนาจวิปัสสนา ๗๒ เป็น
 ไฉน? ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วยความหมาย
 ว่า พิจารณาเห็นลมหายใจเข้ายาว โดย
 ความเป็นของไม่เที่ยง, ชื่อว่า วิปัสสนา
 ด้วยความหมายว่า พิจารณาเห็นลมหายใจ
 เข้ายาว โดยความเป็นทุกข์, ชื่อว่า
 วิปัสสนา ด้วยความหมายว่า พิจารณา
 เห็นลมหายใจเข้ายาว โดยความเป็น
 อนัตตา. ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วยความหมาย
 ว่า พิจารณาเห็นลมหายใจออกยาว โดย
 ความเป็นของไม่เที่ยง. ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วย
 ความหมายว่า พิจารณาเห็นลมหายใจ
 ออกยาว โดยความเป็นทุกข์, ชื่อว่า
 วิปัสสนา ด้วยความหมายว่า พิจารณา
 เห็นลมหายใจออกยาว โดยความเป็น
 อนัตตา ฯฯ ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วยความ
 หมายว่า ความเป็นผู้เปลื้องจิต พิจารณา
 เห็นลมหายใจเข้า โดยความเป็นของไม่
 เที่ยง, ...ชื่อว่า วิปัสสนา ด้วยความหมาย
 ว่า ความเป็นผู้เปลื้องจิต พิจารณาเห็น
 ลมหายใจออก โดยความเป็นของไม่
 เที่ยง, โดยความเป็นทุกข์, โดยความ
 เป็นอนัตตา. ญาณด้วยสามารถแห่ง
 วิปัสสนา ๗๒ เหล่านี้. (๒)

กตมานิ อภุจ นิพพิทาญาณานิ ?
 อนิจฺจานุปฺสฺสึ อสฺสสํ^๑ ยถาภูตํ
 ชานาติ ปสฺสตีติ นิพพิทาญาณํ,
 อนิจฺจานุปฺสฺสึ ปสฺสสํ ยถาภูตํ
 ชานาติ ปสฺสตีติ นิพพิทาญาณํ ฯเปฯ
 ปฏินิสฺสคฺคานุปฺสฺสึ อสฺสสํ ยถาภูตํ
 ชานาติ ปสฺสตีติ นิพพิทาญาณํ,
 ปฏินิสฺสคฺคานุปฺสฺสึ ปสฺสสํ ยถาภูตํ
 ชานาติ ปสฺสตีติ นิพพิทาญาณํ.
 อิมานิ อภุจ นิพพิทาญาณานิ. (๓)

นิพพิทาญาณ ๘ เป็นไหน ? คือ
 ๑. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็นความ
 เป็นของไม่เที่ยง หายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า
 นิพพิทาญาณ,

๒. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็น
 ความเป็นของไม่เที่ยง หายใจออก ชื่อว่า
 นิพพิทาญาณ.

๓. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนดหายใจเข้า ชื่อว่า
 นิพพิทาญาณ,

๔. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนดหายใจออก ชื่อว่า
 นิพพิทาญาณ.

๕. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็น
 ความดับหายใจเข้า ชื่อว่า นิพพิทาญาณ,

๖. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคล เป็นผู้พิจารณาเห็น
 ความดับหายใจออก ชื่อว่า นิพพิทาญาณ.

๗. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคลเป็นผู้พิจารณาเห็นความ

^๑ ฉ. อสฺสสํ.

กตมานิ อฏฺฐ นิพพิทานุโลเม
 ฌานานิ ? อนิจฺจานุสฺสึ อสฺสสํ^๑
 ภยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ฌานํ อนิจฺจานุสฺสึ ปสฺสสํ ฌยตฺ-
 ตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ฌานํ ปฏฺฐิสฺสคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 ฌยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ฌานํ, ปฏฺฐิสฺสคฺคฺคฺคฺคฺค
 ฌยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ฌานํ, อิมานิ อฏฺฐ นิพพิทานุโลเม
 ฌานานิ. (๔)

สละคืนหายใจเข้า ชื่อว่า นิพพิทาญาณ,
 ๘. ญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริง
 เพราะโยคีบุคคลเป็นผู้พิจารณาเห็นความ
 สละคืนหายใจออก ชื่อว่า นิพพิทาญาณ.
 นิพพิทาญาณ ๘ เหล่านี้. (๓)

นิพพิทานุโลมญาณ ๘ เป็นไฉน ?
 คือ

๑. ปัญญาในความปรากฏ โดย
 ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล
 ผู้พิจารณาเห็น ความเป็นของไม่เที่ยง
 หายใจเข้า ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ,

๒. ปัญญาในความปรากฏ โดย
 ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล
 ผู้พิจารณาเห็น ความเป็นของไม่เที่ยง
 หายใจออก ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ.

๓. ปัญญาในความปรากฏ โดย
 ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล
 ผู้พิจารณาเห็น ความคลายกำหนด
 หายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ,

๔. ปัญญาในความปรากฏ โดย
 ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล
 ผู้พิจารณาเห็น ความคลายกำหนด
 หายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ.

๕. ปัญญาในความปรากฏ โดย

^๑ น. อสฺสสํ.

ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็น ความดับหายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ,

๖. ปัญญาในความปรากฏ โดย ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็น ความดับหายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ.

๗. ปัญญาในความปรากฏ โดย ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคลผู้ พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ,

๘. ปัญญาในความปรากฏ โดย ความเป็นของน่ากลัว ของโยคีบุคคลผู้ พิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทานุโลมญาณ.

นิพพิทานุโลมญาณ ๘ เหล่านี้. (๕)

นิพพิทาปฏิปัสสัทธิญาณ ๘ เป็น ไฉน ? คือ

๑. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย อยู่ ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความ เป็นของไม่เที่ยงหายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทาปฏิปัสสัทธิญาณ,

๒. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย อยู่ ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความ เป็นของไม่เที่ยงหายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทาปฏิปัสสัทธิญาณ.

กตมานิ อภุช นิพพิทาปฏิป-
ปัสสัทธิญาณานิ ? อนิจจานุปัสสี
อสุสาสึ ปฏิสงฺขา สนฺติญฺจนา ปณฺณา
นิพพิทาปฏิปปัสสัทธิญาณํ. อนิจจานุปัสสี
ปัสสาสึ ปฏิสงฺขา สนฺติญฺจนา
ปณฺณา นิพพิทาปฏิปปัสสัทธิญาณํ
ฯเปฯ ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี อสุสาสึ
ปฏิสงฺขา สนฺติญฺจนา ปณฺณา นิพพิทา-
ปฏิปปัสสัทธิญาณํ, ปฏินิสฺสคฺคานุปัสสี
ปัสสาสึ ปฏิสงฺขา สนฺติญฺจนา ปณฺณา

ปฏิ. อานาปานสติ. บ-ท. ๗

นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิญาณ. อิมานิ อฏฐ
 นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิญาณานิ. (๕)

๓. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนัดหายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า
 นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิญาณ,

๔. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็น
 ความคลายกำหนัดหายใจออกอยู่ ชื่อว่า
 นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิญาณ.

๕. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความดับ
 หายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิ-
 ญาณ,

๖. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความดับ
 หายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิ-
 ญาณ.

๗. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความ
 สละคืนหายใจเข้าอยู่ ชื่อว่า นิพพิทา-
 ปฏิบัติปัสสัทธิญาณ,

๘. ปัญญาพิจารณาหาทางวางเฉย
 อยู่ของโยคีบุคคล ผู้พิจารณาเห็นความ
 สละคืนหายใจออกอยู่ ชื่อว่า นิพพิทา-
 ปฏิบัติปัสสัทธิญาณ.

นิพพิทาปฏิบัติปัสสัทธิญาณ ๘ เหล่านี้. (๕)

กตมานิ เอกวิสติ วิมุตติสฺสฺเช
 ญาณานิ ? โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกาย-
 ทิฏฺฐิยา ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา
 อุปฺปชฺชติ วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, วิจิกฺขณฺยา
 ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, สึลฺลพฺพตฺตปฺรามาสฺส
 ๕เปฯ ทิฏฺฐานุสฺสยฺสฺส วิจิกฺขณฺยานุสฺสยฺสฺส
 ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, สกฺทาคามิมคฺเคน
 โอิฬาริกฺสฺส กามราคฺสญฺโอบุชฺชนฺสฺส
 ๕เปฯ ปฏฺธิมฺสญฺโอบุชฺชนฺสฺส โอิฬาริกฺสฺส
 กามราคานุสฺสยฺสฺส ปฏฺธิมานุสฺสยฺสฺส
 ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, อนาคามิมคฺเคน
 อณฺุสฺสหคฺตฺสฺส กามราคฺสญฺโอบุชฺชนฺสฺส
 ๕เปฯ ปฏฺธิมฺสญฺโอบุชฺชนฺสฺส อณฺุสฺสหคฺตฺสฺส
 กามราคานุสฺสยฺสฺส ปฏฺธิมานุสฺสยฺสฺส
 ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, อรหตฺตมคฺเคน
 รุปราคฺสฺส ๕เปฯ อรุปราคฺสฺส มานฺสฺส
 อุทฺถจฺจฺสฺส อวิชฺชชฺยา มานานุสฺสยฺสฺส
 ภวราคานุสฺสยฺสฺส อวิชฺชชฺยานุสฺสยฺสฺส
 ปหีนตฺตา สมฺจุฉินฺนตฺตา อุปฺปชฺชติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณํ, อิมานิ เอกวิสติ
 วิมุตติสฺสฺเช ญาณานิ. โสฬฺสวตฺถุํ
 อานาปานสฺสตีสมาริ ภาวยโต สมาริกานิ

ญาณในวิมุตติสฺสฺเช ๒๑ เป็นไฉน ?
 คือ

๑. เพราะโสดาปัตติมรรค ละ
 สักกายทิฐิ ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิด
 ญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๒. เพราะโสดาปัตติมรรค ละ
 วิจิกขณา ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิด
 ญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๓. เพราะโสดาปัตติมรรค ละ
 สึลลพพตปรามาส ตัดได้เด็ดขาดแล้ว
 ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๔. เพราะโสดาปัตติมรรค ละ
 ทิฏฐานุสัย ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิด
 ญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๕. เพราะโสดาปัตติมรรค ละ
 วิจิกขณานุสัย ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อม
 เกิดญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๖. เพราะสกทาคามิมรรค ละ
 กามราคสังโยชนํ ส่วนหยาบ ๆ ตัดได้
 เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๗. เพราะสกทาคามิมรรค ละ
 ปฏฺธิมสังโยชนํ ส่วนหยาบ ๆ ตัดได้เด็ดขาด
 แล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๘. เพราะสกทาคามิมรรค ละ
 กามราคานุสัย ส่วนหยาบ ๆ แล้ว ย่อม
 เกิดญาณในวิมุตติสฺสฺเช.

๑๐๕

อิมานิ เทว ฌานสถานิ อูปุปฺพชฺชนฺติ.

(๖)

๙. เพราะสกทาคามิมรรค ละ
ปฏิมานุสัย ส่วนหยาบ ๆ ตัดได้เด็ดขาด
แล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสุข.

๑๐. เพราะอนาคามิมรรค ละ
กามราคสังโยชน์ ส่วนละเอียด ๆ ตัดได้
เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสุข.

๑๑. เพราะอนาคามิมรรค ละ
ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนละเอียด ๆ ตัดได้
เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสุข.

๑๒. เพราะอนาคามิมรรค ละ
กามราคานุสัย ส่วนละเอียด ๆ ตัดได้
เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสุข.

๑๓. เพราะอนาคามิมรรค ละ
ปฏิมานุสัย ส่วนละเอียด ๆ ตัดได้
เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณในวิมุตติสุข.

๑๔. เพราะอรัทธมรรค ละรูปราคะ
ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตติสุข.

๑๕. เพราะอรัทธมรรค ละอรูปราคะ
ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตติสุข.

๑๖. เพราะอรัทธมรรค ละมานะ
ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตติสุข.

๑๗. เพราะอหัตมรรค ละอุทฺธัจจะ
ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตตिसุข.

๑๘. เพราะอหัตมรรค ละอวิชชา
ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตตिसุข.

๑๙. เพราะอหัตมรรค ละมานา-
นุสัย ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณ
ในวิมุตตिसุข.

๒๐. เพราะอหัตมรรค ละภว-
ราคานุสัย ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิด
ญาณ ในวิมุตตिसุข.

๒๑. เพราะอหัตมรรค ละอวิชชา-
นุสัย ตัดได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเกิดญาณใน
วิมุตตिसุข. ญาณในวิมุตตिसุข ๒๑ เหล่านี้.
เมื่อโยคีบุคคลเจริญอานาปานสติสมาธิ
อันมีวัตถุ ๑๖ ย่อมเกิดญาณ ๒๐๐
เหล่านี้ พร้อมกับญาณที่ยิ่งขึ้นไป. (๖)

อานาปานสุสติกถา สมตฺตา.

ปฏิสัมภิตามคฺคปาฬิ นิฏฺจิตา.

ปจฺจโม ภาโค.

อานาปานสติกถา จบ.

ปฏิสัมภิตามรรคบาลี จบ.

ภาคที่ ๑ จบ.